

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Liina Vasar

**NOORE TÄISKASVANU SOTSIAALSE JA VAIMSE ARENGU TASEME
HINDAMINE MÕJUTUSVAHENDITE KOHALDAMISEL**

Magistritöö

Juhendaja
MA Anna Markina

Tallinn
2021

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. NOORE TÄISKASVANU VAIMSE JA SOTSIAALSE ARENGU TASEME	
HINDAMISE LÄHTEKOHAD JA ÕIGUSLIK RAAMISTIK.....	10
1.1. Noore täiskasvanu mõiste Eesti karistusõiguses.....	10
1.2. Noore täiskasvanu erikohtlemise õiguslikud alused menetlusprotsessis	17
1.3. Noored täiskasvanud väärteomenetluses	19
1.4. Prokuröri roll noore täiskasvanu karistusõigusliku erikohtlemise süsteemis	21
1.5. Noore täiskasvanu erikohtlemine kohtumenetluses.....	27
1.6. Menetleja kaalutusõigus sanktsioonisüsteemi pingeväljal	30
1.7. Kuriteo toimepanemise asjaolud.....	34
1.8. Mõjutusvahendi kohaldamine ja mõjus sekkumine	38
2. NOORE TÄISKASVANU „KÜPSUS“	41
2.1. Vaimse ja sotsiaalse arengu tase	41
2.2. Arenguküpsuse komponendid ja hindamisvahendid	45
2.2.1. Kriminogeensete riskide hindamine vanglasüsteemis.....	47
2.2.2. Alaealise arengutaseme väljaselgitamine tsiviilõiguses.....	49
2.2.3. Noore täiskasvanu sotsiaalse ja vaimse võimekuse hindamiskriteeriumid.....	50
2.3. Kohtueelne ettekanne kui hindamise instrument	52
3. KVALITATIIVUURING	56
3.1. Uurimuse metoodika.....	56
3.2. Kvalitatiivse sisuanalüüsi tulemused	57
3.2.1. Noorte täiskasvanute erikohtlemise praktika süüteomenetluses	58
3.2.2. Menetlejate rollid süüteomenetluse protsessis	63
3.2.3. „Küpsuse“ ja mõjutusvahendi hindamisviisid.....	64
3.2.4. Noore täiskasvanu arengulise „küpsuse“ sisustamine.....	68
3.3. Arutelu ja järeldused	69
KOKKUVÕTE	75
ABSTRACT	79
KASUTATUD KIRJANDUS	86
KASUTATUD ÕIGUSAKTID	92

KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA	92
LISAD	93
Lisa 1. Kvalitatiivuuringus kasutatud intervjuud.....	93
Lisa 2. KarS § 87 lg 7 kvalitatiivsel analüüsil kasutatud kohtulahendid.....	95

SISSEJUHATUS

2020. aasta õigusemõistmise nädalal, mis keskendus noortele, korraldas kohus koos prokuratuuriga videokampaania, mis näitas kolme elulise loo kaudu, kui lihtsalt võib noor inimene teadmatuses või uljusest kohtupinki sattuda ja minna elule vastu kriminaalkaristusega. Riigikohtu esimees Villu Kõve märkis seejuures, et enamikust süüpinki jõudnud noortest saavad hiljem korralikud kodanikud ja mõned asjad võiks siiski nooruses ise järele proovimata jätta.¹ Hetkeajel tehtud otsused võivad aga jäädaagi noort kogu elu saatma, sest hukka mõista on alati kergem, kui mõista. Inimene jäi süüdlaseks juba Eedeni aias hea ja kurja tundmise puust vilja süües. Tihtilugu kuuldud argument on ju, et kurjategijad ei muutu.²

Riigil on kohustus austada oma kodanike inimõigusi, kaitsta ja hoida iga isiku inimlikkust ning tagada, et igaüks saaks elada väärikat elu. Samas on riigil ülesanne hoolitseda õigluse eest, tagada ühiskondlik kord, rahuldada ühiskondlikku õiglustunnet. Kas on õige sotsiaaleetilise kriminaalõiguse püüd tuua paradiisi maa peale ja teha inimestest ingleid või on õigus skeptikutel, kes arvavad, et õigus ärgu proovigu inimestest pühakuid teha, selle asemel takistagu neil kuradeiks muutumast?³ Kuid mõeldes õigusest kui peamiselt protsessist, mitte aga kivistunud normikogumist; kui probleemide lahendamise tööriistast, mitte aga asjast iseeneses, on kohtunik paratamatult seatud olukorra ette, kus tema ülesandeks on normi elluäratamine ja kasutamine õiguse eesmärkide saavutamiseks.⁴ Kelseni arvates tuleks silmas pidada õiguse tervikut ning püüda mõista igat üksiknähtust vaid süstemaatilises seoses kõigi teistega, pannes tähele õiguse kui terviku funktsiooni. Õigusprobleeme tuleks lahendada kui korraprobleeme, nõnda vabaneb õigusteooria eetilisi-poliitilistest väärtusotsustustest.⁵ Õigusel aga on ka sotsiaal-poliitiline funktsioon. Õigus peab ühiskonna dünaamilises arengus pidama sammu ühiskonna arenguga ja tagama ühiskonna vajaduste rahuldamise.⁶

¹ Pöder, A. Õigusemõistmise nädal keskendub tänavu noortele. Riigikohus, 04.10.2020. – <https://www.riigikohus.ee/et/uudiste-arhiiv/oigusemoistmise-nadal-keskendub-tanavu-noortele> (23.11.2020).

² Eelmaa, S. Eesti kasvatab oma vangidest veel suuremad kurjategijad. Arvamus, 06.08.2018. – <https://www.err.ee/851839/sim-ne-eelmaa-eesti-kasvatab-oma-vangidest-veel-suuremad-kurjategijad> (23.11.2020).

³ Sootak, J., toim Vanamõlder, I. Kuri karjas. Tartu: Ilmamaa 2009, lk 70.

⁴ Kangur, A. Kohus ja kohtulahendid: mõtteid ja soovitusi kohtulahendi kirjutajale. Riigikohus: Tartu 2012, lk 71.

⁵ Kelsen, H. Puhas õigusõpetus: sissejuhatus õigusteaduse probleemistikku. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018, lk 58-59.

⁶ Mark, A. Õiguse legitiimsusest ja poliitilisusest, lk 99-133. Õiguse sotsiaalsest olemusest ja toimest ühiskonnas: artiklite kogumik (toim Kaugia, S). Tartumaa: Avatar Holding 2009, lk 103.

Käesoleva magistritöö üheks ajendiks on töö, mis lubab süüteomenetluses noori täisealisi õigusrikkujaid kohelda alaealise õigusrikkujaga võrdselt. See aga eeldab teatud õiguslike eelduste kontrollimist, kriminaalpoliitiliste eesmärkide teadvustamist, noorte täiskasvanute erikohtlemise eesmärkide mõistmist ja tunnustamist, menetlejate koostööd ja kokkuleppeid tegevusprotsesside elluviimisel erinevates menetlusastmetes. Selles kontekstis kerkivad ülesse mitmed probleemkohad. Kui õiguslikud komponendid jäävad segaseks, siis see omakorda lisab veelgi rohkem survet selles protsessis menetlejale antud kaalutusõigusele. Noore täiskasvanu erikohtlemine kui protsess on süsteemselt struktureerimata. Alaealised ja noored täiskasvanud on karistusõiguses tihedalt seotud, kuid mingil põhjusel on noor täiskasvanu jäänud alaealise õigusrikkuja varju ja unustatud seadusesättesse tolmu koguma. Väikese ühiskonnana ei saa me Eestis lubada, et ei mõtesta neid seoseid ega pinguta kõigi heaolu nimel. Tänapäeval on Eestis tarvis vaadata inimesi ja rahvastikku tervikuna ja ses mõttes võime ka iga hättasattunut, heitunut, kodutut või vangi vaadata kui raiskuläinud annet ja potentsiaali.⁷ Kui nirude võimalustega noorte anded jäävad rakendamata, võib see tuua kannatusi nii inimesele endale kui ka kogu ühiskonnale. Ja üksnes karistustele keskendudes probleeme ei lahenda, vanglatele õnnelikku ühiskonda rajada ei saa.⁸ Seetõttu keskendutakse antud töös noorte täiskasvanute erikohtlemise õiguslikele nüanssidele ja probleemkohtadele Eesti süüteomenetlussüsteemis.

Magistritöö lähtepunktiks on karistusseadustiku⁹ (lühend KarS) § 87 lg 7, millest tuleneb kogu töö laiem mõte ja probleemipüstitus. Nimelt alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmise, võttis seadusandja eesmärgiks kujundada alaealise mõjutusvahend ümber alaealiste suhtes peamiseks rakendatavaks reageerimisviisiks nii väärteo- kui ka kriminaalmenetluses ja löi võimaluse kohaldada noorele täiskasvanule mõjutusvahendit.¹⁰ KarS § 87 käsitleb alaealisele ja noorele täiskasvanule kohaldatavaid mõjutusvahendeid (jõust. 01.01.2018). Paragrahvi lg 7 kohaselt arvestades alla 21-aastasena kuriteo toimepannud täisealise isiku vaimse ja sotsiaalse arengu taset ning kuriteo toimepanemise asjaolusid, võib kohus kohaldada noorele

⁷ Kulbok-Lattik, E., Kaevats, M. Vaimult suureks. Ühiskondliku innovatsiooni alused. – Riigikogu Toimetised 2018/38, lk 76.

⁸ Kawachi, I., Kennedy, B. P., Wilkinson, R. G. Crime: Social Disorganization and Relative Deprivation. – Social Science & Medicine, 1999/48(6), lk 719–731.

⁹ Karistusseadustik. – RT I, 10.07.2020, 18.

¹⁰ Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmine) eelnõu. 453 SE I, lk 2-3. – <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/56a447c6-1e2a-4243-a488-4647f80062eb> (25.11.2020).

täiskasvanule mõjutusvahendeid, mida kohaldatakse ka alaealistele. Õigus õiglasele kohtumenetlusele on kesksemaid kriminaalmenetlusega seotud menetluspõhiõigusi. Inimõiguste konventsioonis peab selle õiguse tagama mitte üksnes artikkel 6, mis otsesõnu räägib õigusest õiglasele kohtumenetlusele, vaid ka artikkel 7 (karistamine seaduse alusel).¹¹ Seega, et oleks tagatud õiguste üldine ja tõhus tunnustamine ning järgimine, tuleb noore täisealise mõjutamiseks või siis karistamiseks hinnata tema arenguküpsust. Eestis on individuaalse hindamise instrumendiks kohtueelne ettekanne. See tähendab, et kohtueelsest ettekandest peab konkreetselt ja põhjendatult nähtuma, kas noor täiskasvanu on tulenevalt tema arengutasemest ja küpsusest võrreldav pigem täis- või alaealisega. Kas noorte täiskasvanute süüteomenetlussüsteem on piisavalt selge ja efektiivne, et tagada noorele täiskasvanule erikohtlemine kui menetlusõigus? Jah, tõdetakse küll, et noored täiskasvanud on erikohtlemist vajav sihtrühm aga, kuidas see protsess süüteomenetluses välja näeb ja kuidas see õiguslikult tagatud on, ei kajastu terviklikult kuskil ja seda pole ka varem uuritud. Just praegusel ajal ja oludes on eriti aktuaalne pöörata tähelepanu noorte täiskasvanute erikohtlemisele, kuna pandeemia võib kaasa tuua NEET-noorte hulga kasvu¹² ja koroonakriis räsib noori pikaajaliselt.¹³ Noorte tööhõive, noorte iseseisev perekonnaelu, majanduslik sõltumatus ja osalus ühiskonnaelus on tähtsad sotsiaalsed aspektid, mis mõjutavad tihti isikute kuritegelikku käitumist.¹⁴

Arvestades seadusandlike muudatustega kohanemiseks vajaminevat aega ja lähtudes noore täiskasvanu erikohtlemise eesmärgist ning vajadusest ja sellest, et Eesti karistusõiguses on loodud noore täiskasvanu erikohtlemise võimalus suunamaks neid õiguskuulekale teele just kasvatuslike mõjutusvahenditega, on aktuaalne ja asjakohane teemat lähemalt uurida. Lihtne otsing Riigi Teatajas vastava seadusesätte kohta andis otsingutulemuseks ainult 38 kohtulahendit.¹⁵ Põgusa otsingu põhjal ei ole aus teha põhjapanevaid üldistusi, kuid see annab

¹¹ Lõhmus, U. Põhiõigused kriminaalmenetluses. 2. vlj. Tallinn: Juura. 2014, lk 21.

¹² Kunnus, M. Kes süstiks eluaplust? – Postimees 22.02.2021.

¹³ Käger, M., Õunapuu, T. Noor elu on raputuste suhtes eriti õrn. – Postimees 22.02.2021.

¹⁴ Hoeve, M., van der Laan, P. H., Loeber, R. Persists and Desisters in Crime from Adolescence into Adulthood: Explanation, Prevention and Punishment. Disentangling Context Effects on Criminal Careers. Burlington: London 2012, lk 52-56.

¹⁵ Riigi Teataja kohtulahendite otsing. –

[https://www.riigiteataja.ee/kohtulahendid/otsingutulemus.html?aktiivneTab=KOIK&sort=LahendiKuulutamiseAeg&asc=false&kohtuasjaNumber=&lahendiKpvAlgu=&lahendiKpvLopp=&menetluseKpvAlgu=01.01.2018&menetluseKpvLopp=31.12.2020&kohus=&kohtunik=&annotatsiooniSisu=&menetluseLiik=&lahendiLiik=&ekliNumber=&lahendiTekst=%E2%80%9EKarS+%C2%A7+87+lg+7%E2%80%9C+\(07.04.2021\).](https://www.riigiteataja.ee/kohtulahendid/otsingutulemus.html?aktiivneTab=KOIK&sort=LahendiKuulutamiseAeg&asc=false&kohtuasjaNumber=&lahendiKpvAlgu=&lahendiKpvLopp=&menetluseKpvAlgu=01.01.2018&menetluseKpvLopp=31.12.2020&kohus=&kohtunik=&annotatsiooniSisu=&menetluseLiik=&lahendiLiik=&ekliNumber=&lahendiTekst=%E2%80%9EKarS+%C2%A7+87+lg+7%E2%80%9C+(07.04.2021).) Otsingu parameetrid: menetluse algamise aeg: 01.01.2018-31.12.2020, lahendi tekst: „KarS § 87 lg 7“.

siiski märku suunast ja hoiakutest, mis noorte täiskasvanute karistusõiguslikus kohtlemises valitsevad. Otsingutulemuse ilmestamiseks ja võrdlemiseks lisan, et ainuüksi 2020. aastal on kohtueelsest menetlusest kohtumenetlusse liikunud 315 noori täiskasvanuid puudutavat lahendit.¹⁶ On kahetsusväärne, et noorte täiskasvanute erikohtlemine on väheldane ja ebaühtlane, millest tulenevalt sõnastatakse magistritöö uurimisprobleemiks: Eesti süüteomenetlus kui protsess ei toeta noorte täiskasvanute erikohtlemise põhimõtete praktiseerimist, kuna puudub ühtne, terviklik ja süsteemne lähenemine KarS § 87 lg-st 7 tulenevatele eeldustele. Ainult nende eelduste ja sätte oluliste kokkupuutepunktide koostoime põhjaliku ja kriitilise analüüsiga on võimalik jõuda õiglase kaalutletud otsuseni.

Probleemipõhine ja õiglane otsus lähtub noore õigusrikkuja vajadustest, tema potentsiaalset ning leiab need sotsiaalsed ja isiksuslikud toimetuleku mehhanismid, mida on vaja märgata ning arendada ja vastavalt sellele kohaldatakse noorele sobivat mõjutusvahendit. 20-aastane õigusrikkuja vajab n.ö kiirreageerimist, kuna tegu võib olla viimase võimalusega noort „karistusest päästa“, sest õiguskuulekalt rajalt eksinud noored on sageli neid ümbritsevate tingimuste kui ka iseenda ohvrid. Menetlejate ülesanded ja tegevusprotsessid noore täiskasvanu erikohtlemisel peavad moodustama korrastatud kogumi, mis õigusriigis peavad tuginema ka õiguslikule alusele, sest määratlematus loob vaid õigusliku illusiooni ega taga noorele täiskasvanule tema õigust tõhusale ja õiglasele menetlusele. Tänapäevases Eesti avalikus sektoris kasutatava protsessipõhise teenuse juhtimise valguses võiks küll veidi provokatiivselt ja harjumatuult läheneda ka nii: tegu peab olema õiguslikult selge, efektiivne ja ühiskonnale väärtust loova võimalikult proaktiivse teenusega.

Magistritöö eesmärk on leida probleemkohad noortele täiskasvanutele mõjutusvahendite kohaldamise protsessis ja välja tuua võimalused, mis toetavad 18–20-aastase süüteo toimepannud noore täiskasvanu erikohtlemist, lähtudes noore inimese arengutasemest. Magistritöö eesmärgi saavutamiseks püstitatakse järgnevad uurimisküsimused:

1. Milline on tänane noorte täiskasvanute erikohtlemise protsess süüteomenetluses?
2. Milline on menetleja roll noorte täiskasvanute arengutaseme hindamisel ja mõjutusvahendite kohaldamisel?

¹⁶ 18–20-aastaste õigusrikkujate menetlusstruktuuri andmed piirkonniti. Justiitsministeeriumi statistika, 25.02.2021 (avaldamata, e-kiri autori valduses).

3. Kuidas langetatakse otsuseid noore küpsuse hindamisel, kas hindamissüsteemi ja -vahendi toel või menetleja südametunnistuse ja siseveendumuse järgi?
4. Kuidas noore täiskasvanu arengulist „küpsust“ sisustada?

Magistritöö koosneb kolmest peatükist. Esimene peatükk kirjeldab ja analüüsib noore täiskasvanu arengutaseme hindamise lähtekohti ja õiguslikku raamistikku ning annab analüütilise ülevaate noore erikohtlemise menetlusprotsessist ja menetlejate rollist. Teine peatükk keskendub küpsuse temaatikale. Teoreetilise uurimuse ülesehitus tuleneb neljast kokkupuutepunktist: noor täiskasvanu, inimese vaimse ja sotsiaalse arengu tase, kuriteo toimepanemise asjaolud ja menetleja kaalutusõigus. Nende pidepunktide konkreetne avamine ja mõistmine on vajalik, et aru saada, millised õiguslikud tingimused on süüteomenetluses noore täiskasvanu erikohtlemise aluseks. Oluline on märgata neid seoseid, mis kokkupuutepunktide vahel süsteemis ja protsessis sünnivad. Seoste mõistmise pinnalt saab lahendada kompleksseid probleeme ja realiseerida visioone. Ühtlasi on need aspektid seotud magistritöö kolmanda peatükiga, kus uuritakse, kuidas menetlejad neid realselt sisustavad ning milliseid korrelatsioone pidepunktid praktikas loovad.

Magistritöös on kasutatud Eesti Vabariigi õigusakte ning seletuskirju, samuti eestikeelset ja vähem võõrkeelset erialakirjandust, mille läbitöötamisele ja üldistamisele töö on rajatud. Allikavalik tuleneb töö uurimisküsimustest, mis otsivad vastuseid noorte täiskasvanute erikohtlemise õiguslikele nüanssidele Eesti õiguses, seetõttu tugineb töö peamiselt erinevatele karistusseadustiku muutmise seaduste seletuskirjadele, siseriiklikele poliitikadokumentidele ja asutustes kasutatavatele standarditele ning juhendmaterjalidele. Kasutatakse ka Euroopa Liidu ja rahvusvahelisi teemakohaseid materjale. Lähtutud on ka Justiitsministeeriumi konverentsi „Kui kuidagi ei saa, siis kuidas saab?“ esinejate ettekannetest ning Sotsiaalkindlustusameti ja Justiitsministeeriumi 2020. a novembrikuus korraldatud taastavale õigusele pühendatud eriprogrammi ja konverentsi „Kelle õigus on taastav õigus?“ materjalidest.

Uurimise eesmärgi saavutamiseks ja uurimisküsimustele vastamiseks kasutatakse magistritöös kombineeritud meetodeid. Teooria ning kohtu- ja menetluspraktika uurimiseks kasutatakse andmekogumismeetodit, mille abil kogutakse magistritööks vajalikke lähteandmeid, ja tõlgendusmeetodit, mille abil mõtestatakse lahti uurimisega saadud tulemused. Magistritöö

teoreetilises uurimuses on sisult kasutatud õiguslik-analüütilist meetodit. Kohtu- ja menetluspraktika analüüsil on kasutatud kvalitatiivset meetodit. Kvalitatiivanalüüsi statistiliseks täiendamiseks on kasutatud ka kvantitatiivset uurimismeetodit. Kvalitatiivuuringus on suures osas kasutatud Justiitsministeeriumi projekti „Noorte õigusrikkujate uuring“ raames kogutud andmeid.

Täna südamest suurepäraselt ja motiveerivat magistritöö juhendajat Anna Markinat. Tuhat tänu jagatud teadmiste, kogemuste ja võimaluste eest! Teie innustav ja avatud suhtumine aitas mul redelipulkadel* ikka ülespoole tõusta.

Märksõnad: karistusõigus, noored täiskasvanud, vaimne areng, sotsiaalne areng, hindamine.

** „Redelipulgad pole mitte selleks, et saaksid nendel puhata, vaid selleks, et toetada su jalga niikaua, kuni jaksad selle ülespoole tõsta.“ Thomas Huxley*

1. NOORE TÄISKASVANU VAIMSE JA SOTSIAALSE ARENGU TASEME HINDAMISE LÄHTEKOHAD JA ÕIGUSLIK RAAMISTIK

Esimese peatüki eesmärk on kriitiliselt analüüsida noor täiskasvanu mõiste *status quo*'d Eesti karistusõiguses, noore täiskasvanu kohtlemist väärteomenetluses, kohtueelses menetluses ja kohtumenetluses. Peatükis uuritakse, kuidas toimub noore täiskasvanu kohtlemine süüteomenetluses formaalses, materiaalses ja moraalses mõttes lähtudes menetlejale antud õiguslikest alustest ja kaalutusõigusest. Küsitakse, kas see protsess on selge, efektiivne, igakülgne ja põhjendatud? Teoreetiliste lähtekohtade ja pidepunktide konkreetne avamine ning mõistmine on vajalik, et teadvustada, millised alused ja eeldused on olemas noore täiskasvanu erikohtlemiseks Eesti karistusõiguses. Ühtlasi on need aspektid seotud magistritöö kolmanda peatükiga, kus uuritakse, kuidas Eesti kohtu- ja menetluspraktika neid reaalselt sisustab ning milliseid seoseid need omavahel loovad.

1.1. Noore täiskasvanu mõiste Eesti karistusõiguses

Noore täiskasvanu mõistet tuleb siinkohal vaadelda kitsas, institutsionaliseeritud tähenduses. Mõiste avamise eesmärk on välja tuua uuritava mõistega seotud tõelisi omadusi ja seaduspärasusi, et määratleda ja piiritleda mõistega seotud tunnuseid ning aru saada, mis on edasises analüüsis oluline.

Magistritöös ei käsitleta noore täiskasvanu mõiste ega noore täiskasvanu erikohtlemise põhjuste ajaloolist kujunemislugu, kuna seda on varem põhjalikult magistritöös¹⁷ tehtud. Kokkuvõtvalt jõuti mainitud töös järeldusele, et noored täiskasvanud sarnanevad rohkem alaealistega kui vanemate täiskasvanutega, seda saab põhjendada sotsioloogiliste, neuropsühholoogiliste ja kriminoloogiliste uuringute tulemustest lähtuvalt. Neuropsühholoogiliste uuringute tulemustest lähtuvad näitajad toovad esile asjaolu, et ajaks, mil noor jõuab täiskasvanuikaks, ei ole tema aju ja eelkõige selle eksekutiivsed funktsioonid lõplikult välja arenenud. Eesajukoor, mida seostatakse tihti kuritegeliku käitumise aluseks olevate teguritega – emotsioonide

¹⁷ Kadaksoo, L-M. Noorte täiskasvanute erikohtlemine karistusõiguses ja kriminaalmenetluses. Magistritöö. Juhendaja Jaan Ginter. Tartu: Tartu Ülikool 2017. Magistritöös uuritakse noorte täiskasvanute erikohtlemise üldiseid põhjuseid kriminaalõiguses, erikohtlemise sisu valitud Euroopa riikides karistusõigust ja kriminaalmenetlust puudutavas osas ning analüüsitakse erikohtlemise võimaluse loomist Eestis.

kontrollimise, probleemide lahendamise, tagajärgede mõistmise, planeerimise, kriitilise mõtlemisega – on teadlaste hinnangul arenemisjärgus kuni 25-aastaseks saamiseni. Sellest tulenevalt saab väita, et noorte täiskasvanute poolt toimepandud kuritegude põhjuseks võib sageli olla nende aju bioloogiline ebaküpsus, millega kaasneb vajadus nendega tegelemiseks eraldisesivalt teistest täisealistest.¹⁸

Enne kui vaadelda noore täiskasvanu mõistet karistusõiguses, tuleb ära märkida, et noorsootöö seadusest¹⁹ (lühend NTS) leiame mõiste „noor“ legaalseaduslikule, vastavalt noorsootöö seaduse §-le 3 p-le 1 on noor seitsme kuni kahekümne kuue aastane füüsiline isik. Abi vajav noor on sotsiaalhoolekande seaduse²⁰ (lühend SHS) § 15¹ lg 2 alusel 16–26-aastane isik. Faktid on olulised, kuna järgnevalt näeme, et tegelikult on noore täiskasvanu mõiste karistusõiguses nimetatud definitsioonide alaliik. Noore täiskasvanu karistusõiguslikku legaalseaduslikule Eesti õiguses ei ole, õigusaktides ja õiguskirjanduses kasutatakse mõiste kirjeldamiseks erinevaid nimetusi. KarS § 87 lg-s 7 kasutatakse mõistet alla kahekümne ühe aastase kuriteo toimepannud täisealine isik (ingl *young adult offender*). KarS § 87 pealkiri räägib lisaks alaealisele ka noorest täiskasvanust (ingl *young adult*). Need mõisted toodi materiaalsesse karistusõigusesse 2017. aasta alaealiste karistusõiguse reformi käigus. Sisuliselt tähendab see noore süüdimõistetu mõiste kasutusele võtmist. Noor süüdimõistetu on karistusõiguses isik, kes kuritegu toime pannes on 18–20 aastat vana.²¹ Süüdimõistetu on isik seetõttu, et KarS § 87 lg 7 sätestatud mõjutusvahendite kohaldamisel teeb kohus süüdimõistva kohtuotsuse, kohaldades talle mõjutusvahendit.²²

Kriminaalmenetluse seadustiku²³ (lühend KrMS) § 308 pealkirjas kasutatakse terminit noor täiskasvanu ja vastava sätte sõnastuses räägitakse sarnaselt karistusseadustikule alla kahekümne ühe aastase teo toimepannud isikust. KrMS-i § 34 lg 1¹ räägitakse kuni 21-aastasest isikust, keda kahtlustatakse kuriteo toimepanemises alla 18-aastasena ja kes võib olla haavatav. Haavatavuse kriteerium toodi Eesti kriminaalmenetlusse sisse Euroopa Parlamendi ja nõukogu

¹⁸ Kadaksoo (viide 17), lk 61-62.

¹⁹ Noorsootöö seadus. – RT I, 16.06.2020, 10.

²⁰ Sotsiaalhoolekande seadus. – RT I, 21.04.2020, 39.

²¹ Ginter, J., Sootak, J. Alaealiste karistusõiguse reform Eestis: materiaalsoo, menetlus ja sotsiaalsoo. – Juridica 2019/3, lk 210.

²² Sootak, J. jt (koost). KarS § 87/4. – Karistusseadustik. Komm vlj. 4. vlj. Tallinn: Juura 2015.

²³ Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 06.05.2020, 14.

direktiivi (EL) 2016/800²⁴ ülevõtmisega. Direktiivi haavatavuse käsitus tuleneb aga Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artiklite 3, 5, 6 ja 8 Euroopa Inimõiguste Kohu tõlgendustest, kes on kehtestanud kohtupraktikas nõuded haavatavate isikute kohta.²⁵ Oluline on juhtida tähelepanu haavatavuse kriteeriumile (ingl *vulnerability*) ja mõistele haavatavas olukorras olev täiskasvanu (ingl *vulnerable adult person*).

Välja tuleb tuua ka, et noore täiskasvanu erikohtlemist võimaldavad erisätted, olid enne kui need võeti kasutusele Eesti karistusseadustikus ja kriminaalmenetluses, olemas vangistusseaduses²⁶ (lühend VangS), mille § 77 kohaselt on noor kinnipeetav isik, kes karistuse täitmisele pööramise ajal on noorem kui 21-aastane.

Rahvusvahelisel tasandil on Eestile siduvad ÜRO nn Pekingi reeglid, milles räägitakse noorest õigusrikkujast (ingl *young adult offender*) ja ka noorest inimesest (ingl *young person*).²⁷ Noore täiskasvanu mõistet on rahvusvahelisel tasandil käsitlenud ka Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee, kelle soovitusel defineeritakse nooreks täiskasvanuks (ingl *young adult*) 18–21-aastane isik²⁸ ning ka alla 21-aastane õigusrikkuja²⁹ (ingl *young adult offender*).

Euroopa Liidu tasandil tuleb tugevalt noore täiskasvanu mõiste käsitus esile juba nimetatud direktiivis (EL) 2016/800, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatise. Direktiivi mitmed preambuli punktid räägivad lapsest, kes kriminaalmenetluse ajal saab täisealiseks ehk 18-aastaseks, selles julgustatakse liikmesriike kohaldama direktiiviga ette nähtud menetluslikke tagatise, kuni kõnealune isik saab 21-aastaseks. Direktiivi preambulist tulenevalt peavad liikmesriigid kindlaks määrama, millised

²⁴ 11.05.2016. a Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/800, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatise. – ELT L 132, lk 1–20.

²⁵ Euroopa Komisjoni ettepanek Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv kriminaalmenetluse raames kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslike tagatiste kohta COM/2013/0822 final - 2013/0408 (COD). – Brüssel 27.11.2013, lk 2.

²⁶ Vangistusseadus. – RT I, 06.05.2020, 43.

²⁷ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice „The Beijing Rules“ General Assembly resolution 40/33, 29.11.1985, p 2.2 a, c, p 3.3 – <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/beijingrules.pdf> (24.09.2020).

²⁸ Council of European Committee of Ministers. Recommendation Rec (2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures, p 21.2. – [https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejrec08\(1\).pdf](https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejrec08(1).pdf) (24.09.2020).

²⁹ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec (2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice, p 12. – <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=70063> (24.09.2020).

isikud loetakse vastavalt nende riigisisesele õigusele ja menetlustele noorteks täiskasvanuteks. Liikmesriikidel soovitatakse kindlaks määrata, et vanemaid kui 24-aastaseid isikuid ei saa liigitada noorteks täiskasvanuteks.³⁰

Oluline on märgata noore täiskasvanu mõistega kaasas käivat „pagasit“. Kõikides allikates, kus noorest täiskasvanust räägitakse juhitakse tähelepanu ka kindlatele muudele asjaoludele. Noorsootöö on tingimuste loomine noore isiksuse mitmekülgselt arenguks (NTS § 4 lg 1), noortele teadmiste ja oskuste omandamiseks tingimuste loomisel tuleb lähtuda noorte vajadustest ja huvidest (NTS § 4 lg 2 p 2). KarS § 87 lg 7 on noore täiskasvanu mõiste seotud isiku vaimse ja sotsiaalse arengu taseme ning kuriteo toimepanemise asjaolude aspektiga, KrMS § 308 viitab omakorda KarS § 87 lg 7 sätestatud tingimustele, KrMS § 34 lg 1¹ p 6 käsitleb olulisena samuti kriminaalasja asjaolusid ja isiku haavatavuse arvestamist ning annab kuni kahekümne ühe aastasele isikule, keda kahtlustatakse kuriteo toimepanemises alla kaheksateistaastasena õiguse kohtlemisele eraelu puutumatust ja väärikut kaitsval viisil vastavalt tema vanusele, küpsusele, arusaamisvõimele ja erivajadustele, sealhulgas võimalikele suhtlemisraskustele.

ÜRO Pekingi reeglite kohaselt tuleks püüda alaealistele mõeldud eeskirjadest juhinduda ka noorte täisealiste õigusrikkujatega tegelemisel. Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitude kohaselt tuleks alla 21-aastaseid noori täiskasvanuid, kui seda tingib isiku küpsus, kohelda alaealistega võrreldaval viisil. Noorele täiskasvanule alaealisega samasuguse toe pakkumise vajadusele on juhtinud tähelepanu ka Riigikantselei innovatsioonitiim.³¹ Nimelt innovatsioonitiim viis läbi projekti kõrge riskikäitumisega 11–26-aastaste seas, kes olid lahkumas vanglast, kinnisest lasteasutusest või mitmedimensiooniliselt pereteraapialt. Eesmärgiks oli tagada nende turvaline kohandumine vabaduses ja eakohane iseseisvus, seejuures tõdeti, et 18–21-aastased vajavad protsessis samasugust tuge nagu alaealised.

³⁰ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/800 (viide 24), preambuli p 11, 12, 48, 50.

³¹ Gornischeff, K., Solodov, S. Jätkutugi kõrge riskikäitumisega lastele ja noortele. Jätkutoe lõpuettekannet 27.10.2020., slaid 27. –

https://docs.google.com/presentation/d/1R4NxWT3OJJy1LXuXt1qsmWpRhYcfMOBw7LHu_U25gy8/edit#slide=id.g9ea84653d9_1_64 (06.11.2020).

Olulise taustainfo noore täiskasvanu mõistega kaasnevast leiab Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamusest.³² Arvamuse kohaselt sooviti kriminaalmenetluses lastele kehtestatud menetluslike tagatistega samaväärsed tagatised kehtestada ka täiskasvanutele, kes on haavatavas olukorras. Kuna on keeruline määratleda mõistet „haavatavas olukorras olev täiskasvanu”, otsustati mitte hõlmata neid tagatise direktiivi, vaid esitada need soovitusel vormis (p 2.4.2.3). Nõukogu resolutsioonis teekaardi kohta³³ rõhutatakse vajadust tugevdada haavatavate isikute õiguseid kriminaalmenetluses, nimelt on oluline, et erilist tähelepanu näidataks üles selliste kahtlustatavate või süüdistatavate isikute suhtes, kes näiteks oma ea või vaimse või füüsilise seisundi tõttu ei suuda mõista või jälgida menetluse sisu või tähendust.

Ka Euroopa Inimõiguste Kohtu kohtupraktikas tunnustatakse haavatavate inimeste erivajadusi. Isik võib olla haavatav, sest ta ei suuda kriminaalmenetluses tõhusalt osaleda: „tõhus osalemine eeldab selles kontekstis seda, et süüdistaval on üldine arusaam kohtumõistmise laadist ning sellest, mida see tema jaoks tähendab, sealhulgas mis tahes karistuse tähendus, mis talle võidakse määrata.”³⁴

Haavatavuse mõistet on uuemas õigusfilosoofias käsitletud kui indiviidi universaalset ja püsivat omadust.³⁵ Inimene sotsiaalse olendina on mõjutatud nii formaalsetest kui ka mitteformaalsetest reeglitest ja elukorralduslikest aspektidest. Lisaks kohanemist ja toimetulekut mõjutavatele individuaalsetele bioloogilistele eripäradele³⁶ on indiviidi heaolu ja haavatavus paljuski seotud

³² Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemadel „Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv, millega tugevdatakse süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida kriminaalmenetluse korral isiklikult kohtulikult arutelul” (COM(2013) 821 final – 2013/0407 (COD)), „Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv kriminaalmenetluse raames kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslike tagatiste kohta” (COM(2013) 822 final – 2013/0408 (COD)), „Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv, milles käsitletakse esialgset tasuta õigusabi kahtlustatavatele või süüdistatavatele, kellelt on võetud vabadus, ning tasuta õigusabi Euroopa vahistamismäärusega seotud menetluses” (COM(2013) 824 final – 2013/0409 (COD)), „Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele „Minnes edasi Euroopa Liidu tegevuskavaga kahtlustatavate või süüdistatavate isikute menetluslike tagatiste kohta – tugevdada Euroopa kriminaalõiguse ala aluseid” ” (COM(2013) 820 final). – ELT C 226/12, 16.7.2014, lk 63–67, raportöör X. Verboven.

³³ Nõukogu resolutsioon 30.11.2009, teekaardi kohta, mille eesmärk on tugevdada kahtlustatavate või süüdistatavate isikute menetlusõigusi kriminaalmenetluses – ELT C 295, lk 1-3.

³⁴ EIKo 10.11.2004, 60958/00, *S.C. vs. Ühendkuningriik*, punkt 29.

³⁵ Fineman, M., A. The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition. – *Yale Journal of Law and Feminism*, 2008/ 20 (1), lk 1-23; Fineman, M. A. Vulnerability and inevitable inequality. – *Oslo Law Review*, 2017/4, lk 133-149.

³⁶ Sreenath, L., Sreenath, M. R. Enhancement of Human Capital through Diversity: „Vive la difference!”. – *Tapmi Working Paper Series*, 3. Karnataka: T. A. Pai Management Institute 2006, lk 8.

sõltuvusega teda ümbritsevatest isikutest, suhetest ja keskkonnast,³⁷ olles samaaegselt nii protsess kui kõigi vastastikmõjude tulemus.^{38 39} Siinkohal on asjakohane märkida, et haavatavas olukorras olevaks täiskasvanuks kvalifitseerub NEET-noor (15–29-aastane mitteõppiv ja mittetöötav noor, kes ei osale ka koolitusel), kuna NEET-staatus suurendab sotsiaalse võimekuse haavatavust. Pikemalt käsitletakse teemat teises peatükis.

Järgnevalt uuritakse lähemalt noore täiskasvanu mõistega seotud probleemkohti. Esiteks, ei saa tähelepanuta jätta, et noore täiskasvanu mõiste käsitus siseriikliku seadusandluse tasandil on keeleliselt ebaühtlane. Võibolla on seda tehtud taotluslikult, kuid pigem kaldun arvama, et see selgusetus pärineb alaealiste karistusõiguse reformist, kui karistusseadustikku toodi noore täiskasvanu mõiste. Alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmise eelnõu seletuskirjas on noore täiskasvanu vanuselist piiri käsitletud mitmeti. Seletuskirjas räägitakse 18- kuni 21-aastastest⁴⁰ noortest täiskasvanutest, kellele eriregulatsiooni kohaldada ning samas ka eeldatakse, et praktikas puudutab see kõige enam täisea vahetus läheduses noori ehk 18- kuni 19-aastaseid⁴¹. Kuid lõpuks KarS § 87 lg 7 sätestab noore täiskasvanuna alla kahekümne ühe aastase täisealise isiku ehk 18- kuni 20-aastase. Alaealiste menetlusõiguste direktiivi ülevõtmise eelnõu seletuskirjast võib lugeda, et 2018. aastal jõustusid alaealiste õigusrikkujate kohtlemist oluliselt muutvad karistusseadustiku sätted, s.t, et teatud juhtudel loodi võimalus kohtu poolt alaealiste mõjutusvahendeid (KarS § 87 lg 7) kohaldada ka kuni 21-aastasele⁴² süüdlasele⁴³. KrMS § 34 lg 1¹ on kooskõlas direktiivi (EL) 2016/800 art 2 lõikega 3 ning sätestab, et kui kriminaalasja asjaolud ja isiku haavatavus seda tingivad on alaealise kahtlustatava või süüdistatavaga võrdsustatud kuni⁴⁴ 21-aastane isik, keda kahtlustatakse kuriteo toimepanemises alla kaheksateistaastasena.

³⁷ Goodin, R. E. Protecting the Vulnerable: a re-analysis of our social responsibilities. – Chicago: Chicago University Press 1985, lk 110.

³⁸ Atkinson, S. Beyond Components of Wellbeing: The Effects of Relational and Situated Assemblage. *Topoi*: 2013, 32, 2, lk 137-144.

³⁹ Tins, A. Eesti õpilaste haavatavuse aspekte 6. klassi õpilaste fookusgruppide põhjal. Magistritöö. Juhendaja Dagmar Kutsar. Tartu Ülikool: Tartu 2020, lk 7.

⁴⁰ Eelnõu seletuskiri 453 SE I (viide 10), lk 9.

⁴¹ *Ibidem*, lk 10.

⁴² Grammatiliselt on seda võimalik tõlgendada nii, et 21-aastased on kaasa arvatud.

⁴³ Karistusseadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse (Euroopa Liidu finantshuvide kaitse direktiivi ja alaealiste menetlusõiguste direktiivi ülevõtmine) eelnõu 50 SE I, lk 15. – <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/f0ca7453-7ec2-4ff9-bf57-453e367182ef> (02.10.2020).

⁴⁴ Grammatiliselt on seda võimalik tõlgendada nii, et 21-aastased on kaasaarvatud.

Seega KarS § 87 lg 7 kohaselt on noor täiskasvanu alla 21-aastane isik ehk 18- kuni 20-aastane isik. KrMS § 34 lg 1¹ on tegu isikuga, kes on kuni 21-aastane, keda kahtlustatakse kuriteo toimepanemises alla 18-aastasena. Keelelise selguse ja ühtsuse mõttes tuleks KrMS-is nagu KarS-is kasutada sidesõna kuni asemel sõna alla 21-aastane, sest ühendav sidesõna kuni märgib millegi ulatuvuse äärmisi piire kui ka rõhutab mingi nähtuse, olukorra küündivuse piiri,⁴⁵ s.t kui kirjutada kuni 21-aastane, siis on mõeldud 21-aastane kaasa arvatud. Kas KrMS-si § 34 lg 1¹ sõnakasutus on taotluslik, et tagada direktiivi (EL) 2016/800 miinimumtasemest⁴⁶ kõrgem tase või on see lihtne keeleline komistus, ei selgu ka alaealiste menetlusõiguste direktiivi ülevõtmise seletuskirjast. Menetluse kestel täisealiseks saanud isikutele direktiivi kohaldamine on jäetud suuresti liikmesriikide otsustada.⁴⁷ Uurides direktiiv (EL) 2016/800 Eesti õigusesse ülevõtmise vastavustabelit, siis näeme, et direktiivi art 2 lg 3 on võetud üle KrMS § 34 lg 1¹-ga. Seega, et ei tekiks kaheti mõistmist ja n.ö mitu noore täiskasvanu vanuselist iseärasustega liiki, tuleks võtta seisukoht, et KrMS § 34 lg 1¹ on mõeldud alla 21-aastast noort täiskasvanut.

Teiseks on noore täiskasvanu puhul vajalik ja sobiv erikohtlemine võimalik, siis kui arvestatakse tema sotsiaalse ja vaimse arengu taset, tema haavatavust, tema küpsust ja kaitsetust, tema east tulenevat vaimset ja füüsilist seisundit. Oluline on mõista, märgata ja hinnata noore täiskasvanu võimekust nimetatud kategooriates, kuna noortel ei ole alati võrdväärne arenguküpsus ning selle varieeruvuse tõttu tuleb teha kindlaks, kas noore vaimse ja sotsiaalse arengu tase vastab tema eale või pigem alaealise arengutasemele⁴⁸. Seega on adekvaatne kohelda noort õigusrikkujat samamoodi alaealise õigusrikkujaga, kui tema „küpsus“ vastab alaealise arengutasemele, taolist lähenemisviisi toetab ka alaealise ja noore õigusrikkuja tihedalt seotud käsitus Eesti, Euroopa Liidu ja rahvusvahelises karistusõiguses.

Kolmandaks ei saa mööda vaadata ka kuriteo toimepanemise asjaoludest ja kriminaalasja asjaoludest, mis samuti noore täiskasvanu mõistega kaasas käivad. Kui alaealise puhul on rõhutatud, et tema karistamise otsuse tegemisel tuleb lähtuda inimesest ja vastupidi täisealise isiku puhul tuleb tema karistamisel lähtuda teost. Nimelt klassikalise arusaama kohaselt on

⁴⁵ Eesti keele seletav sõnaraamat. – <https://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=kuni&F=M> (02.10.2020).

⁴⁶ Liikmesriigid võivad otsustada direktiivi mitte kohaldada, kui isik on saanud 21-aastaseks.

⁴⁷ Pere, A., Soo, A. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Direktiivid (EL) 2016/800 ja (EL) 2016/1919. Juridica 2019/3, lk 214.

⁴⁸ Pärn, M. Alaealiste õigusrikkujate erikohtlemine. Prokuratuuri aastaraamat 2018. – <https://www.prokuratuur.ee/et/alaealiste-õigusrikkujate-erikohtlemine> (30.09.2020).

karistusõigus suunatud esmajoones teole, mitte aga tädeviijale - karistusõigusliku hinnangu andmise aluseks on üldjuhul isiku poolt toimepandud tegu, mitte aga isik ise ja karistuse aluseks on esmajoones isiku süü. Alaealiste poolt toimepandud kuritegude korral on rõhuasetus aga teistsugune - karistusõiguse jaoks on sellisel juhul enam tähtis just tädeviija isik(sus), mitte aga tema poolt toimepandud tegu ja selle raskus.⁴⁹ Siis noore täiskasvanu puhul justkui tuleks lähtuda nii teost kui toimepanijast. Milline on kaalutavate aspektide raskusaste, kumb kumma üle kaalub, kas inimene või tegu? Või tulebki noore täiskasvanu puhul jõuda keskpunktini ehk tasakaaluni. Leidmaks vastuseid, tuleb tekkinud seoste ja küsimuste pinnalt edasi liikuda magistritöös püstitatud esimese uurimisküsimuse juurde.

1.2. Noore täiskasvanu erikohtlemise õiguslikud alused menetlusprotsessis

Põhiseaduse §-st 10 tuleneb õiguskindluse põhimõte. Kõige üldisemalt peab see printsiip looma kindluse kehtiva õigusliku olukorra suhtes. Õiguskindlus tähendab nii selgust kehtivate õigusnormide sisu osas (õigusselguse põhimõte) kui ka kindlust kehtestatud normide püsijäämise suhtes (õiguspärase ootuse põhimõte). Õigusselguse põhimõtte kohaselt peab isikul olema võimalik piisava selgusega ette näha, missuguse õigusliku tagajärje üks või teine tegu kaasa toob.⁵⁰ Järgnevalt tuvastataksegi, millised õigusnormid kuuluvad erikohtlemise õiguslike alustena kohaldamisele. Igale noorele õigusrikkujale tuleb karistust määrares läheneda individuaalselt, tema arengut ja vajadusi arvestades.⁵¹ Seega, tuleb leida normid, mis tagavad noore täiskasvanu individuaalse vaimse ja sotsiaalse arengu taseme arvestamise ja hindamise.

Otsene nõue noore täiskasvanu individuaalseks hindamiseks tuleneb KrMS § 34 lg 1¹ p 3. Nimelt noorel täiskasvanul (18–20-aastaselt), keda kahtlustatakse kuriteo toimepanemises alla 18-aastasena, on õigus sellele, et tema individuaalseks hindamiseks koostatakse kohtueelne ettekanne hiljemalt enne süüdistuse esitamist ja et individuaalse hindamise järeldusi võetakse arvesse menetluslike otsuste tegemisel. KrMS § 34 täiendamine lõikega 1¹ (jõust. 30.12.2019) tulenes alaealise menetlusõiguste direktiivi ülevõtmisest. Direktiivi art 7 näeb ette, et

⁴⁹ RKKKo 3-1-1-43-06, p 13.1.

⁵⁰ PSJVo 3-4-1-16-05, p 20.

⁵¹ Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Eelnõu seletuskiri, lk 16. – <https://www.just.ee/et/eesmargid-tegevused/kriminaalpoliitika/kriminaalpoliitika-arengusuunad> (02.10.2020).

alaealisega võrdsustatud noore täiskasvanu erivajaduste arvestamiseks tehakse individuaalne hindamine. Eelnõu seletuskirja kohaselt on selle kohustuse ülevõtmiseks Eestis sobilik kohtueelse ettekande instituut, mida reguleerib kriminaalhooldusseadus⁵² (lühend KrHS). Eelnõu kohaselt hindab noore täiskasvanu haavatavust menetleja ise või kaasab selleks spetsialiste. Kuna väärteomenetluses süüdistust ei esitata, siis sätet kitsalt tõlgendades väärteoasjades kohtueelset ettekannet taotleda ei ole tarvis. Samuti ei ole kohtueelne ettekanne vajalik juhtudel, kui kriminaalmenetlus lõpetatakse enne süüdistuse esitamist.⁵³

Millele aga tugineda, kui on vaja hinnata 19-aastase noore vaimse ja sotsiaalse arengu taset, kui ta on süüteo toimepannud 19-aastasena ehk siis mitte enam alaealisena. KrMS § 213 lg 4 sätestab, et alaealise kahtlustatava ja seksuaalkuriteo toimepanemises kahtlustatava ja korduvalt mootorsõiduki joobeseisundis juhtimises kahtlustatava korral on prokuratuur kohustatud tegema kriminaalhooldusosakonna juhatajale ülesandeks nimetada kriminaalhooldusametnik, kes vastavalt KrHS § 23 lg-le 1 koostab kohtueelse ettekande. Vastavalt KrHS § 24 lg-le 1 peab see ettekanne sisaldama kokkuvõtet kahtlustatava või süüdistatava isikuomadustest ja sotsiaalsest olukorrast. KrMS § 213 lg 4 on nimetatud kolm isikute rühma, kelle puhul on kohustuslik tellida kohtueelne ettekanne, seega teiste õigusrikkujate puhul, kes ei klassifitseeru alaealiseks, seksuaalkurjategijaks ega korduvalt joobes juhiks, on kohtueelse ettekande tellimine selle sätte alusel võimalik, kuid mitte kohustuslik.⁵⁴ Nagu näeme, on 19-aastasena süüteo toimepannud noore puhul kohtueelse ettekande tellimine ja mõjutusvahendi kohaldamine prokuröri otsustada. Milliseid materiaalseid ja formaalseid õiguslike eeldusi peab ja saab prokurör noore täiskasvanu erikohtlemisel kasutada, arvestades seejuures seda, et erikohtlemise tingimuseks on arenguküpsuse hindamine, sellele keskendutakse pikemalt magistritöö alapeatükis 1.4.

Kui kohtueelses menetluses saab noore täiskasvanu arenguküpsuse hindamise tellimisel tugineda KrMS § 213 lg 4, siis kohtumenetluses saab seda teha tuginedes KrMS § 264 lg-le 1, mille kohaselt vajaduse korral teeb kohtunik kriminaalhooldusosakonna juhatajale ülesandeks nimetada kriminaalhooldusametnik, kes jällegi vastavalt KrHS § 23 lg-le 1 koostab kohtueelse

⁵² Kriminaalhooldusseadus. – RT I, 20.12.2019, 6.

⁵³ Eelnõu seletuskiri 50 SE I (viide 43), lk 8-9.

⁵⁴ Karistusseadustiku muutmise ja sellega seondult teiste seaduste muutmise seaduse (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmise) eelnõu 453 SE. Seletuskirja lisa. Märkuste arvestamise või mitteamvestamise tabel, p 5, lk 2.

ettekande, mis peab vastama KrHS § 24 lg 1, 2 ja 4 nõuetele. Alaealiste karistusõiguse reformi käigus juhtis Riigikohus seadusandja tähelepanu asjaolule, et menetlusökoonomia põhimõte eeldaks ka noore täisealise puhul varasemat kohtueelset ettekannet, kui juba kohtueelses menetluses ilmnevad kahtlused tema vaimses ja sotsiaalses arengus ja/või viitavad sellele süüteo toimepanemise asjaolud, kuid seadusandja jättis selle ettepaneku arvestamata ja sedastas seejuures, et noorele täiskasvanule mõjutusvahendi kohaldamine, mille eelduseks on kohtueelse ettekande tellimine, on pigem erandlik võimalus.⁵⁵

Seega ka kohtumenetluse juures märkame, et kohtueelse ettekande tellimise vajalikkuse küsimus jääb kohtuniku otsustada, seda teemat käsitletakse põhjalikumalt magistriritöö alapeatükis 1.5. Niisiis, õiguslikud alused noore arenguküpsuse hindamiseks on välja selgitatud. Põhiseadusega nõutav normi määratletuse ehk õigusselguse aste ei ole küll leitud normidel kõige täpsem ja selgem, kuid see ei peagi kõikide normide puhul olema kõrge. Tuginedes teooriale ja siseriiklikult sidusatele regulatsioonidele uuritakse järgnevalt, kuidas erinevates menetlusastmetes hindamise protsess toimub, kuidas menetlejad otsuseid teevad ning kas on probleemkohti protsessis, hindamisinstrumendis või hoopiski inimeste hoiakutes.

1.3. Noored täiskasvanud väärteomenetluses

Enne, kui asutakse analüüsima prokuröri ja kohtuniku rolli noore täiskasvanu erikohtlemise süsteemis, tuleb süüteomenetluse tervikpildi hoomamiseks heita pilk kohtuvälise menetleja, siinkohal siis Politsei- ja Piirivalveameti (edaspidi PPA) võimalustele noorte täiskasvanute erikohtlemise eesmärkide saavutamiseks väärteomenetluses. Teoreetiline ülevaade on vajalik ka seetõttu, kuna noorte täiskasvanute tõhus kohtlemine eeldab n.ö erireegleid nii kohtuvälises menetluses, kohtueelses menetluses kui ka kohtumenetluses.

Eelnevast analüüsist nähtub, et alaealised ja noored täiskasvanud on tihedalt seotud ning on mõistlik eeldada, et nende kohtlemise alused on samad, kui on tõestatud, et noore täiskasvanu arenguküpsus vastab alaealise omale. Täna kasutab PPA oma töös kahte juhendmaterjali: „Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitöös“ ning „Alaealiste süütegudele reageerimise ja lahendamise juhised“. Juhiste väljatöötamise vajadus

⁵⁵ *Ibidem*, p 5, lk 2.

võib olla tingitud sellest, et väärteomenetluses ei ole politseinikul võimalik tellida kohtueelset ettekannet noore arenguküpsuse hindamiseks. Sobivaima sekkumise/sanktsiooni leidmiseks on vaja läbi viia hindamine, seetõttu on PPA-s kasutusele võetud riski hindamine, mis aitab määratleda alaealise riskitaset.⁵⁶ Kasutusel on ka politsei ennetustöö kontseptsioon, mille kohaselt tuleb ennetustegevusi senisest enam viia läbi valikulisel ja näidustatud ennetustasandil.⁵⁷ Nimetatud dokumentides keskendutakse alaealistele või üldiselt noortele, puuduvad konkreetsed viited noore täiskasvanu kohta, seetõttu ei ole võimalik teoorias kinnitada, kas neist lähtutakse ka noorte täiskasvanute korral. A. Udras on oma magistritöös põhjalikult analüüsinud mittekaristuslike meetmete rakendamist alaealistele väärteomenetluses.⁵⁸ Nimetatud magistritöö peatükis 1.2. on välja toodud põhjalik ülevaade väärteomenetluse seadustiku sätetest, mis puudutavad mittekaristuslike meetmete rakendamist. Seetõttu ei pea vajalikuks siinkohal seda korrata ja kõiki neid võimalusi uuesti läbi käia.

Oluline on aga tähele panna, et väärteomenetluse seadustik⁵⁹ (lühend VTMS) § 30 lg 1 p 1-3 sätestavad väärteomenetluse lõpetamise võimalused otstarbekuse kaalutlusel kõigile õigusrikkujatele ja VTMS § 30 lg 2 on mõeldud jällegi ainult alaealisele. Millisel moel need sätted eriotstarbeliselt toetavad noore täiskasvanu erikohtlemist ei ole leidnud kajastamist. Kuid ka väärtegudele reageerimisel peab noorte täiskasvanute puhul olema esmatähtis eripreventiivne eesmärk ja ennetus, mistõttu on karistuse alternatiivide kasutamine eriti oluline. Iseenesest ei toeta ka KarS § 87 lg 7 noore täiskasvanu erikohtlemist väärteomenetluses, sest lõikes 7 kasutatakse kuriteo mõistet ning viidatakse KarS § 87 lg 1, mis käsitleb kuriteo toimepanemist, KarS § 87 lg 2, mis käsitleb väärtegusid, ei viidata. Noorele täiskasvanule mõjutusvahendi kohaldamist väärteoasjades maakohtu poolt ei ole käsitletud ka VTMS § 83 ega VTMS § 133 p 9. KrMS § 308 räägib küll teo toimepanemisest, ei eristata väär- ja kuritegu, kuid sätestab, et kohus teeb järelduse kriminaalasja arutamise tulemusena.

⁵⁶ Alaealiste süütegudele reageerimise ja lahendamise juhised. – Politsei- ja Piirivalveamet 2018. Asutusesiseseks kasutamiseks, lk 4.

⁵⁷ Politsei- ja Piirivalveameti ennetustöö kontseptsioon. Tallinn 2018, lk 15, lk 23. – <https://www.politsei.ee/files/Ennetus/politsei-ja-piirivalveameti-ennetust-kontseptsioon-sept-2018-.pdf?40da87a884> (21.10.2020).

⁵⁸ Udras, A. Mittekaristuslike meetmete rakendamine õigusrikkujatest alaealistele väärteomenetluses. Magistritöö. Juhendaja Anneli Soo. Tartu: Tartu Ülikool 2020.

⁵⁹ Väärteomenetluse seadustik. – RT I, 06.05.2020, 49.

Eeltoodust saab järeldada, et õiguslik alus noortele täiskasvanutele väärteomenetluses mõjutusvahendite kohaldamiseks puudub ning lähtuvalt väärteomenetluse seadustikust ning PPA juhistest ei ole võimalik kinnitada, et väärteomenetluses alaealistele tagatud meetmed on kasutatavad ka noorte täiskasvanute puhul. Küll aga on võimalik väärteomenetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlusel üldsätete alusel. Väärteomenetluses oleks mõistlik võimaldada noorte täiskasvanute erikohtlemine. Ainult kriminaalmenetluses erikohtlemise võimaldamine on poolik lahendus, mida ei saa süsteemist lähtuvalt lugeda tõhusaks. Samuti nähtub hästi, kuidas noorte erikohtlemise süsteemis toimub menetlejate dubleeriv tegevus, ühe eesmärgi täitmiseks, see on noore hindamiseks. PPA-l on omad juhendid, kohtueelse ettekande koostajatel omad. Otstarbekas oleks tegevused ühendada, koos töötada ja välja selgitada parimad praktikad noorte riskide, vajaduste, sotsiaalse ja vaimse arengutaseme hindamiseks.

1.4. Prokuröri roll noore täiskasvanu karistusõigusliku erikohtlemise süsteemis

Järgnevalt vaadeldakse ja analüüsitakse prokuröri töö- ja otsustusprotsesse noorele täiskasvanule mõjutusvahendi kohaldamisel ja noore sotsiaalse ja vaimse arengu hindamisel. Uuritakse, millest lähtudes prokurör otsustab tellida kohtueelse ettekande ning milliseid takistusi ja kitsaskohti esineb noore täiskasvanu erikohtlemise menetlusprotsessis prokurörist ja tema kaalutlusõigusest lähtuvalt.

Eestis juhib kriminaalmenetluses kohtueelset menetlust prokuratuur, tagades selle seaduslikkuse ja tulemuslikkuse. Prokuratuuri volitusi kriminaalmenetluses teostab prokuratuuri nimel prokurör sõltumatult, alludes ainult seadusele (KrMS § 30 lg-d 1 ja 2). Et prokurör on oma ülesannete täitmisel sõltumatu ja tegutseb ainult seaduse alusel ja oma veendumuse järgi, tuleneb ka prokuratuuriseadusest⁶⁰ (ProkS § 1 lg-d 1-11, § 2 lg 2).⁶¹

Alustada tuleb prokurörile antud 18–20-aastase noore õigusrikkuja erikohtlemise õiguslike võimaluste kaardistamisest. Kuna noore täiskasvanu erikohtlemise võimalus loodi alaealiste karistusõiguse reformi käigus, siis tuleb taaskord otsida noore täiskasvanu erikohtlemise õiguslike aluseid sealt. Pärast 2018. aastal jõustunud muudatusi lähtutakse üldreeglist, et

⁶⁰ Prokuratuuriseadus. – RT I, 02.06.2020, 7.

⁶¹ RKKKm 1-16-6179/85, p 26.

alaealiste toimepandud kuritegude korral tuleb eelkõige kaaluda mõjutusvahendite kasutamist. Praegu on peamiseks meetmeks kujunenud kriminaalmenetluse lõpetamine ja sellega alaealisele kohustuse panemine (KrMS § 201). Seda kasutatakse, kui prokuratuur leiab, et 14–17-aastasena kuriteo toime pannud noort saab mõjutada karistust või kohtu määratud mõjutusvahendit kohaldamata.⁶² Reformi muudatuste seletuskirjades⁶³ on ülevaatlilikult kirjeldatud alaealiste erikohtlemise õiguslike aluste ja eelduste süsteemi, kuid neist ei nähtu, millistele paragrahvidele tugineda noorte täiskasvanute erikohtlemise menetlusprotsessis, seda enam, et noorte täiskasvanute puhul on mõjutusvahendi kasutamine tingimuslik.

Ühtse praktika loomiseks on alaealistele spetsialiseerunud prokurörid sõlminud kokkuleppe, mille kohaselt dokumendis kirjeldatud põhimõtteid tuleb võimalusel kohaldada ka noorte täiskasvanute puhul, kes teo toimepanemise ajal olid 18- kuni 21-aastased.⁶⁴ Jällegi tuleb juhtida tähelepanu vanusepiirile, kas 21-aastased kaasaarvatud, seda on võimalik nii tõlgendada. Kokkuleppe kohaselt tellitakse kohtueelne ettekanne võimalikult varases menetlusetapis. Ettekanne on vajalik ennekõike siis, kui kriminaalasjal on perspektiiv jõuda kohtusse, alaealine on ka varem kuritegusid toime pannud või vajab tema olukord põhjalikku kaardistamist muul põhjusel.⁶⁵ Kokkuleppe kohaselt saab prokurör noore täiskasvanu puhul menetluse lõpetada KrMS § 202 ja KrMS § 203¹ alusel, mis võimaldavad mõjutusvahendite individualiseerimist 18- kuni 21-aasta vanuste toimepanijate puhul. KrMS § 203 alusel lõpetamist üldjuhul välditakse, et toetada vastutuse võtmist toime pandud teo eest kannatanu ees ning suurendada kasvatuslikku mõju.⁶⁶

Seega on kohtueelses menetluses teoreetiliselt noorte täiskasvanute puhul kasutusel sarnased põhimõtted, mis alaealistel. Näiteks on prokuröril võimalik 18-aastaseid tõsise riskikäitumisega ja mitmekülgse abivajadusega noori või noori, kes on toime pannud kuri- või väärtegusid, mis

⁶² Pärn (viide 48), (26.10.2020).

⁶³ Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmine) eelnõu 453 SE I, 453 SE II.

⁶⁴ Alaealistele spetsialiseerunud prokuröride kokkulepe. Kuriteo toime pannud alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses. Narva-Jõesuu 21.02.2018, p 5. – <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/sites/default/files/inline-files/Kuriteo%20toime%20pannud%20alaealiste%20erikohtlemine%20kriminaalmenetluses.pdf> (29.11.2020).

⁶⁵ *Ibidem*, p 13.

⁶⁶ *Ibidem*, p 25.

pole juhuslikku laadi, suunata mitmedimensioonilisse pereteraapiasse MDFT.⁶⁷ MDFT programmi kulu ühe noore kohta on Eestis ligikaudu 4300 eurot, mis on 3-7 korda soodsam kui noore suunamine erikooli või vanglasse.⁶⁸

Prokuröri võimalused noorte täiskasvanute erikohtlemiseks on kokkulepitud ja õiguslikult toetatud. Võimaluste kasutamise otsus jääb aga prokuröri sisetunde küsimuseks, kuna kokkuleppes ei ole sedastatud, et KrMS § 202 ja 203¹ alusel kriminaalmenetluse lõpetamine peab olema noore täiskasvanu puhul prokuratuuri peamine meede õigusrikkumisi toime pannud noorte täiskasvanute mõjutamisel, mistõttu võib erikohtlemine olla juhuslik või seotud prokuröri hoiakutega. Olukord pingestab karistusõigusdogmaatika ja kriminaalpoliitika vastuolu ehk kehtiva õiguse ja õiguse arenguks vajalikuks peetavaate arusaamade vastuolu. Inimese käitumisele suunatud kriminaalõigus on suure eetilise koormusega; eksisteerivate väärtuste kaitsmise kõrval püüab selline kriminaalõigus väärtusi kujundada. Sotsiaaleetilise kriminaalõigusega püütakse õigusväliselt rakendada õigust teatud eesmärkide teenistusse.⁶⁹ See omakorda survestab menetleja kaalutlus- ja tõlgenduskoormust. Kui seaduse rakendamine jätkub veel mingi tunnetustegevusena ehk tõlgendamisena, siis ei tunnetata mitte positiivset õigust, vaid muid norme, mis leiavad nõnda tee õigusloomesse: moraali või õigluse norme, ühiskondlikke väärtusotsustusi.⁷⁰

Järgnevalt uuritakse lähemalt neid õiguslikke „tööriistu“, mida prokurör noore täiskasvanu erikohtlemiseks kasutada saab ning analüüsitakse, kas need võiksid olla peamiseks võimaluseks noorte täiskasvanute kohtlemisel. Prokuratuuri aastaraamatus viidatakse asjaolule, et kohustuste ja mõjutusvahendite määramisel on keskne roll taastava õiguse põhimõtetel.⁷¹ Hetkel on Justiitsministeeriumil käsil projekt „Alaealiste erikohtlemise süsteemi loomine“, mille üks eesmärk on leida karistusalternatiive ka noortele täiskasvanutele toetudes taastavale õigusele.⁷² KrMS 203¹ käsitleb kriminaalmenetluse lõpetamist leppimise tõttu, lepitusmenetlus

⁶⁷ Mitmedimensiooniline pereteraapia MDFT. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/mitmedimensiooniline-pereteraapia-mdft> (03.11.2020).

⁶⁸ Aaben, L., Tammik, M., Kallavus, K. Mitmedimensioonilise pereteraapia tõhususe uuring. Uuringu aruanne. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis 2017, lk 4. – http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2016/05/MDFT-raport_PRAXIS_aprill-2017.pdf (06.03.2021).

⁶⁹ Sootak, J. Kuri karjas. (viide 3), lk 68, 70.

⁷⁰ Kelsen (viide 5), lk 85.

⁷¹ Pärn (viide 48), (03.11.2020).

⁷² Surva, L. Justiitsministeeriumi projekti „Alaealiste erikohtlemise süsteemi loomine“ avakonverentsi ettekanne, 01.10.2020. – <https://www.youtube.com/watch?v=t-9EVW5Svm4> (01.10.2020).

on üks taastava õiguse ilminguid. Lepitusmenetlus tugineb restoratiivõiguse põhimõtetele. Selle lähtekohaks on kuriteo sotsiaalne taust ja sellest tulenevalt kaasatakse kuriteo kui konflikti lahendamisele nii kuriteo toimepanija kui ka kuriteoohver, samuti ühiskond laiemalt.⁷³ KrMS § 203¹ lg 6 kohaselt saab prokurör menetluse lõpetada leppimise tõttu. Nõuet noore õigusrikkuja suunamiseks lepitusmenetlusse ei ole. Lepitusmenetlusse suunamisel on prokurörile antud pädevus kasutada diskretsiooniõigust. Seadusandja võiks kaaluda noorte täiskasvanute puhul võimalust, et kriminaalmenetlust ei alustata, kui kahtlustatav või süüdistatav ja kannatanu on nõus osalema lepitusmenetluses.

Kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu põhineb oportuuniteediprintsiibil, see viib meid KrMS § 202 juurde, mida kasutatakse sageli otstarbekuse printsiibi sünonüümina⁷⁴ ja mille peamiseks kohaldajaks on prokuratuur.⁷⁵ KrMS §-s 202 on tegemist on prokurörile antud kaalutusõigusega, mille eesmärk hõlmab lisaks menetlusökonomikale ka proportsionaalsuse põhimõttest tuleneva vajaduse välistada kriminaalrepressiooni kohaldamine juhtudel, mil see oleks teo asjaolusid silmas pidades ilmselgelt mittemõõdukas.⁷⁶ Oportuuniteedipõhimõte kannab endas vajalikke eeliseid noore täiskasvanu erikohtlemiseks, nimelt kriminaalrepressioonile alternatiivsete kontrollmehhanismide kaasamine kuritegevuse probleemi lahendamisesse, tagatud on karistusõigusliku sanktsioonisüsteemi paindlikkus ehk võimalus hoiduda karistuse kohaldamisest, kannatanu huvide parem kaitse, kriminaalkaristuse stigmatiseeriva efekti puudumine.⁷⁷

Riigi peaprokurör on KrMS § 213 lg 5 alusel andnud juhise. Juhise kohaselt tuleb KrMS §-de 202 ja 203 kohaldamisel süü suuruse hindamisel arvestada ka isiku vanust ja arusaamisvõimet. Juhis sätestab ka juhud, millal avalik menetlushuvi on olemas, nt kui isiku suhtes on enne uue kuriteo toimepanemist ühe aasta jooksul kriminaalmenetlus otstarbekuse tõttu lõpetatud või kui isikut on ühe aasta jooksul enne uue kuriteo toimepanemist samaliigilise süüteo eest karistatud. Juhendis on antud ka pikk loetelu teise astme kuritegudest, kus avalik menetlushuvi on

⁷³ Kergandberg, E. jt (koost). KrMS § 203¹/2.1. – Kriminaalmenetluse seadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2012.

⁷⁴ Kergandberg jt, KrMS § 202/1.1.

⁷⁵ *Ibidem*, KrMS § 202/13.

⁷⁶ RKKKo 3-1-1-85-04, p 16.

⁷⁷ Kergandberg jt, KrMS § 202/2.2-2.5.

olemas.⁷⁸ Oportuniteediprintsiibi rakendamisel peab menetleja arvestama sellega, et EL õiguse tähtsuse suurenedes on avaliku huvi mõiste langenud mitmete aspektide, sh liikmesriikide lojaalsuskohustuse, harmoniseerimise ja vastastikuse koostöö tõttu tugeva surve alla, nimelt tuleneb juba nn Kreeka maisikaasusest,⁷⁹ et EL puutumusega süütegusid tuleb uurida sama hoolsusega nagu siseriiklikke rikkumisi.⁸⁰

Kriminaalmenetluse otstarbekusega lõpetamise korral KrMS § 202 lg 2 alusel on prokuröri võimalik kahtlustatava või süüdistatava nõusolekul määrata talle kohustusi. Taoline võimalus loodi, kuna kriminaalmenetluse otstarbekusest lõpetamine on sageli asjakohane just esmakordsete õigusrikkujate puhul, kus korduvkuritegevuse ennetamiseks oleks põhjendatud tegeleda ka kuritegelikku käitumist soodustanud teguriga.⁸¹ Lisaks on selle võimaluse avamist põhjendatud ka sellega, et 2018. a alguses jõustus kriminaalmenetluse seadustiku § 201 lg 2 muudatus, mis võimaldab alaealise suhtes kriminaalmenetluse lõpetamisel kohaldada talle muud asjakohast kohustust. KrMS § 202 tingimustel kriminaalmenetluse lõpetamisel on otstarbekas ka selle paragrahvi tingimustel kriminaalmenetluse lõpetamisel pandavate kohustuste ringi avada.⁸²

Prokuröri on täna võimalik kasutada taastavat õigust. Nt suunata õigusrikkuja konfliktivahendusse. Konfliktivahendus on vestlus konflikti osapoolte aktiivsel osalemisel, kui tekkinud on konflikt (tüli, sõnelus, süüdistamine, moraalne kahju), mille eesmärgiks on osapoolte vaatenurkade väljendamine ja kuulamine ning mõlemaid rahuldavale kokkuleppele jõudmine.⁸³ Konfliktivahendus ei ole lepitusmenetlus. Taastav õigus ei sunni osapooli

⁷⁸ Perling, L. Riigi peaprokuröri juhis. Prokuratuur: Tallinn 20.09.2018, p 1, p 3.2, p 3.3. – [https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/untitled%20folder/oportuniteedi_juhis_alates_20.09.2018%20\(1\).docx.pdf](https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/untitled%20folder/oportuniteedi_juhis_alates_20.09.2018%20(1).docx.pdf) (14.02.2021).

⁷⁹ EKo C-68/88, *Commission v Greece*, ECLI:EU:C:1989:339, p 22-27.

⁸⁰ Soo, A. Legaliteediprintsiibi piiramine menetluse alustamisel 2016, lk 4. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/legaliteediprintsiibi_piiramine_a_soo.pdf (02.11.2020).

⁸¹ Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu. 658 SE I, lk 7. – <https://m.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/5c71bee4-7ea2-488a-840a-9efe8447111e/Karistusseadustiku%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus> (02.11.2020).

⁸² Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu. 658 SE II, lk 4. – <https://m.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/5c71bee4-7ea2-488a-840a-9efe8447111e/Karistusseadustiku%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus> (02.11.2020).

⁸³ Tani-Jürisoo, K (koost). Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitoos. Juhendmaterjal. SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus 2018, lk 7. –

tingimata ära leppima või andeks andma, kuna tegemist ei ole võrdsete osapooltega, kuid oluline on, et õigusrikkuja peab vähemalt osaliselt oma rolliga nõustuma.⁸⁴

Seega on põhjendatud KrMS § 202 ja KrMS § 203¹ kasutamine peamiste õiguslike vahenditena noorte täiskasvanute erikohtlemise süsteemis. Võib juhtuda, et noore täiskasvanu puhul siiski ei piisa prokuröri määratud kohustustest, seetõttu tuleks tagada noore täiskasvanu erikohtlemine, kui arenguküpsus ei ole eakohane, käsitledes tema iga (18–20 eluaastat) üldise karistust kergendava asjaoluna. Nii ei jää noore haavatavusest tulenev eripära märkamata ka kohtumenetluses ja karistuse mõistmisel. Noore täiskasvanu iga tuleks käsitleda koosseisuvälise karistust kergendava (KarS § 57) asjaoluna, mida prokurör süüdistusaktis peab märkima KrMS § 154 lg 2 p 3¹ kohaselt.

Kokkuvõtteks, saab öelda, et kohtueelses menetluses on noorte täiskasvanute erikohtlemine üldiselt kokkulepitud ja õiguslikult toetatud. Vajalik oleks konkreetsuse suurendamine. Soovitaks noorte täiskasvanutega seotud kaasuste kohtueelses menetluses veel suuremal määral võtta eeskujuks alaealiste karistusõigus, mille suund ambulatoorsete sanktsioonide eelisarendamisele ja karistusõiguse repressiivsuse vähendamisele on paljuski eeskujuks üldisele karistusõigusele ja preventatsioonile rajatud karistusõiguse teerajaja.⁸⁵ Noorte täiskasvanutega tegelemisel võiks sarnaselt alaealistega kujundada peamiseks meetmeks kriminaalmenetluse lõpetamise, kuna kriminaalmenetluse lõpetamisel kohaldab prokurör individualiseeritud mõjutusvahendeid ja oportuuniteedi korras lõpetatud kriminaalmenetluste kohta karistusregistrisse märget ei jää. Nii on võimalik prokuröril tõhusalt ja otseselt täita erikohtlemise ning kriminaalpoliitilist eesmärki.

Lisaks on oluline märkida, et prokurör tellib noore täiskasvanu puhul kohtueelse ettekande ennekõike siis, kui kriminaalasjal on perspektiiv jõuda kohtusse, isik on ka varem kuritegusid toime pannud või vajab tema olukord põhjalikku kaardistamist muul põhjusel. Siinkohal avaldub tugev surve kohtueelsele ettekandele kui hindamise instrumendile. Prokurör vajab seaduse alusel ja veendumuse järgi otsustamiseks pädevat ja teaduspõhist hinnangut. Vastasel

https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/taastav_oigus_juhendmaterjal_2_018.pdf (02.11.2020).

⁸⁴ Zehr, H., Gohar, A. The Little Book of Restorative Justice. Pennsylvania: Good Books, 2003, lk 6. –

<https://www.unicef.org/tdad/littlebookkripakaf.pdf> (02.11.2020).

⁸⁵ Sootak, J. Kriminaalpoliitika. Tallinn: Juura 2015, lk 209.

juhul sõltub noore täiskasvanu saatus paljuski prokuröri kõhutundel põhinevatest subjektiivsetest otsustest.

1.5. Noore täiskasvanu erikohtlemine kohtumenetluses

Otseselt on noore täiskasvanu erikohtlemine õiguslikult sätestatud kohtumenetluses ning see tuleneb KarS § 87 lg 7. Kui prokurör peab vajalikuks kuriteo toime pannud noore täiskasvanu karistamist või tema suhtes KarS §-s 87 ettenähtud mõjutusvahendi kohaldamist, siis tulenevalt KrMS §-st 308 kriminaalmenetlust ei lõpetata ja kriminaalasja materjalid saadetakse kohtusse. Kohus tunnistab kohtualuse süüdi ning Eesti karistusõiguses kasutatavast nn monistlikust süsteemist tulenevalt kohaldab alternatiivselt karistusele mõjutusvahendit.⁸⁶ Oluline on siinjuures, et kohus ei vabasta noort karistusest, sest karistust ei mõisteta, vaid kohaldatakse ainult mõjutusvahendit.

Noore täiskasvanu puhul ei ole kohtueelse ettekande tellimine kohtu poolt kohustuslik. Kohtunik võib noort täiskasvanut hinnata n.ö „peale vaadates“ ja lähtuda oma siseveendumusest. Kohtunikele on jäetud avar otsustusruum. Kohtunikud peavad ju pakkuma stabiilsust ja ennustatavust ning takistama olupoliitikast lähtuva täidesaatva võimuharu poliitiliselt motiveeritud kuritarvitusi; samuti suutma hoomata väärtusi, mis ühiskonnas valitsevad.⁸⁷ Kohtunike spetsialiseerumist ja vastavate eriteadmiste olemasolu on seadusandja rõhutanud jällegi alaealistega seonduvalt. Nimelt on Eestis välja arendatud süsteem, kus alaealistega tegelevad kriminaalmenetluses spetsialiseerunud uurijad ning prokurörid ja tagamaks terviklikku süsteemi lastele kriminaalmenetluses, on möödapääsmatu, et spetsialiseerumine toimuks lisaks politsei- ja prokuratuuri süsteemile ka kohtutes.⁸⁸

Eesti kohtute üheks väärtuseks on usaldusväärsus, mis peab avalduma avalikkusele arusaadavates ja kohtu korrektsetes tegemistes.⁸⁹ Kohtute seaduse⁹⁰ (lühend KS) § 37 lg 4¹ kohaselt kehtestatakse kohtunike spetsialiseerumise põhimõtted ja tagada tuleb kohtunike

⁸⁶ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Sanktsiooniõigus. 2. vlj. Tallinn: Juura 2017, lk 211.

⁸⁷ Kangur (viide 4), lk 20, 23.

⁸⁸ Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmise) eelnõu. 453 SE II, lk 3.

⁸⁹ Eesti kohtute väärtused. – <https://www.kohus.ee/et/eesti-kohtud/eesti-kohtute-vaartused> (02.11.2020).

⁹⁰ Kohtute seadus. – RT I, 20.06.2020, 2.

spetsialiseerumine alaealistega seotud asjadele. Kohtud on seadnud eesmärgiks luua tõhus ja kaasaegne kohtuorganisatsioon, luua kohtuteülesed ekspertvõrgustikud. Ekspertvõrgustiku eesmärk on kohtutes praktika arendamise ja ühtlustamise kaudu valdkonna ning tööprotsesside arendamine jm. Kohtute arengukava tegevusena nr 1.1.3 on toodud kohtuteülese ekspertvõrgustiku loomine alaealiste valdkonnas.⁹¹ Seda, et kohtunike spetsialiseerumise süvendamine ja tööprotsesside tõhustamine on alles pooleli, võib järeldada ka kohtute 10.09.2020 pressiteatest.⁹² Kas alaealistele spetsialiseerunud kohtunikud tegelevad ka noorte täiskasvanutega, ei ole võimalik teooriale tuginedes kinnitada.

Vaatamata sellele, et spetsialiseerumine on pooleli, peab kohus reageerima juba tõusetunud vaidlustele. Kohus peab tegema otsuse, lähtudes eksisteerivast õiguskorrast, vajadusel tuleb tõlgendamise teel ületada tekkinud vastuolud ja lüngad, mis annab kohtule veel suurema otsustusruumi. Karistuse kohaldamine on ühelt poolt kohtuniku väärtusotsustus, teiselt poolt õiguslik toiming.⁹³ Kohtunik peab karistuse määramisel järgima kindlaid KarS-ist tulenevaid reegleid ja süsteemi. KarS § 56 lg 3 kohaselt võib alaealisele karistuse mõista või määrata ainult siis, kui alaealisele kohaldatava mõjutusvahendiga ei ole võimalik mõjutada teda edaspidi hoiduma süütegude toimepanemisest. KrMS § 306 lg 1 p 8 tulenevalt peab kohus alati analüüsima, kas alaealist süüdistatavat tuleb toimepandud kuriteo eest karistada või tuleb talle kohaldada mittekaristuslikku mõjutusvahendit. Mõjutusvahendi kohaldamata jätmist tuleb veenvalt põhistada. KarS § 56 lg 1 esimese lause kohaselt on karistamise alus isiku süü. Riigikohus on märkinud, et süü suuruse kindlakstegemisel tuleb lähtuda eeskätt kuriteo asjaoludest, ent tähelepanuta ei saa jätta ka teo toimepanija isikut. Riigikohus on nentunud, et KarS § 56 lg-t 1 ei tohiks tõlgendada ülemäära kitsalt. Lõike 1 teisest lausest tulenevalt tuleb kohtutel karistuse mõistmisel silmas pidada ka karistuse kohaldamise eesmärke. Igasugune mõjustamine toimub läbi isiksuse, tema hoiakute muutmise kaudu. Seetõttu peab karistuse eripreventiivse eesmärgi saavutamiseks prognoosima, milline karistus on efektiivseim, mõjutamaks süüdlast edaspidi süütegude toimepanemisest hoiduma, arvestama ka süüdlase

⁹¹ Esimese ja teise astme kohtute arengukava 2020-2023, lk 2. –

https://www.kohus.ee/sites/www.kohus.ee/files/elfinder/dokumendid/esimese_ja_teise_astme_kohtute_arengukava.pdf (03.11.2020).

⁹² Kohtute haldamise nõukoda arutas kohtureformi teemat. Pressiteade 10.09.2020. –

<https://www.kohus.ee/et/ajakirjanikule/uudised/kohtute-haldamise-noukoda-arutas-kohtureformi-teemat> (03.11.2020).

⁹³ Kiris jt (viide 86), lk 109.

isikut.⁹⁴ Hoiduda tuleb isikule antavast eetilise üldhinnangust ja see kehtib ka süüdlase hinnangu kohta seoses eripreventiivse prognoosiga.⁹⁵ Karistusseadustiku mõtte ja mitmete konkreetsete sätete kohaselt ei tohiks karistuse kohaldamisel lisaks süü suurusele jätta täiendavalt arvestamata ka teoga lahutamatult seotud isikulisi asjaolusid.⁹⁶

Siinkohal saab teha järelduse, et iga konkreetse juhtumi korral, mis seotud noorega vanuses 18–20 eluaastat, tuleks kohtumenetluses hinnata isiku arenguküpsust, sest lisaks teole mõjutab süü suurust ka isik. Nii saab tagada sanktsioneerimise individualiseerituse ja õiglase otsuse. Oluline on kaalumisprotsessi tulemuseni jõudmine kindlate ja kontrollitavate asjaolude hindamise kaudu.⁹⁷ Kui noor sarnaneb arengutasemelt pigem alaealise kui täisealisega on põhjendatud alaealistele mõeldud eriregulatsiooni kohaldamine tulenevalt isiku ebaküpsusest ja lähtuma peab KarS § 56 lg 3. Kohus peab seega analüüsima, kas noort täiskasvanunut tuleb toimepandud kuriteo eest karistada või tuleb talle kohaldada mittekariistuslikku mõjutusvahendi.

Siin ilmneb tegelikult hästi noorte täiskasvanute erikohtlemise süsteemi õiguslike aluste selgusetuse probleem. Nimelt kui noore areng ei ole eakohane, siis kas kohaldama peaks alaealistele mõeldud sätteid või üldsätteid, kuna konkreetset noortele täiskasvanutele rakendatavaid sätteid ei ole väärteomenetluse seadustikus ja kriminaalmenetluse seadustikus välja toodud. Menetluslike normide abstraktsus ei toeta individuaalset lähenemist ja tsiteerides Talebi „Kahjuks on nii, et üldine surmab konkreetse.“⁹⁸ Tuginedes analoogia korras alaealiste erikohtlemise süsteemis tehtud muudatustel ja lähtudes materiaalõigusest tuleks formaalsed eeldused menetluslikes normides konkretiseerida.

Magistritöö peatüki 1.1 lõpus jäi õhku noore täiskasvanu mõiste tunnustega seotult küsimus, kas noore täiskasvanu puhul tuleks karistamisel justkui lähtuda nii teost kui toimepanijast. Millel on rohkem kaalu, kas inimesel või teol? Julgen väita, et lähtuma peab alati konkreetsest juhtumist. Noorte täiskasvanute puhul on teo ja isikulised asjaolud tihedalt seotud või lausa lahutamatult seotud. Tegu on paljuski õigusväliste asjaoludega, mistõttu mingeid juriidilisi piire tõmmata on keeruline. Elu ei ole must ja valge. Hinnangute skaala peaks katma ka halli ala.

⁹⁴ RKKKo 3-1-1-40-04, p 7.

⁹⁵ Köhler, M. Strafrecht AT. Berlin: Springer 1997, lk 599; Kiris jt (viide 86), lk 117.

⁹⁶ RKKKo 3-1-1-99-06, p 15.

⁹⁷ Kiris jt (viide 86), lk 112.

⁹⁸ Taleb, N. N. Oma nahk mängus. Varjatud asümmeetriad igapäevaelus. AS Äripäev: Tallinn 2019, lk 97.

Oluline on noore arengule antav hinnang tervikuna. See aitab menetlejal otsuseid paremini läbi mõelda ja tõstab otsuste usaldusväärsust.

Lõpetaks siinkohal intrigeeriva faktiga, et õiguslik argumentatsioon ei ole täppisteadusele sarnane protsess, nimelt C. Guthrie, J. Rachlinski ja kohtunik A. Wistrich on oma artiklis „Blinking on the Bench: How Judges Decide Cases“, tuginedes muu hulgas oma eksperimentaalsele empiirilisele uurimisele, leidnud, et peaaesjalikult teevad kohtunikud otsuseid intuiitiivselt ning aega-ajalt muudavad oma intuiitiivseid otsuseid ratsionaalse arutelu tulemusena.⁹⁹ Seega, et kohtumenetluses oleks võimalik noore erikohtlemiseks olulist informatsiooni objektiivselt ja ratsionaalselt arvesse võtta, vajavad kohtunikud oskuslikku ja õigetest aspektidest lähtuvat arenguküpsuse hinnangut.

1.6. Menetleja kaalutlusõigus sanktsioonisüsteemi pingeväljal

Kohtuotsus on individuaalne õigusnorm – üldise ja abstraktse õigusnormi individualiseering või konkretiseering, on ekslik samastada õigust seadusega.¹⁰⁰ Järgnevalt on asjakohane uurida lähemalt menetlejate siseveendumust, sõltumatust, tõlgendusõigust mõjutavaid asjaolusid. Noorte täiskasvanute erikohtlemisel, neile karistuse või mõjutusvahendi valimisel, tekivad dilemmad, mis on omased ka kogu sanktsioonisüsteemile tervikuna. Kuna karistusel on kaks külge: isikuline ja riiklik, siis nende kahe vahel valitseb pingeväli. Pinge valitseb selliste nähtuste vahel nagu süü ja ohtlikkus, repressioon ja preventsioon, õiglus ja otstarbekus.¹⁰¹ Menetlejad peavad sellel pingeväljal jõudma noore vajadustest lähtuva lahenduseni. Sanktsioonide kohaldamisel peab menetleja kahtlemata täpselt järgima karistusõiguse sätteid, kuid lõplik otsustus on siiski menetleja siseveendumusest lähtuv väärtushinnang, mis peab olema veenev. Riigikohus on juhtinud tähelepanu sellele, et õiguslikke piire arvestav konkreetse karistumäära valik on kohtuniku siseveendumusest lähtuva otsustamise küsimus. Sama põhimõte kehtib ka väärtekaristust määrava kohtuvälise menetleja ametniku jaoks.¹⁰² Kohtulahendis peab kohtu siseveendumuse kujunemine olema jälgitav.¹⁰³ Õiguspoliitilise

⁹⁹ Kangur (viide 4), lk 64.

¹⁰⁰ Kelsen (viide 5), lk 72.

¹⁰¹ Kiris jt (viide 86), lk 73.

¹⁰² RKKKo 3-1-1-59-15, p 8.

¹⁰³ RKKKo 3-1-1-22-10, p 8.1-8.2.

kaalumise puhul peab kohtunik silmas pidama oma otsustuse efekti nii kohtuasja pooltele kui ka õigussüsteemi usaldusväärsele, samuti efekti ühiskonnale pikemas perspektiivis.¹⁰⁴

Alustuseks on mõistlik välja tuua sanktsioneerimisprotsessis tõusetuvad vastuolud, millega menetlejad kaalutlusõiguse rakendamisel silmitsi seisavad. Sanktsioneerimisel vastanduvad alati kaks põhimõtet: võrdse kohtlemise põhimõte ja süü põhimõte.¹⁰⁵ Soositakse süü põhimõtte eelistamist, kuivõrd võrdne kohtlemine ei kujuta endast karistuse mõistmise alust – ebavõrdseid tulebki kohelda ebavõrdselt.¹⁰⁶ Süüle vastav karistus ei eelda mitte objektiivselt võrdset karistust, vaid subjektiivselt võrdset karistusvalu. Karistusvalu ehk karistustundlikkust tuleb arvestada eripreventiivsete kaalutluste hulgas.¹⁰⁷ Seega on noorte täiskasvanute puhul karistustundlikkuse arvestamine oluline. Mõõda ei saa vaadata ka karistuse põhjendatuse ehk õigustatuse küsimust. Sotsiaalpsühholoogiline õigustatus lähtub asjaolust, et riik peab vastutama selle eest, et rahuldada ühiskonna arusaam õiglusest. Individuaalne õigustatus tuleneb süüdlasest, kes inimese kõlbelisest olemusest tingituna vajab võimalust oma süüd lunastada. Olenemata konkreetse süüdlase soovist või võimest eetiliselt puhastuda, peab riik andma selliseks autonoomseks kõlbeliseks sammuks igaühele võimaluse.¹⁰⁸ Riigi ülesanne on anda kurjategijale karistusega selge sõnum riigis ebaõigusele järgnevast reageeringust „igaüks peab saama seda, mida tema tegu väärt on“.¹⁰⁹

Tähelepanuta ei saa loomulikult jätta subjektiivsust. Oma arusaamises maailma asjadest on inimene paratamatult piiratud iseendaga – tema arusaam on seega vältimatult subjektist lähtuv ehk subjektiivne. Kohtuniku siseveendumus lähtub konkreetsest kohtunikust ja on küll autoriteetne, ent siiski subjektiivne. Kohtunik tunnetab oma objektiivses subjektiivsuses õigust. Kohtunik pole vaba inimlikest omadustest ning ka kohtunikul on oma taustsüsteem, milles ta soovides või soovimata asub ning millest õiguse sisu tunnetades lähtub.¹¹⁰ Kohtuniku väärtushierarhia ning tõekspidamised määravad kindlaks, millist huvi peab kohus

¹⁰⁴ Kangur (viide 4), lk 61.

¹⁰⁵ Kiris jt (viide 86), lk 129.

¹⁰⁶ *Ibidem*, lk 130.

¹⁰⁷ Schönke/Schröder. Strafgesetzbuch. Kommentar. 28. Aufl. München: Beck 2010, § 46/54; Schäfer, G. Praxis der Strafzumessung, 3. Aufl. München: Beck 2001, vnr 308; Kiris jt (viide 86), lk 117.

¹⁰⁸ Jescheck, H.-H., Weigend, T. Lehrbuch des Strafrechts. AT. 5. Aufl. Berlin: Duncker & Humblot 1996, lk 65; Kiris jt (viide 86), lk 27-28.

¹⁰⁹ M. Köhler (viide 95), lk 37-38; Kiris jt (viide 86), lk 73.

¹¹⁰ Kangur (viide 4), lk 18, 45.

kaitsmisväärilisemaks.¹¹¹ Kohtuniku siseveendumuse avamiseks on tähtis otsuses tõekspidamised mõistetavaks muuta. Kohtunikel on KarS § 87 lg 7 võimalik sisustada õigusväliste asjaoludega. Normi eesmärki ja toimimismehhanismi saab tõlgendada grammatiliselt, süstemaatiliselt ja teleoloogiliselt. Normi eesmärgist lähtuva tõlgendamise puhul on peamiseks probleemiks võimalik volituste ületamine tõlgendaja poolt. Ei ole kindlalt piiritletav, kus lõpeb kohtu pädevus normi tõlgendamisel ja algab ala, mis on eksklusiivselt seadusandja pärusmaa.¹¹²

Näeme, et kohtunikud, kes lähtudes oma konkreetsetest tõekspidamistest, mis suuremal määral kaitsevad noori täiskasvanuid, samal ajal normi teleoloogiliselt tõlgendades, tegutsevad need kohtunikud seadusandliku ja kohtufunktsiooni vahelisel piirialal. Väärtushinnangust lähtuva otsuse veenvus ja põhjendused vajavad vastuvõetavuse suurendamiseks konkreetset ja selget toetuspinna ehk siis sisukat küpsuse hinnangut. Tegelikult peab menetleja ületama vastuolu ka seadusandja tahte ja kriminaalpoliitiliste eesmärkide vahel, kuna tänane kriminaalpoliitiline eesmärk eeldab suuremal määral noorte täiskasvanute individuaalset kohtlemist, kui seda kandis 2018. aastal jõustunud seaduse muudatus. Vastuolu leevendamiseks tuleks lähtuda seaduse muutmise põhjusest ja eesmärgist, mille saavutamiseks see on välja antud, ning et selle eesmärgi kaasamõtlev ja leidlik avamine suurendab üldist heaolu. Moraalne tegu on alati tugevam seaduslikust. Aja jooksul peab just seaduslik lähenema moraalsele, mitte kunagi vastupidi.¹¹³

Järgnevalt vaatleme lähemalt, millised probleemid tõusetuvad noorte täiskasvanute hindamisel prokuröridel kaalutlusõigusega seondult. Prokuratuur on hierarhiline asutus ning selleks, et saavutada üksmeel teatud õiguslikes küsimustes, tuleb prokuröril arvestada kõrgemalseisva prokuröri seisukohaga. Ka riigi seisukohalt on oluline, et prokuratuuri poolt teostatav kriminaalpoliitika oleks võimalikult ühtlane.¹¹⁴ Põhiline prokuröri sõltumatuse element asub keelus anda prokuratuurile eksternseid juhiseid konkreetsetes kriminaalasjades, kuid üldised riiklikud kriminaalpoliitilised juhised on lubatud.

¹¹¹ *Ibidem*, lk 60.

¹¹² *Ibidem*, lk 72-73.

¹¹³ Taleb (viide 98), lk 92.

¹¹⁴ Ploom, T. Riigi peaprokuröri juhised kriminaalpoliitika elluviimise vahendina. *Juridica* 2007/10, lk 683.

Töö alapeatükis 1.4 oli juttu riigi peaprokuröri juhise KrMS §-de 202 ja 203 kohaldamise kohta. KrMS § 202 sobib peamiseks reageerimisviisiks noorte täiskasvanute erikohtlemisel. Juhise kohaselt on avaliku menetlushuvi olemasolu paljuski juba ette antud ning kriminaalmenetluse lõpetamine noore täiskasvanu puhul on välistatud. KrMS §-s 202 on tegemist prokurörile antud kaalutlusõigusega. Kaalumisõigus viitab printsiibiteooriale, mis määratleb printsiipidena norme, mis käsivad midagi realiseerida tegelike ja õiguslike võimalustega võrreldes võimalikult suurel määral.¹¹⁵ Seega tekib siin vastuolu ja pinge peaprokuröri antud juhiste ja noorte täiskasvanute erikohtlemise põhimõtete elluviimise, riikliku kriminaalpoliitika tagamise vahel.

Pinge võib konkreetses asjas tekkida ka prokuröri poolt siseveendumusel vastuvõetud otsuse ja üldiste juhtnööride elluviimise ning võrdse kohtlemise garanteerimise vahel.¹¹⁶ Pinget siiski leevendab peaprokuröri juhise punkt 5.1., lubatud on juhise vastuollu minna ja kriminaalmenetlus lõpetada, kui koostada põhistatud määrus. Mainimata ei saa jätta, et prokuröri roll on kindlustada kohtueelse menetluse läbi viimine kõige sobivamal ja efektiivsemal viisil. Rolli tugevdamiseks soovitatakse arendada avalikku usaldust, samal ajal austades põhiõigusi nagu õigust õiglasele kohtupidamisele.¹¹⁷

Selleks et langetada kaalutletud otsustust, on oluline noore huvide ja vajaduste väljaselgitamine, milleks tuleb koguda fakte ja hinnata asjaolusid. Analüüsides võimalikke lahendusi, tuleb jälgida eeskätt noore huve, kuid ka teiste osapoolte ning üldsuse õigusi. Alles kõiki asjaolusid arvesse võttes on võimalik langetada maksimaalsel võimalikul määral noore huve arvestav kaalutletud otsus.¹¹⁸ Menetlejad peavad noore täiskasvanu puhul tegelikult kaaluma ka noore probleemi lahendamiseks eri võimalusi ja nende mõjusid, et langetada mõistlik, noore huve kõige enam arvestav ja teiste isikute õigusi kõige vähem kahjustav otsus.

¹¹⁵ RKPJKo 3-4-1-3-16 kohtunik J. Luige eriarvamus, p 5.

¹¹⁶ Rätt, M. Prokuratuuri ja uurimisasutuse rollide jaotus kohtueelses menetluses. Magistritöö. Juhendaja Anneli Soo. Tartu: Tartu Ülikool 2016, lk 20-21.

¹¹⁷ Consultative Council of European Prosecutors. Opinion No.10 (2015) of the Consultative Council of European Prosecutors to the Committee of Ministers of the Council of Europe on the role of prosecutors in criminal investigations. Strasbourg 20.11.2015, soovitus punktis k, lk 10. – https://www.procuracassazione.it/procuragenerale-resources/resources/cms/documents/Parere_10_Inglese.pdf (20.11.2020).

¹¹⁸ Riisalo, S. Kaalutletud otsuse põhimõtte rakendamine lapsega seotud juhtumi lahendamisel. Sotsiaaltöö 2004/06, lk 13.

Järeldusena saab väita, et kaalutletud otsus eeldab noore täiskasvanu arenguküpsuse hindamist ja vajalik on rakendada kohaseid meetmeid menetlejate suhtes, tagamaks nende täieliku arusaamise elluviidavatest poliitikatest. Tuleb leida viise, kuidas langetada otsuseid, mis peegeldavad uusi väärtusi ja kasutada taastavat õigust. Menetleja saab taastava õiguse praktikaid ja praktiseerimise tulemusi määrata kriminaalmenetluse lõpetamisel noore õigusrikkuja kohustusteks. Aeg on edasi läinud ja tänane kriminaalpoliitiline eesmärk ei kattu enam noorte täiskasvanute eriregulatsiooni vastuvõtmise aegse seadusandja tahtega. Menetleja ülesanne on normi elluäratamine ja kasutamine õiguse eesmärkide saavutamiseks, oluline on normi eesmärk, millise suurema heaolu poole püüeldakse ja millist eesmärki soovitakse edendada.

Menetlejate kaalutusõigus on lai, siseveendumus ja sõltumatus annavad kahtlemata otsustusvabaduse ja tõstab oluliselt vastutuse määra. Tsiteerides Nassim Nicholas Talebi „Vabadus pole kunagi tasuta. /.../ Vabadus tähendab riski – reaalselt oma naha mängupanekut.“¹¹⁹. Noorte täiskasvanute õigusrikkumisi menetlevad prokurörid lähtudes tänastest kriminaalpoliitika põhialustest peavad tagama noorte õigusrikkujate eakohase kohtlemise, mis tõenäoliselt eeldab rohkem peaprokuröri oponentide juhisega vastuolus olevatel juhtudel põhistatud määrusega kriminaalmenetluse lõpetamist. Kohtunikud aga peavad hakkama kujundama kohtupraktikat, millega tagatakse noorte täiskasvanute individuaalne kohtlemine.

1.7. Kuriteo toimepanemise asjaolud

Kui kaalutusõiguse puhul vaatlesime õigusliku küsimuse lahendamist laiemas tähenduses, siis kitsamas tähenduses, tuleb otsustada, kas normi eeldused on konkreetsel juhul täidetud. Noore täisealiste erikohtlemise sättes KarS § 87 lg-s 7 on mõjutusvahendi kohaldamise eeldusena, lisaks vanusele, toodud veel kaks eeltingimust: isiku vaimse ja sotsiaalse arengu tase ning kuriteo toimepanemise asjaolud. Kas need tingimused on kumulatiivsed või alternatiivsed? Riigikohus on sedastanud, et sõnastuse järgi pigem peavad esinema koos.¹²⁰ Kui on tegu kumulatiivselt esitatud normi elementidega, tuleb kõik elemendid järjekindlalt läbi analüüsida

¹¹⁹ Taleb (viide 98), lk 158.

¹²⁰ Seletuskirja lisa. Märkuste arvestamise või mittearvestamise tabel (viide 54), p 5, lk 2.

ning ükskõik millise elemendi puudumine välistab tagajärje esinemise. Järgnevalt vaadeldakse lähemalt kuriteo toimepanemise asjaolusid kui materiaalsoiguslikku eeldust mõjutusvahendi kohaldamisel.

Lisaks psühholoogilistele ja arengutasemega seotud teguritele on eriregulatsiooni olemasolu vajalikkust põhjendatud ka olukordades, kus noor täiskasvanu paneb toime teo, mille iseloom sarnaneb alaealiste tüüpilise kuriteoga. Sageli on tegemist impulsiivse või grupi poolt toime pandud kuriteoga, milles osalev noor ei oska objektiivselt hinnata teoga kaasnevaid mõjusid või ei ole võimeline aru saama teo keelatusest.¹²¹ Näiteks Saksamaal rakendatakse noorte täiskasvanute suhtes alaealiste erikohtlemise põhimõtteid lisaks toimepanija intellektuaalse küpsuse tasandil täheldatavale teatavale mahajäämusele ka siis, kui toime pandud süütegu kujutas endast tüüpilist nooruki käitumist selle teo tüübi, asjaolude või motiivide poolest. Esimene põhjus on niisiis seotud subjekti isiksuseomaduste arengu pidurdumisega, teine aga käsitleb tegusid, mis on objektiivsel hindamisel iseloomulikud pigem alaealisele.¹²²

Saksamaa ülemkohus on teise variandi kohta öelnud, et tüüpiliseks nooruki väärkäitumiseks võib teo lugeda kas objektiivsel (ehk teo iseloomust lähtuval) või subjektiivsel (st toimepanija motiividest ja käitumisest lähtuval) põhjusel. Objektiivse külje kaalumisel mängib rolli see, et sedalaadi süütegu pannakse enamasti toime just alaealiste poolt. Subjektiivsest aspektist on tegemist tüüpilise nooruki väärkäitumisega, kui teo toimepanemise motiivid on iseloomulikud alaealistele, näiteks on teo toimepanemise põhjuseks teiste ees hooplemine, seiklus- ja riskihimu, samuti grupikäitumine ning spontaansus.¹²³

Seega noore täiskasvanu puhul erikohtlemise rakendamiseks, peab kuritegu olema laadilt sarnane alaealiste poolt toimepandud kuritegudega, nt episoodilist, juhuslikku laadi, süütegu on toime pandud grupisiseste sidemete toimetel, nõ kaasajooksikuna.¹²⁴ Taolist lähenemist toetab ka karistuse mõistmise asjaolude süstematiseerimine kriminoloogilistel alustel,¹²⁵ mis liigitab

¹²¹ Eelnõu seletuskiri 453 SE I (viide 10), lk 9-10.

¹²² *Ibidem*, lk 10.

¹²³ *Idem*.

¹²⁴ RKKKo nr 3-1-1-43-06, p 13.1-13.2.

¹²⁵ Mezger, E. Kriminologie und Strafrecht. – Zeitschrift der akademie für Deutsches Recht 1944/1, lk 99-100; Hülle, W. Anleitung zur Bemessung zeitiger Freiheitsstrafen. – Deutsche Richterzeitung 1951/I, lk 4-7; Kiris jt (viide 86), lk 123-124.

kuritegusid, lähtudes isiku valmisolekust kuriteoks. Alaealistele on omased situatsioonikuriteod, mis on tingitud konfliktist (isik ei olnud kuriteoks valmis, kuid ta ei suutnud konfliktiga toime tulla), arengust (puberteet) ja juhusest. Vähem on neile omased iseloomukuriteod, mis on tingitud kalduvusest, sõltuvusest (püsiv kalduvus), seisundist (kuritegevus on isiku loomulik olek). Alaealiste kuritegude asjaolusid iseloomustab ka impulsiivsus, riskide võtmine ja kuritegude toimepanemine toimub hetkeemotsioonide ajal, mitte läbimõeldud ja ratsionaalse valikuna.¹²⁶ Ratsionaalsete valikute teemal tuleks siinkohal ära märkida, et ega ka täiskasvanud n.ö küpsed inimesed ei tee ratsionaalseid valikuid. Daniel Kahneman on uurinud inimeste otsuste langetamise protsesse ja leidis, et suur osa börsil tehtavatest otsustest ei ole ratsionaalsed.¹²⁷ Ratsionaalsus on süsteemse krahhi vältimine.¹²⁸ Valesid valikuid ikka tehakse, kellegi küpsust sellega mõõta ei saa, loeb tervikpilt.

Alaealiste kuritegudele on omane ka see, et nende tegutsemine on mõjutatud ja suunatud vahetu tasu saamisele ning ei arvesta võimalike pikaajaliste ja negatiivsete tagajärgedega.¹²⁹ Selle ilmetamiseks sobib hästi 2020. aasta õigusemõistmise nädala videokampaania, kus kolme elulise loo põhjal, näidatakse kui lihtsalt võib noor inimene teadmatusest või uljusest kohtupinki sattuda. Videotes kirjeldatakse juhtumeid, mis puudutavad vägivalda, identiteedivargust sotsiaalmeedias ja narkootikumide ühest kohast teise viimist.¹³⁰

Eeltoodu pinnalt saab järeldada, et normi ühe eelduse ehk kuriteo toimepanemise asjaolude analüüsil omavad tähtsust järgmised aspektid, mille esinemisel on eeldus täidetud:

- 1) impulsiivne, episoodilist, juhuslikku laadi kuritegu;
- 2) kuritegu toimub hetkeemotsioonide ajal;
- 3) kuritegu on tingitud juhusest;
- 4) kuritegu on tingitud konfliktist;
- 5) kuritegu on toime pandud n.ö kaasajooksikuna;
- 6) toimepanemise motiiviks grupikäitumine ning spontaansus;
- 7) toimepanemise motiiviks teiste ees hooplemine, seiklus- ja riskihimu;

¹²⁶ Hoeve, M., van der Laan, P. H., Loeber, R (Eds.). *Persisters and Desisters in Crime from Adolescence into Adulthood: Explanation, Prevention and Punishment. Criminal Career Patterns*. Burlington: London 2012, lk 39.

¹²⁷ Kangur, J. Justiitsministeeriumi projekti „Alaealiste erikohtlemise süsteemi loomine“ avakonverentsi ettekanne, 01.10.2020. – <https://www.youtube.com/watch?v=t-9EVW5Svm4> (10.02.2021).

¹²⁸ Taleb (viide 98), lk 347.

¹²⁹ Hoeve, M., van der Laan, P. H., Loeber, R (viide 126), lk 39.

¹³⁰ Prokuratuur. Teenid parkümmend eurot 07.10.2020. – <https://www.facebook.com/watch/?v=327377715231233> (29.11.2020).; Nali sotsiaalmeedias 05.10.2020. – <https://www.facebook.com/prokuratuur.ee/videos/336357120964458> (29.11.2020).; Veic tõukled 06.10.2020. – <https://www.facebook.com/144518002937217/videos/422346875412503> (29.11.2020).

- 8) noor ei saa aru teo keelatuses;
- 9) noor ei oska objektiivselt hinnata teoga kaasnevaid mõjusid;
- 10) teo toimepanemine on suunatud vahetu tasu saamisele.

Kuriteo toimepanemise asjaolusid tuleks normist lähtuvalt võrdsustada ka tüüpilise alaealise kuriteoga. Tüüpilised tunnusjooned on välja toodud, kuid lisaks on võimalik indikatsioonina arvestada kuriteoliike. Alaealiste toime pandud kuritegudest olid 2020. aastal levinumad kehaline väärkohtlemine ja vargused, mis kokku moodustasid 73% alaealiste kuritegudest. Tabelis 1 toodud statistikast lähtudes tuleks nimetatud kuriteoliikides ka noori täiskasvanuid rohkem silmas pidada, kuna need on omased alaealistele, alaealised ja noored täiskasvanud aga on karistusõiguses tihedalt seotud. Kriminoloogiliste uuringute põhjal on noortele täiskasvanutele omased varavastased süüteod, kelmus ja omastamine, narko- ja liiklussüüteod, kehaline väärkohtlemine.¹³¹

Tabel 1. Alaealiste toime pandud kuritegude struktuur 2020. aastal.

	2016	2017	2018	2019	2020	
Kehaline väärkohtlemine	429	397	450	501	333	-168
Vargus	220	228	351	341	273	-68
Narkokuriteod	21	27	34	57	33	-24
Avaliku korra raske rikkumine	86	115	61	55	29	-26
Ähvardamine	40	33	34	44	24	-20
Asja omavoliline kasutamine	34	46	41	24	34	10
Väljapressimine	11	11	10	14	9	-5
Mootorsõiduki joobes juhtimine	9	10	4	13	11	-2
Röövimine	35	20	23	9	17	8

Allikas: Justiitsministeerium. Kuritegevus Eestis 2020. Alaealiste õigusrikkumised. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2020/alaealiste-oigusrikkumised> (24.02.2021).

Noorte täiskasvanute erikohtlemise süsteemi tõhustamiseks ja paremate otsuste langetamiseks on kindlasti vajalik kriminaalstatistika, kus tuleks kajastada 18–20-aastaste vanusegruppi eraldiseisvana teistest täiskasvanutest. Sarnaselt alaealistega tuleks järgida ka noorte täiskasvanute kuritegude struktuuri. Lähtudes noore täiskasvanu mõistega seotud erinevatest vanusevahemikest, tuleks eraldi kriminaalstatistikat pidada ka 21–23-aastaste kohta. Siis on

¹³¹ Dünkel, F., Pruin, I. Better in Europe? European responses to young adult offending. London: Barry Cadbury Trust 2015, lk 13. – https://www.t2a.org.uk/wpcontent/uploads/2015/02/T2A_Better-in-Europe_Report-online.pdf (03.03.2021).

tagatud ka pidev võrdlus 14–17-aastaste, 18–20-aastaste ja 21–23-aastaste vanusegruppide vahel ja toetatud otsuste vastuvõtmine tulevikuperspektiivist lähtudes.

1.8. Mõjutusvahendi kohaldamine ja mõjus sekkumine

Mõjutusvahendite kohaldamiseks peavad esinema teatud tingimused – õiguslikud eeldused. Selleks, et kohus saaks mõjutusvahendit kohaldada piisab õigusvastasest teost.¹³² Mõjutusvahend on materiaalõiguslik, mittekaristuslik ja eripalgeline õigusjärelm ehk preventiivse sisuga sanktsioon. Mõjutusvahendeid kohaldatakse sõltumata süüetteheitest. Mõjutusvahendi korral tuletatakse teost ohuproгноos, seega mõjutusvahendi kohaldamisel on tegu ärahoidvate sanktsioonide regulatsiooniga.¹³³ Kohus saab noorele täiskasvanule kohaldada järgnevaid mõjutusvahendeid:

- sotsiaalprogramm;
- kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine või heastamine;
- sõltuvus- või muu ravi;
- lepitusteenus;
- allutamine käitumiskontrollile vastavalt KarS §-s 75 sätestatule;
- 5–60 tundi üldkasulikku tööd;
- liikumisvabaduse piirang, vajaduse korral koos allutamisega elektroonilisele järelevalvele vastavalt KarS §-s 75¹ sätestatule;
- muu asjakohane isiku poolt vabatahtlikult võetav kohustus.

Prokurör saab KrMS § 202 lg 2 alusel määrata kriminaalmenetluse lõpetamisel noorele täiskasvanule järgnevaid kohustusi:

- tasuda kriminaalmenetluse kulud ja hüvitada kuriteoga tekitatud kahju;
- maksta kindel summa riigituludesse või sihtotstarbeliseks kasutamiseks üldsuse huvides;
- teha 10–240 tundi üldkasulikku tööd;
- alluda ettenähtud ravile;
- mitte tarvitada narkootilisi või psühhotroopseid aineid või alkoholi;
- osaleda sotsiaalprogrammis;
- alluda karistusseadustiku § 75¹ lõikes 1 sätestatud alkoholi tarvitamise keelu täitmist kontrolliva elektroonilise seadme valvele;
- täita muu asjakohane kohustus.

¹³² Kiris jt (viide 86), lk 18.

¹³³ *Ibidem*, lk 21–22.

Lisaks KrMS § 203² lg 1 alusel saab prokuratuur KrMS § 203¹ lõikes 1 sätestatud alustel saata kahtlustatava või süüdistatava ja kannatanu lepitusmenetlusse eesmärgiga saavutada kokkulepe kahtlustatava või süüdistatava ja kannatanu leppimiseks ning kuriteoga tekitatud kahju heastamiseks. Kohtuvälise menetleja võimalused noort täiskasvanut ilma karistamata mõjutada on napid, noort saab suunata kahju vabatahtlikult hüvitama või heastama ja võtta kohustus läbida sotsiaalprogramm (VTMS § 30 lg 1 p 2 ja p 3).

Kusjuures kohus võib muuta mõjutusvahendite liiki (KarS § 87 lg 8), kuid mõjutusvahendi täitmata jätmise korral karistust kohaldada ei saa, karistuse täitmisele pööramine võimalik ei ole, mis on kooskõlas mõjutusvahendi kui eripalgelise õigusjärelmi mõtte ja eesmärgiga. Prokurör saab kriminaalmenetluse oma määрусega uuendada, kui isik, kelle suhtes on kriminaalmenetlus lõpetatud, ei täida talle pandud kohustust (KrMS § 202 lg 6). Ka kohtuvälise menetleja saab vääртеomenetlust määрусega uuendada (VTMS § 30 lg 1²). Menetluse uuendamise võimalus ei tähenda automaatselt kohtusse saatmist ja karistuse mõistmist, menetluse võib uuesti lõpetada ka sama paragrahvi alusel uute kohustustega.

Noorele täiskasvanule mõjutusvahendi kohaldamise eesmärk on konkreetse õigusrikkuja mõjutamine, hoidmaks ära uute õigusrikkumiste toimepanekut ehk tema sisuline kasvatamine.¹³⁴ Mõjutusvahendite kohaldamisel on asjaolude süstematiseerimisel otstarbekas lähtuda kriminoloogilistest alustest. Teo ja isiku tüpoloogias¹³⁵ lähtudes on tagatud ülevaade isikust ja tema teost ning see võimaldab konstruktiivselt läheneda eripreventsioonile. Kuna mõjutusvahend on preventiivne sanktsioon, tuleb selle kohaldamiseks esmajärjekorras lähtuda isikust ja teda ümbritsevast sotsiaalsest keskkonnast. Selline lähenemine aitab ka vähendada riski- ja suurendada kaitsetegureid. Noorte täiskasvanute erikohtlemise eesmärki, saab täita positiivse eripreventsiooniga ehk siis kohaldada selliseid kasvatuslikke ja paranduslikke meetmeid, mis aitavad noore taas seadusekuulekale teele. Eripreventsioonis on olulisel kohal ka karistustundlikkus, noore isikuomadustest lähtumine annab võimaluse hinnata preventiivsete mõjude toimet.¹³⁶ Riigikohus on öelnud, et tegelik karistuslik mõjutamine saab toimuda vaid inimese hoiakute muutmise kaudu ja seega konkreetse isiku omadusi arvestades. Seetõttu peabki karistuse eripreventiivse eesmärgi saavutamiseks (prognoosimaks, milline

¹³⁴ *Ibidem*, lk 54-55.

¹³⁵ Mezger (viide 125), lk 99-100; Hülle (viide 125), lk 4-7; Kiris jt (viide 86), lk 123.

¹³⁶ Kiris jt (viide 86), lk 136.

karistus võiks efektiivseimalt välistada edaspidi süütegude toimepanemist) arvestama ka süüdlase isikut.¹³⁷ Noorte hea toimetuleku ja edu mõjutamiseks puudub üks konkreetne „võluvits“. Samuti ei põhjusta üksik ükskõik kui negatiivne saatuselöök automaatselt noore „allakäiku“. Noore potentsiaali avaldumist mõjutab hoopis riski- ja kaitsetegurite ning elusündmuste „kuhjumine“ ning nende kombinatsioonid. Oluline on positiivse mõju suurendamine, et see kaaluks üle negatiivsed kokkupuuted haavatavust suurendavate teguritega.¹³⁸

Mõjutusvahendi kui õigusrikkumisi ärahoidva sanktsiooni kohaldamisel peab põimuma sotsiaalvõrgustiku ja kriminaalsüsteemi spetsialistide tõhus koostöö. Noore kuritegeliku käitumise taga võivad peituda igasugused põhjused, millega tegelemine on eelduseks isiku edaspidise õiguskuuleka käitumise tagamiseks. Paljud probleemid on tingitud toetavate suhete puudusest, töötusest, sõltuvusprobleemidest ning ebapiisavatest sotsiaalsetest ja elulistest oskustest. Kahe valdkonna lõimumisel tuleb leida viise noore arenguliste ja sotsiaalsete probleemide lahendamiseks.

Seega on noorele täiskasvanule mõjutusvahendi kohaldamise üheks eelduseks sotsialiseerimist ja kaitsetegureid võimestav hindamine, millele toetudes menetlejad saavad teha usaldusväärseid otsuseid mõjutusvahendite valikul. Siinkohal julgeks võtta seisukoha, et õiguslikus mõttes on noorte täiskasvanute puhul tegu kahe erineva hindamisega. Mõjutusvahendi kohaldamise eelduseks KarS § 87 lg-st 7 lähtudes on noore „küpsuse“ ning kuriteo toimepanemise asjaolude hindamine. Hinnang sobiva mõjutusvahendi kohaldamiseks on juba samm edasi, seal tuleb hinnata, milline sekkumismeede on individuaalsest lähenemisest tulenevalt mõjusaim.

¹³⁷ RKKKo 3-1-1-99-06, p 15.1.

¹³⁸ Siseministeerium. Eesti valdkondadeülese ennetuse kontseptsioon. Tööversioon 21.01.2019, lk 3. – <https://www.siseministeerium.ee/et/eesmark-tegevused/ennetustegevus/valdkondadeulene-ennetustegevus> (29.11.2020).

2. NOORE TÄISKASVANU „KÜPSUS“

Oleme vaadelnud ja analüüsinud noorte täiskasvanute erikohtlemise protsessi süüteomenetluses, juurelnud menetlejate kaalutlusõiguse teemal, tegelenud protsessi kitsaskohtadega ja õigusprobleemidega. Teoreetilise osa kokkuvõtmiseks ja lõpetamiseks on nüüd vaja pikemalt peatuda noorte täiskasvanute erikohtlemist tingiva normieelduse juures, milleks on noore täiskasvanu vaimse ja sotsiaalse arengu tase. Selleks, et kohus saaks noorele täiskasvanule kohaldada mõjutusvahendit, peab noore täiskasvanu vaimse ja sotsiaalse arengu tase, lähtudes seadusandja tahtest ja selgitustest, jääma eakohasele alla ja olema pigem võrreldav alaealise arengutasemega. Seega on tegu küpsuse suhtelise tähendusega, sest konkreetse noore inimese küpsust võrreldakse teiste samaealiste noorte täiskasvanutega. Kohe tekib aga küsimus, kas olulisemad on need tunnused, mis langevad kokku või need, mis võrreldavaid üksteisest eristavad. Teisisõnu, mida kõrgem dimensioon, seda suurem on võimalike interaktsioonide hulk ja seda disproportsionaalsemalt raskem on mikrotasandi põhjal mõista makrotasandit, lihtsate üksuste põhjal üldistada.¹³⁹

Tegu on tegelikult väga abstraktsete näitajatega, mille mõistmine, nägemine, hindamine ehk suures plaanis põhjendatus viib meid menetleja väärtushinnangute, väärtushierarhia ja hoiakute juurde. Võimalikud on väga erinevad tõlgendused, mis tagavad hea pinnase paradoksaalsete vastuolude tekkeks. Käesolevas peatükis uuritakse, kuidas noore täiskasvanu arengulist „küpsust“ sisustada ja tuuakse välja asjakohased võimalused, mis toetavad 18–20-aastase süüteo toimepannud noore täiskasvanu erikohtlemist.

2.1. Vaimse ja sotsiaalse arengu tase

Mõistmaks paremini, mida tegelikult eelduse täitmiseks tuleb hinnata, arutleks veidi isiku vaimse ja sotsiaalse arengu taseme tähenduse teemal. Areng on süstemaatiline muutumine. Arenguga seonduvad muutused toimuvad kogu eluea jooksul. Arenguliste muutuste aluseks on kaks protsessi: küpsemine ja õppimine.¹⁴⁰ Küpsemine osutab muutustele, mis leiavad indiviidis aset viljastumise ja täiskasvanuks saamise vahelisel perioodil – see puudutab eriti neid muutusi,

¹³⁹ Taleb (viide 98), lk 152.

¹⁴⁰ Shaffer, D. R., Kipp, K. *Developmental Psychology: Childhood and Adolescence*. (8. tr). Belmont, CA: Wadsworth 2010, lk 2.

mis ilmnevad spontaanselt, ilma treeningu või teiste sekkumiseta. Arengupsühholoogid eelistavad kasutada küpsemist bioloogilises tähenduses, kuid võib rääkida ka sotsiaalsest küpsemisest.¹⁴¹ KarS § 87 lg-st 7 ja kriminaalpoliitika põhialustest aastani 2030 lähtuvas kontekstis omab tähtsust nii bioloogiline kui sotsiaalne küpsemine. Küpsemine on suhteliselt püsiv muutus – olgu see kognitiivne, emotsionaalne või kehaline – mis ilmneb bioloogilise vananemise tulemusena sõltumatult isiklikust kogemusest.¹⁴² Kolm arenguaspekti on: kognitiivne, sotsiaalne ja emotsionaalne. Kognitiivne areng seostub toimingutega, mida käsitletakse intellektuaalsetena (mõtlemine, tajumine, probleemide lahendamine). Sotsiaalne areng ilmneb suvalises käitumisaktis, mis hõlmab suhteid teistega, emotsionaalne areng puudutab tundeid ja hoiakuid.¹⁴³ Inimese vaimse arengu tase nähtub tema kognitiivsetest ja kommunikatsiooni oskustest. Sotsiaalse arengu tase peegeldub sotsiaalsetes oskustes. Oskused, teadmised, hoiakud ja uskumused on tegelikult psüühilised protsessid, mis tähendab, et nende hindamine eeldab põhjalikke teadmisi psühholoogiast, eeskätt arenevas inimeses toimuvate psüühiliste muutuste olemuse tundmist.

Areng on organismi ja keskkonna vastasmõjus toimuv protsess ja seetõttu omab olulist tähelepanu ka keskkond. Keskkonna ja sotsiaalsete faktorite tähtsust rõhutatakse ka arengupsühholoogias.¹⁴⁴ Keskkonna ja isiksuse vahelistest seostes räägib ilmekalt oma ettekandes J. Kangur.¹⁴⁵ Nimelt selgitab ta lihtsalt, kuidas meid ümbritsev jõuline infoväli ja meie tõlgendussüsteem ehk lugu kujundab meie rolli, milles me parasjagu oleme või mida täidame ja roll omakorda kujundab meie olemust. Isiksuslikult küpsemad inimesed suudavad neid lugusid ise kujundada ja vähem küpsed lasevad neid kujundada keskkonnal. Ta juhib tähelepanu Frankli¹⁴⁶ õpetusele, mille fundamentaalseks põhimõtteks on, et kõik see mis inimese ümber on ja kuidas see talle mõjub on lõpuks inimese enda valik. J. Kangur nendib, et see võiks olla isikliku küpsuse tunnuseks, et me suudame ise valida, millist keskkonnamõju me endale ligi laseme ja mida mitte. Inimese käitumise seletamisel põrkuvad indeterminism ja

¹⁴¹ Tall, K. E-kursuse „Psühhosotsiaalne areng läbi elu“ materjalid. Tartu Ülikool 2012, lk 2. – <https://core.ac.uk/reader/14493489> (24.02.2021).

¹⁴² Sternberg, R. J., Williams, W. M. Educational Psychology. (2. tr). Upper Saddle River, NJ: Pearson/Merrill 2010, lk 37-38.

¹⁴³ Tall (viide 141), lk 3.

¹⁴⁴ Dünkel, F., Pruin, I. Young Adult Offenders in Juvenile and Criminal Justice Systems in Europe. – Young Adult Offenders: Lost in transition? New York: Routledge, 2012, lk 15.

¹⁴⁵ Kangur, J (viide 127).

¹⁴⁶ Viktor Emil Frankl oli Austria neuroloog ja psühhiaater ning logoteraapia rajaja. Logoteraapia on eksistentsiaalse psühhoteraapia liik, mis põhineb elu tähenduse ja seismise mõtte otsingul.

determinism. Inimene otsustab oma vaba tahte alusel, kas käituda kuritegelikult või mitte. Deterministid aga väidavad, et mingist puhtast vabast tahtest ei saa juttugi olla, kuna inimese käitumist kujundavad rohked põhjuslikud ahelad, inimesi kuriteole viinud teed on väga erinevad.¹⁴⁷ Paljude sündmuste tagajärjed elus on ülimalt mittelineaarsed.

Valesid reegleid ja norme soosivas keskkonnas on noor täiskasvanu isikliku küpsuse tõttu haavatav, kuhjuvad riskitegurid kujundavad halbu hoiakuid ja käitumismalle. Kriminaalse käitumise psühholoogia põhineb sotsiaalse õppimise teoorial, mille kohaselt omandab inimene suheldes teiste kriminaalseid hoiakuid omavate isikutega sarnased hoiakud, taju ja motiivid. Hälbiv käitumine on ebaõnnestunud õppimine või teisiti öeldult, see on vale käitumise õppimine. Kriminaalse käitumise psühholoogia kohaselt sõltub igal üksikul juhul kuriteo sooritamine eelnevast õppimisest ning käesolevast kontekstist. Kriminaalse käitumise ilmnemisel ja säilimisel on oma osa nii isiksuslikel, isikute vahelistel kui ka sotsiaalsetel faktoritel.¹⁴⁸ Inimese loomust ei saa määratleda väljaspool seoseid teiste inimestega.¹⁴⁹ Iseenesest neutraalse agresiivsuseinstinkti ilmnemine sõltub paljudest sotsiaalsetest teguritest, näiteks kasvatusel, mis võib julgustada kas pärssida või võimendada, samuti muudest keskkonnatingimustest, mis võivad kallutada agressiivsuse positiivses või negatiivses suunas. Kriminoloogid on täheldanud huvitavat seaduspärasust, mida seletatakse päritud loomuse ja keskkonnatingimuste koosmõjuga. Veidi romantilisemalt, aga sisuliselt teaduslikkust välistamata räägitakse päritud ja valitavast saatusest. On teooriaid, mis seletavad agressiivsust puuduliku sotsialiseerumisega perekonnas.¹⁵⁰

Sageli on käitumisprobleemide üheks väljenduseks kuritegelik ja antisotsiaalne käitumine. Antisotsiaalne käitumine avaldub sotsiaalse grupi vajadustele ja ülesannetele vastu töötamises, sisaldab võimetust sõbralikult suhelda ja koostööd teha; vaenulikkust ja hoolimatust teiste suhtes; teiste abistamisest keeldumist; vastutustundetust; usaldusväärse puudumist ning sageli ka süütunde puudumist süüteo sooritamisel. Taolisele käitumisele on omased järgnevad motiivid nt saada erilise tähelepanu osaliseks; soov näidata, et keegi ei suuda mind takistada

¹⁴⁷ Sootak, J. Kuri karjas. (viide 3), lk 47.

¹⁴⁸ Ogloff, J. R. P., Davis, M. R. Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the Risk–Needs–Responsivity approach. *Psychology, Crime and Law* 2004, 10(3), 229-242, p 231-232. Liba (viide 169), lk 22-23.

¹⁴⁹ Taleb (viide 98), lk 142.

¹⁵⁰ Sootak, J. Kuri karjas. (viide 3), lk 26-27.

tegemast seda, mida ma tahan; näidata, et inimesed ei hooli minust ja kui mulle on liiga tehtud, suudan vastu hakata, kätte maksta. Antisotsiaalse käitumisega noored on neid ümbritsevate tingimuste kui ka iseenda ohvrid. Nad vajavad selles olukorras toimetulemiseks ja oma käitumise parandamiseks abi.¹⁵¹ Abi on sihipärasest mõjutusvahendist, mille eesmärgiks on õigusrikkude mõjutamine ja tema sisuline kasvatamine.

Noort täiskasvanut, kelle arenguküpsus jääb eakohasest alla poole on võimalik käsitleda kui käitumisraskustega, käitumisprobleemidega noort inimest. Noore täiskasvanu vaimse ja sotsiaalse arengu taset, mis ei ole eakohane, ei tohi samastada vaimse alaarenguga, mis on vaimse tervise häire ja milles eristatakse vaimse alaarengu astmeid. Tegu võib olla ka käitumishäirega, aktiivsuse- ja tähelepanuhäirega, isiksusehäirega. Siinkohal tuleb põgusalt peatuda vaimse tervise teemal.

Nimetatud häired on haigused, mida diagnoositakse ja ravitakse. Vaimse tervise probleeme ja noore täiskasvanu arenguküpsust on nii mõnelgi juhul päris keeruline eristada. Sotsiaalselt ebatavaline käitumine, probleemid eelkõige impulsikontrolli ja emotsioonide regulatsiooniga võivad viidata nii bioloogilisele ebaküpsusele kui ka vaimse tervise probleemile. Isiksushäireid iseloomustab neli põhitunnust: 1. Moonutatud, jäik, äärmuslik mõtlemine. 2. Probleemsed emotsionaalsed reaktsioonid. 3. Ala- või ülereguleeritud impulsside kontrollimise võime. 4. Probleemid suhetes.¹⁵² Tuttavaid arenguküpsusega seotud märksõnu kohtame juba põhitunnustes.

Kokkuvõtteks saab öelda, et noore täiskasvanu vaimse ja sotsiaalse arengu taseme hindamiseks on vaja tunda arenevas inimeses toimuvate psüühiliste muutuste olemust, vaimse tervise valdkonda, vajaduspõhise sekkumise määramiseks kasvatusteadusi. Noore hindamisel tuleb lähtuda arengu ja keskkonna seotusest ning konkreetsetest teguritest, mis kindlas seoses esinedes põhjustasid süüteo. Noore täiskasvanu käitumist üheainsa teooriaga ära seletada ei saa. Sotsiaalseid ja intellektuaalseid oskusi peab hindama globaalselt, mitte tuginema ainult mõne

¹⁵¹ Meos, A., Koolmeister, M., Nool, K. Vaimne tervis – väärtus meie kõigi jaoks. Infokogumik laste vaimse tervise häiretest. Tartu Ülikooli Kliinikumi Lastefond 2014, lk 24. –

https://intra.tai.ee/images/prints/documents/140265728322_Vaimne_tervis_vaartus_meie_jaoks.pdf (20.02.2020).

¹⁵² Peaasjad MTÜ. Mis on isiksusehäired?. – <https://peaasi.ee/mis-on-isiksushaired/#1515098060081-179e6c63-5950> (20.02.2020).

üksiku psüühikavaldkonna või oskuse taseme hinnangule, kuna sotsiaalsel ja vaimsel arengul ei ole mingit kindlat ühest tunnust. See on hinnatav suure arvu erisuguste rohkem või vähem spetsiifiliste võimete kaudu.

2.2. Arenguküpsuse komponendid ja hindamisvahendid

Järgnevalt uuritakse, mis on need vaimse ja sotsiaalse küpsuse tegurid ja noore täiskasvanu võimed, millele tuleks hindamisel tähelepanu pöörata, sest aju-põhiste uuringute potentsiaal, isegi kui see on õiguslike argumentidega nõrgalt seotud, võib siiski üle kaaluda muid uurimis- ja tõendusmaterjale.¹⁵³ Nii bioloogilised kui ka käitumuslikud uuringud kinnitavad, et võrreldes täiskasvanutega on noored tundlikumad sotsiaalse konteksti suhtes ja impulsiivsemad oma valikutes, eriti emotsionaalse erutuse tingimustes. Kõik need tendentsid on seotud aju normatiivse arenguga. Uurimistulemused kinnitavad, et noored on tundlikud hüvede suhtes ja kalduvad rohkem kui täiskasvanud tasu saamise või sensatsioonide püüdmise poole ning nad keskenduvad valikute tegemisel pigem hüvedele kui riskidele.¹⁵⁴ Uuringutele toetudes on psühhosotsiaalsed võimed, mida tuleks noore täiskasvanu puhul hinnata, emotsioonide kontrollimise võime, probleemide lahendamise võime, võimekus mõista enda tegude tagajärgi, planeerimise ja kriitilise mõtlemise võime,¹⁵⁵ otsuste vastuvõtmise ja riskide hindamise võime (impulsside ja emotsioonide kontroll, vastupanu eakaaslaste mõjutustele).¹⁵⁶ Esile on tõstetud võimet piirata impulsiivsust, et kontrollida agressiivset käitumist ja riskivalmidust, mõelda enne tegutsemist.¹⁵⁷

¹⁵³ Woolard, J. L. Young Adults. How Different Is „Different Enough” for Social Science, Law, and Policy?. – The American Society of Criminology. Criminology & Public Policy. Vol 11 issue 4, 2012, lk 725. – <http://criminology.fsu.edu/wp-content/uploads/volume-11-issue-4.pdf> (26.02.2021).

¹⁵⁴ Scott, E., Duell, N., Steinberg, L. Brain Development, Social Context and Justice Policy. – Washington University Journal of Law & Policy. Vol 57:13, 2018, lk 21. – https://openscholarship.wustl.edu/law_journal_law_policy/vol57/iss1/8/ (26.02.2021).

¹⁵⁵ Farrington D. P., Loeber R., Howell. J. C. Young Adult Offenders. The Need for More Effective Legislative Options and Justice Processing. – The American Society of Criminology, Criminology & Public Policy, 2012, vol 11 issue 4, lk 733. – <http://criminology.fsu.edu/wp-content/uploads/volume-11-issue-4.pdf> (26.02.2021); Settersten Jr, R. A., Ottusch, T. M., Schneider, B. Becoming Adult: Meanings of Markers to Adulthood. – Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource. Hoboken: John Wiley & Sons, 2015, lk 175.

¹⁵⁶ Lösel, F., Bottoms, A., Farrington, D. P. Young Adult Offenders. Lost in transition? London: Willan 2012, lk 5-6.

¹⁵⁷ Prior, D. jt. Maturity, Young Adults and Criminal Justice: A Literature Review. University of Birmingham 2011, lk 4.

Sotsiaalse arengu taset on võimalik analüüsida ka läbi sotsiaalsete nähtuste. Teadmiste, õigusnormide ja sotsiaalsete väärtuste süsteemi võtab inimene omaks sotsiaalse kogemuse kaudu.¹⁵⁸ Täiskasvanute sotsiaalset elu iseloomustavad tööleasumine, vanematest eemaldumine ja iseseisva perekonnaelu rajamine, majanduslik sõltumatus ning osalus ühiskonnaelus.¹⁵⁹ Elukorraldus perekondlikes suhetes viitab samuti sotsiaalsetele oskustele. Noore täiskasvanu küpset sotsiaalset võimekust näitab ka abielu, kooselu, laste saamine ja vanematekodust välja kolimine.¹⁶⁰

Noorte sotsiaalse võimekuse haavatavust suurendab NEET-staatus ja sotsiaalne tõrjutus. NEET-noore mõiste puhul on kokku lepitud, et see tähistab 15–29-aastast mitteõppivat ja mittetöötavat noort, kes ei osale ka koolitusel. Enamjaolt arvestatakse noori vanuses 15–24, kuid mitmes liikmesriigis, sh Eestis pakutakse toetavaid tegevusi kuni 29-aastastele.¹⁶¹ NEET gruppi kuuluvate noorte täiskasvanute riskitegurid on väga kõrged. Tõrjutuseriski mõjutab noore elamine kõrge tööpuudusega piirkonnas, elukoht väljaspool maakonnakeskuseid, isikliku auto puudumine, perekondlik taust. Kõige haavatavamad on need noored, kes on sunnitud vanematekodust väga noorena lahkuma, kui iseseisvumisvõimekus pole veel välja kujunenud. Olukorrad, kuhu noored on sattunud ei ole alati nende isiklikest valikutest tulenevad, vaid neid ümbritsevast keskkonnast.¹⁶² 2019. aasta lõpu seisuga on Eestis Statistikaameti andmetel 20 700 NEET-noort (15-29. aastased). Arvuliselt on NEET-noorte seas kõige enam naisi (14 200, 69%), kelle sellise staatuse taga on suuremas osas pere eest hoolitsemine, samas on NEET-noorte juurdekasvu puhul haavatavaim olnud eelkõige noormeeste sihtrühm. Selline profiil tuleb esile senises Noorte Tugila teenusesse kaasatud noorte seas.¹⁶³ Ligi 10 000 programmis osalenud noore sõnul on nende jaoks otsuste tegemine keeruline (31%), neil on vähene oskus seada eesmärgi (38%), neil on madal enesemotivatsioon (42%), madal

¹⁵⁸ Rogoff, B., Moore, L., Najafi, B. et al. Children's development of cultural repertoires through participation in everyday routines and practices. – Grusec, J. E., Hastings, P. D (ed). Handbook of Socialization: Theory and Research. Guilford Press 2008, lk 501.

¹⁵⁹ Hurrelmann, K., Quenzel, G. Lebensphase Jugend – Eine Einführung in die sozialwissenschaftliche Jugendforschung, 12th ed. Weinheim, Basel: Beltz Juventa 2013, lk 33.

¹⁶⁰ Averdijk, M., Elffers, H., Ruiter, S. Disentangling Context Effects on Criminal Careers. – Persisters and Desisters in Crime from Adolescence into Adulthood: Explanation, Prevention and Punishment. Farnham, Burlington: Ashgate 2012, lk 53.

¹⁶¹ Kõiv, K., Paabort, H. Raskemates oludes noorte (NEET noorte) jaoks tugiteenuste käivitamine ja rakendamine KOVis. Toetav abimaterjal. Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus 2020, lk 3. – https://ank.ee/wp-content/uploads/2020/06/NEET-noorte-tugiteenuse-juhend-KOVidele_Eesti-ANK26.06.pdf (03.03.2021).

¹⁶² *Ibidem*, lk 4.

¹⁶³ *Ibidem*, lk 4.

enesehinnang (33%), vähene oskus ennast distsiplineerida (28%) ja stressi juhtida (24%), aga ka õppima õppimine (23%).¹⁶⁴ Bălan¹⁶⁵ sõnul toob iga NEET-noore staatusesse sattuv noor ühiskonnale kaasa teatud kulud (nt karistusõigusega seotud kulud) ja seetõttu ei kujuta see endast probleemi ainult isikule endale, vaid ka ühiskonnale ja majandusele tervikuna.¹⁶⁶ Noorte täiskasvanute hindamisel on oluline nimetatud kognitiivseid ja käitumuslike oskusi arvesse võtta. Suures plaanis on tegelikult vaja hinnata noore täiskasvanu agentsust ehk toimevõimekust, see on indiviidi võimet toimida iseenda nimel. Toimevõimekus väljendub suutlikkuses sihipäraselt juhtida oma mõtlemist, olla iseorganiseeriv ja proaktiivne, eneseregulatsiooni- ja refleksioonioskustega.¹⁶⁷ Inimese sotsiaalne areng on seotud ka enesemääratlemise teooriaga, mis uurib inimeste kolme psühholoogilist põhivajadust - vajadus omada kompetentsi, vajadus kuhugi kuuluda ja vajadus olla iseseisev.¹⁶⁸

2.2.1. Kriminogeensete riskide hindamine vanglasüsteemis

Kuivõrd noorte kinnipeetavate mõiste oli meie karistusõiguses kasutusel varem kui noore täiskasvanu mõiste ja karistuse täideviimine kavandatakse iga kinnipeetava individuaalsetest eripäradest lähtuvalt ja karistuse täideviimise tänapäevases praktikas on keskseks teoreetiliseks lähtekohaks riski-vajaduse-vastavuse printsiip, siis tuleks valdkonda siinkohal analüüsida ja välja selgitada, kas on võimalik noorte täiskasvanute süüteomenetlusprotsessis kasutada vaimse ja sotsiaalse arengu taseme hindamiseks sama lähenemist.

Vanglasüsteemis algab juhtumikorralduse protsess süüdimõistetu kriminogeensete riskide hindamisega, mille välja selgitamiseks kasutatakse vanglates ja kriminaalhoolduses ühtset metoodikat.¹⁶⁹ Riskihindamise metoodikas on kaks lähenemist. Kliiniline ehk professionaalne hindamine on oma põhiolemuselt diagnostiline hindamine, mida kasutatakse meditsiini ja

¹⁶⁴ Kunnus (viide 12).

¹⁶⁵ Bălan, M. Economic and Social Consequences Triggered by the Neet Youth. – Knowledge Horizons/Orizonturi Ale Cunoasterii, 8(2), 2016, lk 80-87.

¹⁶⁶ Kõiv jt (viide 161), lk 6.

¹⁶⁷ Narusson, D. Personal-recovery and agency-enhancing client work in the field of mental health and social rehabilitation: Perspectives of people with lived experience and specialists. Dissertationes Sociologicae Universitatis Tartuensis. University of Tartu Press, 1-139. – <https://dspace.ut.ee/handle/10062/65258> (04.03.2021).

¹⁶⁸ Ryan, M., Deci, L. Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development and Well-Being. – American Psychologist 2000, 01.pp, 68-78.

¹⁶⁹ Liba, P. Korrektsiooniline sotsiaaltöö. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2017, lk 35. – <https://digiriitl.sisekaitse.ee/handle/123456789/1964> (27.02.2021).

vaimse tervise valdkonnas. See põhineb detailsel intervjuul ja vaatlusel, et koguda informatsiooni sotsiaalsete, keskkonnast tulenevate, käitumuslike ja isiksuslike faktorite kohta. Sellele vastandatakse tavaliselt kindlustushindamine ehk statistiline hindamine.¹⁷⁰ Kinnipeetavate riskihindamisel on rõhk ohtlikkuse välja selgitamisel, kas ta võib olla ohtlik või panna toime uue kuriteo. Tabelis 2 on välja toodud riskifaktorid, mida hinnatakse ja tabelis välja toodud esimesed neli – antisotsiaalsed hoiakud, antisotsiaalsed kaaslased, antisotsiaalne isiksus ja eelnev antisotsiaalne käitumine – on teoreetilistes diskussioonides võtmetegurid.¹⁷¹

Tabel 2. Peamised riskifaktorid, tunnused, dünaamilised vajadused ja kaitsefaktorid

Riskifaktor	Tunnused	Dünaamiline vajadus	Kaitsefaktor
Eelnev antisotsiaalne käitumine	Varajane ja jätkuv osalemine mitmetes erinevates antisotsiaalsetes tegevustes erinevates olukordades.	Arendada välja madala riskiga alternatiivne käitumine riskisituatsioonides.	Antisotsiaalne käitumine puudub või on harvaesinev.
Antisotsiaalne isiksuse muster	Riskantne meelelahutamine, vähene enesekontroll, agressiivne, kalk ja ebameeldiv.	Arendada probleemilahenduse ja enese ohjamise oskusi, viha juhtimist ja toimetulekuoskusi.	Erakordselt hea tuju, ülimalt vaoshoitud ja meeldiv.
Antisotsiaalne tunnetus	Kuritegevust toetavad hoiakud, väärtused, uskumused ja ratsionaliseerimine, emotsionaalsel tasandil viha, kibestumise ja põlguse tunne.	Vähendada antisotsiaalseid kognitsioone, tunda ära riskiga seonduvat mõtlemist ja tundeid; arendada välja alternatiivne, vähem riskantne mõtlemine ja tunded; võtta omaks antikriminaalne identiteet.	Antisotsiaalsete mõtete ja tunnete väljatõrjumine; antikriminaalne identiteet.
Antisotsiaalsed kaaslased	Tihe lävimine kriminaalsete kaaslastega ning suhteline isolatsioon antikriminaalsetest kaaslastest; vahetu sotsiaalne toetus kuritegevusele.	Vähendada suhteid kriminaalsete kaaslastega ning parandada suhteid antikriminaalsete kaaslastega.	Tugev seotus antikriminaalsete kaaslastega; suhete puudumine kriminaalsete kaaslastega.
Perekond/abielu	Võtmeelementideks on vähene hoolitsus ja puudulik järelevalve.	Vähendada konflikte, luua positiivseid suhteid ning tõhustada järelevalvet.	Tugev hoolitsus ja järelevalve.
Kool/töö	Madal soorituse ja rahulolu tase koolis või tööl.	Parandada sooritust, tasusid ja rahulolu.	Tugev side ning kõrge soorituse ja heaolu tase koolis/tööl.
Vaba aeg	Vähene osavõtt ja rahuldustunne antikriminaalsetest vabaaja harrastustest.	Suurendada kaasalöömist, tasusid ja rahulolu.	Suur osavõtt ja rahuldustunne antikriminaalsetest vabaaja harrastustest.
Uimastite kuritarvitamine	Alkoholi või narkootikumide kuritarvitamine.	Vähendada uimastite kuritarvitamist, seda toetavat käitumist ning leida alternatiivseid ainet kuritarvitamisele.	Puuduvad märgid ohtlikust uimastite kuritarvitamisest.

Allikas: Liba, P. Korrektsiooniline sotsiaaltöö. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2017, lk 48.

¹⁷⁰ *Ibidem*, lk 44.

¹⁷¹ *Ibidem*, lk 49.

Hindamise sotsiaal-majanduslik osa koosneb kaheksast teemast: 1) eluase; 2) haridus; 3) töö ja majanduslik toimetulek; 4) suhted ja elustiil; 5) sõltuvused (alkohol, narkootikumid, probleemkäitumine); 6) tervis ja emotsionaalne seisund; 7) mõtlemine ja käitumine; 8) hoiakud. Iga teema all tuleb hinnata kriminogeensete vajaduste olemasolu konkreetsetel kinnipeetaval.¹⁷² Kriminogeensed vajadused on need faktorid, mis toetavad kriminaalset käitumist ning mille muutmine aitab vähendada retsidiivsust (nt kriminaalsed hoiakud, kriminaalsed kaaslased, uimastite kuritarvitamine, puudulikud probleemilahendusoskused).¹⁷³

Noorte täiskasvanute vaimse ja sotsiaalse arengutaseme hindamiseks kinnipeetavate riskihindamine ei sobi, kuna selle raames tehtav kliiniline hindamine on sobilik vaimse tervise probleemide väljaselgitamiseks ning statistiline riskihindamine ohtlikkuse väljaselgitamiseks. Noorte täiskasvanute erikohtlemine ei ole mõeldud ainult vaimse tervise probleemiga noorele. Noore vaimse ja sotsiaalse küpsuse hindamiseks sobiks tõenäoliselt arengupsühholoogiline analüüs, mitte meditsiiniline. Samas on mitte vähetähtis teadmine, et vaimse tervise probleemid on kahjuks väga levinud. Probleemi suurust näitab see, et tänapäeval on töötajaid vähem kui vaimse tervise häirega inimesi.¹⁷⁴ Eestis on umbes pooltel kinnipeetavatel diagnoositud mõni vaimse tervise häire, kolmandikul on neid mitu – seda on oluliselt rohkem kui proportsionaalselt ühiskonnas.¹⁷⁵ Noorte õigusrikkujate vaimse tervise hindamine võib osutuda seetõttu tihti vajalikuks. Vaimse tervise probleemiga õigusrikkujad vajavad kohaseid sekkumisviise.

2.2.2. Alaealise arengutaseme väljaselgitamine tsiviilõiguses

Järgnevalt pean vajalikuks välja tuua huvitava asjaolu, nimelt, kui karistusõiguses noortele täiskasvanutele mõjutusvahendi määramiseks, on rõhk pidepunktidel, mis viitaksid noore arenguküpsuse mahajäämusele, et seda seostada alaealise arengutasemega, siis tsiviilõiguses tuleb kohtutel tegeleda just vastupidise küsimusega. Kohus võib vähemalt 15-aastase alaealise piiratud teovõimet laiendada, kui see on alaealise huvides ja alaealise arengutase seda võimaldab. Sel juhul otsustab kohus, milliseid tehinguid võib alaealine teha iseseisvalt

¹⁷² *Ibidem*, lk 53-54.

¹⁷³ *Ibidem*, lk 24.

¹⁷⁴ dr Iverson, K., dr Haring, L., Sööt M-L., Tamm, K. Õigusrikkujate vaimse tervise uuring. Justiitsministeerium 2019, lk 4.

https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/pikk_vaimut_uuring.pdf (04.03.2021).

¹⁷⁵ *Ibidem*, lk 20.

(tsiviilseadustiku üldosa seadus¹⁷⁶ § 9, tsiviilkohtumenetluse seadustiku¹⁷⁷ § 570-578). Kohus määrab vajaduse korral ekspertiisi alaealise arengutaseme välja selgitamiseks. Ekspert peab alaealist enne arvamuse andmist isiklikult küsitama. Ekspertiisi eesmärk määratakse kohtu poolt konkreetse kaasuse asjaolude tuvastamiseks psühholoogide abil. TsMS § 572 ei nõua, et alaealise teovõime laiendamisel tuleks kaasata just psühhiaater, sest tegemist ei ole psüühikahäire tuvastamisega, vaid lapse arengutaseme väljaselgitamisega. Seda on pädevad tegema ka psühholoogid. Seega eksperdiks võib määrata eriteadmise isiku.¹⁷⁸

Praktikas on enim ette tulnud, et kohtud on laiendanud alaealise teovõimet seoses abiellumisega. Kohus võib alaealise teovõime laiendamise sätete kohaselt laiendada vähemalt 15-aastaseks saanud isiku teovõimet nende toimingute tegemiseks, mis on vajalikud abielu sõlmimiseks ning abieluga seotud õiguste teostamiseks ja kohustuste täitmiseks (perekonnaseadus¹⁷⁹ § 1 lg 3). Kohtupraktika kohaselt võib olla alaealise huvides lubada tal sõlmida abielu, kui kooselav paar on lapseootel.¹⁸⁰ Alaealiste arengutaseme väljaselgitamine emantsipatsiooni taotlemisel võib anda huvitavaid ja asjakohaseid lähtekohti noorte täiskasvanute arenguküpsuse hindamiseks. Kusjuures siinkohal tekivad elu mitmepalgelisusest tingitud põnevad küsimused. Kuidas ja kas teovõime laiendamine mõjutab karistusõigusliku kohtlemist alaealisena ja noore täiskasvanuna? Kui 19-aastast noort täiskasvanut, kelle teovõimet nt 17-aastaselt laiendati, paneb nüüd toime impulsiivse mõtlematu kuriteo, et parandada kiirelt pere majanduslikku olukorda, tuleks kohelda kui küpset täiskasvanut või pigem mitte.

2.2.3. Noore täiskasvanu sotsiaalse ja vaimse võimekuse hindamiskriteeriumid

Järgnevalt on käsitletud teooria põhjal koostatud loetelu küpsuse aspektidest, mida noore täiskasvanu sotsiaalse ja vaimse võimekuse hindamisel ei saa tähelepanuta jätta. Lisaks vaimse ja sotsiaalse arengu elementidele on välja toodud ka keskkonna elemendid. Harju Maakohtu kohtuniku G. Vahtra toetudes oma kogemusele on julgenud väita, et noore õigusrikkuja

¹⁷⁶ Tsiviilseadustiku üldosa seadus. – RT I, 23.05.2020, 4.

¹⁷⁷ Tsiviilkohtumenetluse seadustik. – RT I, 03.03.2021, 6.

¹⁷⁸ Kõve, V., Järvekülg, I., Ots, J., Torga, M. Tsiviilkohtumenetluse seadustik III. Komm vlj. Uusen-Nacke, T., Göttig, T. - § 572 komm c. Tallinn: Juura 2018, lk 635.

¹⁷⁹ Perekonnaseadus. – RT I, 27.10.2020, 15.

¹⁸⁰ Tomberg, H. Alaealise õigused ja kohustused. Ajakiri Märka Last – 16.08.2016.

sotsiaalse keskkonna profiili ja kindlat tausta, kust õigusrikkujad pärit on, pole olemas, juhtumeid on seinast seina, ei ole tähtis millisest perest pärit ollakse, kõigiga võib juhtuda.¹⁸¹

Vaimne areng, intellektuaalsed toimingud (mõtlemine, tajumine, probleemide lahendamine):

- mõjutatavus: vastupanu keskkonna ja eakaaslaste mõjutustele;
- võime piirata impulsiivsust, agressiivsuse kontroll, stressijuhtimisvõime;
- probleemide lahendamise võime, kriitilise mõtlemise võime;
- võimekus mõista tegude tagajärgi, mõelda enne tegutsemist;
- planeerimise võime;
- otsuste vastuvõtmise ja tegemise võime;
- riskide hindamise võime;
- eesmärkide seadmise oskus, enesemotivatsiooni oskus;
- enese distsiplineerimise oskus, enesejuhtimise oskus;
- enesemääratlemise võime.

Sotsiaalne areng, sotsiaalsed oskused:

- suhtlemis- ja tegutsemisoskused;
- sotsiaalse grupi vajadustele ja ülesannetele vastu töötamine;
- võimetus sõbralikult suhelda ja koostööd teha, teiste abistamisest keeldumine;
- vaenulikkus ja hoolimatus teiste suhtes, vastutustundetuse;
- usaldusväärseuse puudumine;
- NEET-staatus.

Keskkond:

- valesid reegleid ja norme soosiv keskkond, kriminaalsed kaaslased;
- suhted perekonnas, sõpruskonnas, koolis, tööl;
- sotsiaalne tõrjutus;
- kasvatus ja vanemlik järelevalve;
- puudulik sotsialiseerumine perekonnas;
- kodu, eluase;
- haridus ja töö;
- majanduslik toimetulek.

Noorte täiskasvanute arenguküpsuse hindamisel toodud aspektidest lähtumine toetab individuaalse võimekuse arvestamist kohtlemisotsuste tegemisel. Kuna noored on tundlikumad sotsiaalse konteksti ja keskkonna suhtes ning keskkond mõjutab isiksuslikku arengut, tuleb hinnata keskkonda, mis inimese ümber on ja oli, et anda adekvaatne hinnang noore täiskasvanu küpsusele. Sobiva mõjutusvahendi kohaldamiseks tuleb vaadata käitumise taha, kus on probleemide põhjused.

¹⁸¹ Vahtra, G. Noored kohtupingis. ETV, Terevisioon 05.10.2020. – <https://etv.err.ee/1143278/noored-kohtupingis> (07.03.2021).

2.3. Kohtueelne ettekanne kui hindamise instrument

Arengutaseme väljaselgitamist nimetatakse tänapäeval hindamiseks. Hindamine tähendab informatsiooni kogumist isiku ja tema arengukeskkonna kohta ning selle info analüüsimist. Hindamise põhiliseks eesmärgiks on jõuda tervikliku arusaamiseni inimese oskuste ja võimete tugevatest ja parendamist vajavatest külgedest. Siinkohal on oluline rõhutada, et antud töö eesmärk ei ole välja töötada psühholoogiliseks hindamiseks valideeritud instrumenti, vaid tagasihoidlik püüd juhtida tähelepanu seostele ja nüanssidele, mille mittemõistmine või neist mööda vaatamine võib viib menetlusõiguse rikkumiseni ega taga noorele täiskasvanule individuaalset mõjusat sekkumist. Järgnevalt tegeletakse individuaalse hindamise instrumendiga, milleks kehtiva õiguse kohaselt on kohtueelne ettekanne. Tuleb uurida, kuivõrd sobiv on kohtueelne ettekanne noore täiskasvanu „küpsuse“ hindamiseks.

Kohtueelne ettekanne annab teistsuguse kujutluse süüdistatavast või kahtlustatavast, kui seda saab muudest kohtumenetluse materjalidest.¹⁸² Nõuded kohtueelse ettekande koostamisele ja sisule on sätestatud KrHS § 24. Prokuratuur või kohus võib oma taotluses ära näidata, millisele küsimusele peab kriminaalhooldusametnik ettekande koostamisel pöörama erilist tähelepanu. Sellisel juhul peab kriminaalhooldusametnik esitatavas ettekandes rõhutatud küsimustele ammendavalt vastama.¹⁸³ Kohtueelse ettekande koostamiseks tehtavad toimingud ning selleks kasutatavad meetodid on järgnevad: tutvumine kohtueelse ettekande koostamise taotlusega ja kriminaalasja toimikuga ning asjakohaste dokumentide ja registrite kannetega; vestlused kahtlustatava või süüdistatavaga ning tema lähedastega ja tema suhtlusringi kuuluvate muude isikutega; isiku olukorra selgitamine ning vajalike päringute tegemine (kooli, politseisse, haiglasse, töökohta jne); kodukülastuse teostamine; filmimine või heli või video või muu salvestise tegemine, kasutamine; eri allikatest saadud info töötlemine, analüüsimine, võrdlemine ja hindamine.¹⁸⁴

Ettekande koostamisel tuleb täita järgmisi nõudeid: a) kasutatud on vähemalt nelja infoallikat; b) teostatud vähemalt üks kodukülastus; c) kahtlusaluse või süüdistatavaga on kohtutud

¹⁸² Eelnõu seletuskiri 658 SE I (viide 81), lk 22.

¹⁸³ Kriminaalhoolduse standardid. Vanglateenistus: Jõhvi 2019, lk 8. –

https://www.vangla.ee/sites/www.vangla.ee/files/elfinder/dokumendid/krh_standardid_muudetud_marts_2019.pdf (03.04.2021).

¹⁸⁴ *Ibidem*, lk 9.

vähemalt üks kord; d) kahtlusaluse või süüdistatava perekonda või sotsiaalse suhtluse ringi kuuluvate isikutega on kohtunud vähemalt üks kord; e) kohtueelse ettekande koostamiseks kasutatav teave põhineb kontrollitud andmetel, asjakohastele allikatele on viidatud; f) kohtueelses ettekandes on kriminaalhooldusametniku motiveeritud arvamus katseaja ja kohaldatavate kohustuste valiku ja nende kohaldamise tähtsaja kohta; g) kohtueelne ettekanne on koostatud nõuetekohaselt, järgitud on õigekirja ja dokumentide koostamise reegleid.¹⁸⁵

Riigikohus on kohtueelse ettekande koostamise vajaduse, eesmärgi ja sellele esitatavad sisulised nõuded ehk millistele küsimustele tuleks kohtueelses ettekandes vastus anda, sõnastanud ühes alaealisi puudutavas lahendis., lahendis toodi ka välja, et isiku vaimse arengu taseme hinnangut ei tohi samastada ambulatoorsete kohtupsühhiaatriliste kohtupsühholoogiliste kompleksekspertiisidega.¹⁸⁶ Alaealised ja noored täiskasvanud on karistusõiguses tihedalt seotud, seetõttu on sobilik antud lahendist lähtuda. Kokkuvõtte nõuetest kohtueelsele ettekandele selle riigikohtu lahendi põhjal on järgnev:

- 1) kohtueelsest ettekandest peab nähtuma isiku kõlbelise ja vaimse arengu tase;
- 2) kohtueelsest ettekandest peab nähtuma isiku sotsialiseerituse tase;
- 3) kohtueelsest ettekandest peab nähtuma, kas ja millisel määral on süüteo toimepanija ühiskondlike normidega adapteerunud;
- 4) kohtueelsest ettekandest peab nähtuma isiku võime enda teo keelatusel aru saada ja milline on isiku võime enda käitumist vastavalt sellele arusaamisele juhtida;
- 5) kohtueelsest ettekandest peab nähtuma, kas isik suudab täiel määral eristada lubatud ja keelatud ning täielikult aduda oma tegude tagajärgi;
- 6) grupiviisiliste süütegude korral peab nähtuma, kas selles osalenud isik oli piisavalt iseseisev langetama täielikke omavastutuslikke otsuseid või pani ta süüteo toime grupisiseste sidemete toimele;
- 7) milline karistus või mõjutusvahend on konkreetse isiku puhul uue kuriteo toimepanemise ärahoidmiseks, tema sotsiaalseks järeleaitamiseks sobivaim;
- 8) kohtueelsest ettekandest peab nähtuma, kuidas sobivaim mõjutusvahend kujundab isiku arusaama ühiskondlike normide sidususest ka tema suhtes ning samas ei muutuks takistuseks tema ühiskondlikul integreerumisel.

¹⁸⁵ *Ibidem*, lk 10.

¹⁸⁶ RKKKo 3-1-1-43-06, punktid 13.1–13.3.

Näeme, et kohtueelne ettekanne peab sisaldama informatsiooni küpsuse taseme ja kuriteoasjaolude kohta. Lähtudes Riigikohtu nõuetest ja toetudes psühholoog L. Kohlbergi moraalse arengu teooriale,¹⁸⁷ on hindamisel oluline see, kuidas noor täiskasvanu lahendab moraalseid dilemmasid. Piisava arenguküpsuse tunnuseks on spontaansuse asendumine normiga ehk käitumismehhanism, kus väline sund saab sisemiseks normiks, milles häbi ja piinlikkus on sunnimehhanismid. On üldtuntud fakt, et kõik täiskasvanud ei ole, ega saagi vaimselt küpseks. Seetõttu võiks öelda, et hindajatel/otsustajatel on kohustus noorte täiskasvanute puhul, hinnata moraalselt küpseks saamise potentsiaali.

Ühiskondlike normidega kohanemise võime on seotud inimese õigusteadvusega. Õigusteadvus tuleneb õigustunnetusest, mis kujutab endast eneseteadvustusprotsessi, mille käigus antakse hinnang sotsiaalsele käitumisele. Õigustunnetus ise on aga inimese sisemine determinant, mille olemuseks on intuiitiivne arusaam õiglasest sotsiaalsest olemisest ja käitumisest.¹⁸⁸ Õiguslik sotsialiseerumine põhineb inimese ja ühiskonna dialektilisel ühtsusel.¹⁸⁹ Õiguslikus sotsialiseerumises kujuneb õigusteadvus arusaamine oma kohast sotsiaalses struktuuris, sellega seotud rollidest, normatiivsest ettekujutlusest, subjektiivsetest õigustest ja kohustustest. Just sotsiaalsed tegurid kujundavad lõppastmes isiku normiteadvuse selle tahu, mis puudutab tema emotsioone, suhtumist ja hoiakuid inimkäitumist reguleerivate normide suhtes.¹⁹⁰ Seega näeme, et see, kuidas inimene vastuolulisi situatsioone lahendab näitab tema küpsusastet, kuid otsuse langetamise viisid kujunevad inimese elukogemuse ja sotsiaalsete tegurite alusel.

Eeltoodu pinnalt saab järeldada, et noore täiskasvanu erikohtlemiseks on vaja arengupsühholoogilist sotsiaalse käitumise hinnangut, mis analüüsib isiku õigusest arusaamise taset; õigusnormidest tulenevate nõuete täitmise vajaduse tunnetamist. Samas peab kohtueelne ettekanne andma menetlejale selge sõnumi noorele täiskasvanule sobiva individuaalsetest vajadustest lähtuva resotsialiseerumist ja õigusteadvust võimestava mõjutusvahendi

¹⁸⁷ Lawrence Kohlberg's stages of moral development. Wikipedia. –

https://en.wikipedia.org/wiki/Lawrence_Kohlberg%27s_stages_of_moral_development (03.04.2021).

¹⁸⁸ Kaugia, S. Õigusteadvuse olemus ja arengudeterminandid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2011, lk 116.

¹⁸⁹ Raska, E. Õiguse apoloogia: sissejuhatus regulatsiooni sotsioloogiasse. Tartu: Fontese Kirjastus 2004, lk 151-152.

¹⁹⁰ Kaugia (viide 188), lk 8.

kohaldamiseks, mille tulemusel noor võtab omaks ühiskondlikult aktsepteeritud normid, lõhub sidemeid eelnevate sotsiaalsete faasidega mõtlemise, käitumise ja väärtushinnangute osas.

Siinkohal rõhutaks, et mõjutusvahendi näol on tegemist ärahoidva sanktsiooniga ehk ennetava meetmega. Eesti valdkondadeülese ennetuse kontseptsioonist lähtudes¹⁹¹ näeme, et ennetuses on kaitseteguritel tähtis roll. Oluline on positiivse mõju suurendamine, et see kaaluks üle negatiivsed kokkupuuted haavatavust suurendavate teguritega. Tabelis 3 on välja toodud mõningad kaitseteguritena toimivad oskused. Kusjuures sotsiaalsed toimetulekuoskused, mida tabelis nimetatakse kattuvad noore täiskasvanu arenguküpsuse aspektidega, mida eespool käsitleti ja millele tuleks kindlasti hindamisel tähelepanu pöörata. Seega kui kaitseteguritena käsitletavates oskustes on puudujäägid, neid teadmisi, oskusi ja hoiakuid on võimalik arendada ja suunata, tuleks noort täiskasvanut kasvatada, mitte karistada.

Tabel 3. Kaitsetegurid

Arendatavad teadmised, oskused ja hoiakud		
Kriitiline ja loov mõtlemine, otsuste langetamine ja probleemide lahendamine	Suhtlemine	Enesejuhtimine, emotsioonide ja stressiga toimetulek
Otsuste langetamine	Efektiivne suhtlemine	Eneseteadlikkus
Meedia mõju	Kehtestav käitumine	Enesejuhtimine
Riskikäitumine: põhjused ja mõjud	Konflikti lahendamine	Stressi ja ärevusega toimetulek
Normatiivsed uskumused	Suhete loomine, lähisuhted	Viha ja agressiivsus, toimetulek vihaga

Allikas: Siseministeerium. Eesti valdkondadeülese ennetuse kontseptsioon. Tööversioon 21.01.2019, lk 3.

¹⁹¹ Siseministeerium. Eesti valdkondadeülese ennetuse kontseptsioon (viide 133) (03.04.2021).

3. KVALITATIIVUURING

3.1. Uurimuse metoodika

Käesoleva magistritöö uurimisobjektiks on Eesti süüteomenetluse protsess, mille sisuks on noore täiskasvanu erikohtlemine. Siin peetakse silmas noorte täiskasvanute spetsiaalsed kohtlemist erinevates menetlusastmetes. Kitsalt tõlgendades oleks tegu ainult mõjutusvahendite kohaldamisega kohtumenetluses. Objekti mõistmiseks ja probleemiseade avamiseks on käesoleva töö kahes esimeses peatükis kajastatud teemakohane teoreetiline käsitlus ja samas antud õiguslik hinnang, mille ülesehitus tuleneb neljast kokkupuutepunktist: noor täiskasvanu, inimese vaimse ja sotsiaalse arengu tase, kuriteo toimepanemise asjaolud ja menetleja kaalutlusõigus.

Tervikliku ning tegeliku olukorra tunnetamiseks ja täitmaks magistritöö eesmärki, milleks on leida probleemkohad noortele täiskasvanutele mõjutusvahendite kohaldamise protsessis ja välja tuua võimalused, mis toetavad 18–20-aastase süüteo toimepannud noore täiskasvanu erikohtlemist, lähtudes noore inimese arengutasemest, on vaja juurde praktikat puudutavaid lisateadmisi. Selleks on läbiviidud kvalitatiivuuring. Induktiivne uurimistrateegia aitab välja tuua ootamatuid asjaolusid ja määratleb selle, mis on oluline. Kogutud andmetest otsitakse seaduspärasusi ja mustreid, mille alusel tehakse järeldusi. Andmete kogumise meetodina on kasutatud intervjuud ja dokumendianalüüsi. Kvalitatiivuuringu lähtekohaks on tegeliku elu kirjeldamine. Uuringu tulemused ei ole üldistatavad ja laiendatavad suuremale hulgale uuritavatele. Kvalitatiivuuringu tulemusena võib saada vaid mingisse aega ja ruumi paigutuvaid tinglikke seletusi. Üldiselt tunnistatakse, et kvalitatiivses uurimuses on püüdluseks ennekõike leida ja avalikkuse ette tuua tõsiasi, selle asemel, et tõestada juba olemasolevaid (tõe)väiteid.¹⁹²

Magistritöö kvalitatiivuuringus on kasutatud Tartu Ülikooli Sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskuse (edaspidi RAKE) „Noorte õigusrikkujate uuringus“ kogutud andmeid, milles osalesin praktikandina. Magistritöö esitamise tähtajaks oli uuring veel pooleli. Isikute kategooriad, kelle andmeid uuringus töödeldi ning valimi suurus: uuringu sihtgrupiks

¹⁹² Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. Uuri ja kirjuta. Tallinn: Medicina 2005, lk 152.

olid alaealised ja noored õigusrikkujad kolmes vanusegrupis: 1) alla 14-aastased, 2) 14-17-aastased ja 3) 18-20-aastased, kes perioodil 01.01.2016-31.12.2020 panid toime väär- ja kuriteo (sh kelle suhtes on alustatud süüteomenetlus). Uuringu läbiviimisel lähtuti inimuuringute teaduseetika headest tavadest, andmekaitse põhimõtetest ja valdkonda reguleerivatest õigusaktidest nagu Euroopa Liidu isikuandmete kaitse üldmäärus 2016/679 ja isikuandmete kaitse seadus. Uuringu läbiviimiseks anti Tartu Ülikooli eetikakomitee kooskõlastus ja Andmekaitse Inspektsiooni luba.

Uuringu käigus viidi läbi fookusgrupi intervjuud erinevate noorte õigusrikkujatega kokkupuutuvate ekspertide ja praktikutega. Läbi viidi viis fookusgruppi erinevate menetluse osapooltega, kus igas fookusgrupis käsitleti kohati sarnaseid teemasid, kuid fookusgruppide kavandid ja teemapüstitused erinesid vastavalt osalejatele. Viie erineva fookusgrupi korraldamise eesmärk oli vaadelda alaealise või noore õigusrikkuja liikumist süsteemis tervikuna, alustades esmakokkupuutest (politsei, prokuratuur) kuni kinniste lasteasutuste ja vanglateni. Fookusgrupid viidi läbi Microsoft Teams platvormil ning iga fookusgrupi intervjuu kestuseks oli plaanitud kaks tundi. Lisaks fookusgruppidele toimus 17.12.2020 aruteluseminar noorte õigusrikkujate hindamisvahendite kohta, milles osalesid erinevad alaealiste ja noorte hindamisvahenditega kokku puutunud spetsialistid ja poliitikakujundajad.¹⁹³ Lisaks viidi läbi individuaalintervjuud erinevate praktikutega. Intervjuude küsimused jagunesid kaheks: standardiseeritud küsimused ja mittestandardiseeritud küsimused. Intervjuu kestus kuni üks tund. Toimusid samuti läbi Microsoft Teams'i. Intervjuud ja aruteluseminari viisid läbi RAKE töögrupi liikmed. Intervjuude loetelu, mida käesoleva magistritöö kvalitatiivuuringus on kasutatud on toodud lisas 1.

3.2. Kvalitatiivse sisuanalüüsi tulemused

Järgnevalt esitatakse kvalitatiivuuringu tulemused struktureerituna uurimisküsimuste järgi. Kvalitatiivse sisuanalüüsi tegemisel kodeerisin märksõnadega intervjuude andmestiku, koondasin märksõnad teemade kaupa rühmadesse, kirjeldasin loodud teemad selle järgi, mida need hõlmavad, lisasin väidete tõestamiseks tsitaadid intervjuudest. Lisaks lisas 1 toodud

¹⁹³ Tamm, G., Markina, A., Strömpl, J., Luhamaa, K., Ginter, J., Puur S. M., Ilves, K., Espenberg, S. Noorte õigusrikkujate uuringu vahearuanne. Avaldamata. Tellija Justiitsministeerium. Tartu Ülikooli Sotsiaalteaduslike rakendusuuringu keskus: Tartu 2021, lk 13-15.

intervjuudele on kvalitatiivsel analüüsil kasutatud ka Riigi Teataja vahendusel kättesaadavaid kohtulahendeid. Kohtulahendite sihipärase valimi moodustasid lahendid, mille menetluse algatamise aeg on 01.01.2018-31.12.2020 ning lahendi tekstis on kasutatud noortele täiskasvanutele mõjutusvahendi kohaldamise alust. Riigi Teataja lihtotsingus lahendi teksti parameetriks märke „KarS § 87 lg 7“. Analüüsitud kohtulahendite loetelu on toodud lisas 2. Nimetatud kohtupraktika kvalitatiivanalüüsi eesmärk oli konkreetsest sättest lähtuvate andmete analüüs, mis võib anda olulisi lisateadmisi küpsuse sisustamisel. Selles osas jäid tulemused tagasihoidlikuks, kuna kokkuleppemenetluses ja lühimenetluses on kohtu seisukohad üldsõnalised.

Siinkohal tuuakse aga välja teised tähelepanuväärivad teemakohased tulemused, mis kohtulahendite kvalitatiivanalüüsil ilmsid. Paljudes lahendites on toodud välja noore täiskasvanu isikukood, ees- ja perekonnanimi, kuid samas on kohaldatud mõjutusvahendit, mille kohta märke karistusregistrisse ei lähe. Lahendi resolutsiooni sõnastustes kasutatakse tihti klauslit, milles nt KarS § 87 lg 1 p 6 ja § 87 lg 7 alusel vabastatakse isik mõistetud karistusest või kohaldades KarS § 87 sätteid, vabastada isik karistusest seoses mõjutusvahendi kohaldamisega. Karistusest aga ei ole kohane vabastada, kuna karistust ei mõisteta. Lisaks on isikule varasem mõjutusvahendi kohaldamine märgitud kohtuotsuse sissejuhatuses kui süüdistatava karistatus. Kohtuotsuse põhjenduste all järgnevalt „/.../ Süüdistusest nähtuvalt on X [autori muudatus] toime pannud kuriteona mootorsõiduki süstemaatilise juhtimise vastava kategooria mootorsõiduki juhtimisõigusega isiku poolt KarS § 423¹ järgi, mis seisnes selles, et tema olles isik, kes on varem karistatud mootorsõiduki süstemaatilise juhtimise eest juhtimisõigusega isiku poolt /.../. Omaette teema on noorele täiskasvanule mõjutusvahendi kohaldamisel süüdimõistva kohtuotsusega kaasneva sundraha määramine ja menetluskulude hüvitamine. Praktika, millal menetluskulud riigi kanda jäetakse on väga erinev.

3.2.1. Noorte täiskasvanute erikohtlemise praktika süüteomenetluses

Noorte täiskasvanute erikohtlemine ei ole levinud praktika „/.../ Tõenäoliselt see seaduseandja mõte nüüd 18-21 aastast ka veel erikohelda, on võib-olla natukene suurem või laiem võib-olla, see mõte, ma ise arvan niimoodi kui see, et praegu seda saaks kasutada. /.../“; „/.../ Mul ainult üks kord oli selline olukord. Ma taotlesin kohtult lühimenetlust, asi oli saadetud lühimenetluses

kohtusse taotlesin kohtult samuti siis juba neid täisealise isiku suhtes mõjutusvahendi kohaldamist, et ta oli kas mingi 19-aastane äkki. Samuti tuginedes sellele paragrahvile 201, aga kohus ikkagi karistas teda tingimisi vangistusega. Aga rohkem mul selliseid olukordi pole ette tulnud. /.../ Ma arvan, et tol korral võis ka probleemiks olla see, et kohtul ei olnud võib-olla piisavalt informatsiooni. Et karistusseadustiku paragrahv 87 lõige 2 räägib meile sellest, et kui tegemist on nüüd 18+ isikuga, kelle kõlbelise vaimse arengu tase ning võime oma teo keelatust aru saada ja oma käitumist vastavalt sellele arusaamisele juhtida on piiratud, /.../“; „/.../ Aga minul on olnud endal nüüd hetkel ühe noorega, kes on täna 19, /.../, et ongi 87 ehk siis mõjutusvahend kuigi ta on täisealine, aga talle siis seoses nagu tervisliku olukorraga siis siiski määrati see 87, aga ta suutis ka uue asja toime panna, seega on ta mul arvel ka juba 74-ga ehk siis tavalise käitumiskontrolliga. Ja nüüd mul on kaks asja nagu kõrvuti. Et aga see on ka ainuke juhus, kui ma tean, et täisealisele on mõjutusvahendid nagu määratud. /.../“.

Loomulikult esineb ka positiivset praktikat erinevates menetlusastmetes nt prokuratuuris „/.../ ka täiskasvanuid, kes on minevikus olnud väga raske taustaga, kus nad olid noored, meie endised kliendid, ikkagi üritame neid august välja saada. /.../“. PPA on alaealiste kohtlemise juhisesse sisse kirjutanud ka noored täiskasvanud, kuna noored täiskasvanud panevad toime palju väärtegusid „/.../ noore periood 18-26 on see aeg, kui tehakse mehe tegusid. Kui statistikat vaatad, kus on hüpe, nii kui saavad 18 seda kuni 26, väärteorikkumistel on hüpe lakke /.../“.

18–20-aastaste noorte erikohtlemise puudumist on märganud „/.../ Ja üks murekoht meie nende lastega on see, et mitte kedagi ei huvita peaaegu 18-aastaseks saav laps. Et isegi kui ta on nagu 17 ja paar kuud, noh, siis juba lastekaitsetöötaja on, noh, unustanud. /.../ Aga et, et mitte keegi ei tegele täna selle sihtrühmaga, nad lihtsalt nagu kukuvad. Aga samas me teame, et noore aju, on ju, areneb kuni kahekümne ühe eluaastani, et see on meie hästi suur soov, /.../ et see kinnise lasteasutuse teenus oleks kuni 21, et me võtaks kõik need lapsed vanglast nagu ära. /.../“; „/.../ Kõige suurem mure, ma ei oskagi siin ka välja pakkuda, on tegelikult, tegelikult just need, need noored, kes alaealisus lõpeb ja kelle elu on nii keerdu läinud. /.../ ja ma tean, et ta ei tööta, ei õpi, ta ei, ta ei tee mitte midagi /.../ Võib-olla ei ole siin ka väga palju seadusega midagi teha, aga siin tuleks mõelda, kuidas neid noori rohkem aidata, sest et nad ei suuda üksinda ree peale saada. Ja, ja tähendab, see regi, mis neid siis ootab, on, ongi kuriteod, siis on ta meil uuesti kohtus ja siis on ta varsti kinni ka. /.../“.

Noorte täiskasvanute erikohtlemise vajadust toetatakse „/.../ Et siin tegelikult see, noh, see ongi, et äkki lõpeb siis alaealisus ära ja siis on ta nagu kümne tuule vallas ja midagi nagu eriti teha ei ole. /.../“; „/.../ siis noh tulevikus mulle tundub, et see lastekaitse peab küll olema noh tegelikult nagu laiendatud või siis see vahelüli seal on siis mitte sotsiaaltöötaja vaid ma ei tea, noorsootöötaja või noorte töötaja peab seal vahel olema. /.../“; „/.../ sellega ma ei ole nõus, et on vaja tingimata mingit vahelüli sinna vahele, et selle lastekaitse ja sotsiaaltöötaja vahele /.../ siis on see nagu kahe osakonna koostöö, et kuidas siis need lapsed peaksid liikuma sinna täiskasvanu süsteemi, et see üleminek olekski selline pehme. Et ta tegelikult saaks seda sama tuge edasi, et kõik asjad ei lõpeks ära selle 18 sünnipäevaga /.../ selline kurb tõsiasi on see, et kuivõrd see lapse definitsioon on vähemasti praegu ikkagi 0-18, siis noh, olgugi et ma nagu täiesti näen seda vajadust ja ma tean väga hästi ka seda, et need noored täiskasvanud ja mitte mingit vahet ei ole, kas ta on 17 ja paneb mingi teo toime või ta on 18, nad on nagu samal pulgal põhimõtteliselt. /.../“. Mainiti, et ka 21-aastasest noort täiskasvanut tuleks erikohelda „/.../ just siis on auk kui saab 21 /.../ kui kukub 21, siis me ei saa teda enam toetada, julgustada, abistada, süsteem läheb ära, kuigi tal on jätkuvalt autismispektri häire, on veel lisandunud mingeid häireid /.../“.

Arvatakse, et mõjutusvahend korduvrikkude puhul ei sobiks „/.../ mina ütlesin jälle niimoodi, et noh loomulikult, et praktikad on meil nüüd vähe ja nagu ka X [autori muudatus] ütles õigesti, et no mis seal vahet on siis 17, 19, et tõepoolest, aga ütleme niimoodi, et lähtuda tuleks nagu juhtumist ikkagi ja ütleme sellistest taustamaterjalidest juba seetõttu, et noh ütleme näiteks kui on meil siin nüüd see 19 aastane või vanem mitu korda juba kohtulikult karistatud eks, et noh mida me teda siis nüüd uuesti mõjutama hakkame, nii et, ma arvangi, et see ongi nagu case by case /.../“; „/.../ Aga jah, et kui nüüd kohtusse läheb, noh siis ongi keerulisem. Et mul endal on vist ainult paar tükki olnud ja need ei ole läinud tõesti nendele spetsialiseerunud kohtunikele, et noh siis seal on tulnud lihtsalt juurde rääkida ja noh tavaliselt see laps on, või noh ütleme see noor on siis ise piisavalt ilmekas olnud, et on ka tavakohtunik nii öelda aru saanud, et noh nagu võiks nagu natukene arvestada. Aga need on kõik olnud ka sellised, kes on juba karistatud olnud. Nii, et seal ei olegi nagu väga enam midagi teha, et noh seetõttu on nad ka kohtusse läinud, et ei ole enam noh, kui on mitu korda inimene karistatud, siis sa ju teda enam mõjutama midagi hakata ei saa. /.../“.

Menetlejatele ei ole täpselt arusaadav, keda noorte täiskasvanute all seadusandja silmas on pidanud ja mis on olnud seadusandja tahe, „/.../ Aga küsimus on pigem selles, et kas seadusandja tahe oli tegelikult seda, et võtta seda 18-20 aastast ikkagi kui veel sellist, ütleme selles mõttes, mitte selles mõttes, et nagu et noh vaimselt ei ole nagu ebaküps onju selles mõttes, et ta ei vasta standartvormidele vaid just pigem selles mõttes, et see on ka nagu üks selline vanus, kus laps veel otsib enda arengus seda oma teed. /.../“. Arvatakse nt, et ainult vaimse tervise probleemidega noored kuuluvad sellese gruppi.

Noorte täiskasvanute puhul spetsialiseerumist kohtueelses ja kohtumenetluses ei ole „/.../ Meil on vähemasti niimoodi jagatud, et kui on tegu toime pandud 18+, siis minu lauale ta siis sellisel juhul ei satu. Aga ma tean, et kolleegid on kasutanud seda karistus 87 viisi küll nende suhtes, et mitte massiliselt aga ma tean, et on kasutatud. /.../. Kriminaalhoolduses on siiski noortele spetsialiseerunud „/.../ et kes siis praegu meie mõistes on noor, et hetkel 20 ja pool aastat kriminaalhoolduses, et noorteüksus ju /.../“.

Kohtumenetluses on probleemiks noorte täiskasvanute motiveerimine kohustuste täitmiseks ja noori täiskasvanuid ei saa ka saata kinnisesse lasteasutusse. „/.../ See põhiprobleem ongi see, et kas me suudame selle noore nii-öelda veenda, et ta neid talle pandud kohustusi täidaks või, või mitte. Aga, aga midagi spetsiifilist ma praegu küll ei ole nagu tunnetanud. /.../“; „/.../ pigem olen ma olnud nagu kimpus, kui me paneme neile siis nüüd ühe või teise – näiteks sellesama ÜKT – mõjutusvahendina. Ja, ja niimoodi, et ta on küllaltki piiri peal, ta on kohe-kohe täisealiseks saamas. Nad on päris kavalad, nad oskavad, nii-öelda kui nad jätavad need tunnid tegemata, siis neil on see teadmine, et ega kohtul eriti palju nendega, kui nad on täiskasvanud, midagi peale hakata ei ole. Sest mul on küll õigus kohtunikuna seda, seda mõjutusvahendi liiki muuta hiljem, kui ta ei täida seda, aga, aga ega mul väga palju midagi hiljem, kui ta täisealine on, nii-öelda teha ei ole. /.../“. Samas nähakse võimalust ka noorte täiskasvanute suunamiseks kinnisesse lasteasutusse, tuleb laiendada teenuse vanusegruppi ja leida rahalised vahendid. Teise variandina nähti noortele täiskasvanutele eraldi noorte majade, noorte kodude loomist.

Prokuröridel on võimalus menetlust uuendada, kuid samas on võtud seisukoht, et kohustuse täitmist tuleb neil endil motiveerida „/.../ Jah, sest kui ei täida, siis tegelikult on prokuröril ka õigus menetlust uuendada. See on prokuröri otsustus, see ei ole kohustus õnneks. Aga see on

selles mõttes otsustus, et see nii öelda see on ka selle prokuröri roll, et kui ta siia tuleb ja selle kohustuse määratakse, siis tegelikult selle täitmise kohustuse, nii öelda veenmine, peab ka ära olema prokuröri poolt selgitatud. /.../“

Sotsiaalprogrammide kättesaadavus on piirkonniti väga erinev, samuti peaksid üldkasuliku töö tegemise võimalused olema avaramad. Sotsiaalprogrammid on üldised võiks olla rohkem eriotstarbelisi „/.../ Et ma tahtsin ka just seda öelda, et see programmide valik võiks olla suurem ja need võiksid olla nagu rohkem sihitud, või noh, ma ei tea kas rohkem sihitud aga ütleme niimoodi, et kuna neid on vähe, siis seal nagu jääb ka nagu see, et võib-olla sellist individuaalset kõige paremat leida ei ole võib-olla kõige lihtsam. /.../“. Leitud on, et mõjutusvahendite lahtine loetelu annab võimaluse noori individuaalselt kohelda „/.../ Et mul lihtsalt just tekkis jah üks mõte, et selle individuaalsuse juures just, mida nagu mina olen täheldanud on just see, et nad nagu selles olukorras nad saavad ise tegelikult kõige, noh väga hästi aru sellest, et miks nad peavad, või noh, miks neil on selline kohustus pandud. Ja nad tegelikult ei võta seda nagu otseselt nagu kohustusena või nagu sellise mingi halva asjana vaid nad teevad selle asja ära, sellepärast, et nad reaalselt mõistavad seda, et see aitab neil saada paremaks inimeseks, ise nad tahavad saada paremaks inimeseks. Et see individuaalsus just tagabki selle, et see inimene, noh et see mis talle on vaja, et seda talle kohaldatakse ja ta mõistab seda. /.../“.

Menetlejate hoiakutes ja harjumustes on kitsaskohti „/.../ tegelikult ei olegi vaja ainult nagu mudelit, et sellist ideoloogilist paradigmamuutust on vaja. See võtab aega, ma arvan /.../“; „/.../ täna tegelikult on see ka, et paljud suunajad ei oska võibolla seda konfliktivahendust selliselt selgitada /.../ Võibolla nende enda usk ei ole veel sealmaal, et ta saaks kedagi teist motiveerida või selgitada, et mis need kasud on. /.../“; „/ inimesed on oma vanades harjumustes kinni, vanades mallides ollakse kinni /.../“. Praktika on veel välja kujunemata. Samuti ühiskond ei ole paradigmamuutuseks valmis „/.../ selles mõttes, et iseenesest taastava õiguse teooria ja maailmavaateline asi mulle meeldib aga ma kardan, et me oleme ühiskonnana natukene võibolla vajame nii öelda väikest tagant tõuget, et seda mõistma hakata. Et seal, isegi mitte praktikute hulgas ei ole see vastumeelsus nii suur vaid just ühiskonnas kui iseenesest, et „Miks ma pean süüdistatavaga leppima ?” ja ja „Mis see mulle annab?” eksju ja „Ta on ju kuriteo toime pannud isik, et kuidas me nüüd siis temasse nii leebelt suhtume?” ja nii edasi, et võib-olla see tuleb põlvkondade vahetusega võib-olla see /.../“.

3.2.2. Menetlejate rollid süüteomenetluse protsessis

Menetleja roll on olla professionaalne otsustaja, kes on kursis erinevate võimalustega, mida noore puhul rakendada saab „/.../“ et siin olekski näiteks ka advokaate, kaitsjaid, kes tulevad, nad tulevad ju määratud korras tihti. /.../ ja ka kindlasti politseinikke, /.../ Nii-öelda, kui nendel juba oleks see teadmine, mis kõik on kohaldatav ja millised võimalused on, siis me saaksime ikkagi. Nii-öelda, me saaksime leida selle kõige õigema meetme selle konkreetse noore jaoks. /.../“. Menetleja rolliks on olla meeskonnamängija. Spetsialistide koostöös suudetakse tagada õiglane ja õige lahendus „/.../“ kõikide teiste riikide praktikat vaadates, noh, ei tule nagu kõne alla, et sa teed nagu üksi selliseid keerulisi otsuseid /.../“; „/.../“ Et minu arust siin see koostöö on möödapääsmatu ja see peakski nii olema. Sest kohus, lõpuks ma otsustan ju ise, see otsuse langetamine jääb mulle, aga, aga mul peab olema võimalus mingite variantide vahel valida ja teada, millised võimalused üldse on. /.../“; „/.../“ meeskond peab ikkagi taga olema, et tulemust saada asjal, kui partner taha ei tule, siis me teeme tühja tööd /.../“. Ühe väärtusliku koostööpartnerina on välja toodud noorsootöötaja. Noorsootöötajad oskavad luua noorega kontakti. Hea koostöövormina on nimetatud MARAC mudelit „/.../“ ma olen ka MARACi meeskonna liige, siis mulle hästi meeldib nende täisealiste puhul kui arutataksegi läbi, on seal esindatud kriminaalhooldus ja ütleme teised erialaspetsialistid, ja see nii öelda kliendi teekond arutatakse läbi. Et mis teenused tal võiks sobida. Kui tal ongi võibolla kriminaalmenetluse raames mingid tingimisi käitumisjuhised või midagi nagu peale pandud, siis me oleme kõik ühes infoväljas ja me teame ka neid järgida ja me teame, ütleme, seda inimest toetada. /.../“.

Kindlasti on menetlejal oluline roll noore tausta kaardistamisel ja põhjaliku taustauuringu tellimisel. Kohtueelse ettekande sisu saab muuta vajaduspõhisemaks ja paindlikumaks, kui esitada kriminaalhooldajale täpsustavaid suuniseid ja küsimusi. Kuna kohtueelne ettekanne ei sisalda eraldi õigusrikkude tugevuste ja kaitsetegurite välja toomist, siis just seda saaks menetleja küsida. Menetleja roll on ka kontrollida mõjutusvahendi täitmist ja mõista, mis aitaks noore muutumisele kaasa „/.../“ Et noh mina olengi nagu lähtunud sellest, et millisel juhul ma siis saadan kohtusse, millisel juhul ma ei saada, et mina olengi lähtunud sellest, et kas nüüd see noor nüüd vajab seda vahetut kohtukogemust või mitte. Mõnikord tõepoolest see on vajalik. Et noh esiteks natukene võib-olla ehmatada, teiseks selleks, et lootuses, et see kohtukogemus võib-olla parandab natukene selle nooruki käitumist. Võtab võib-olla natukene niisugust üleolekut maha. /.../“. Küpsuse hindaja rollis kaheldi „/.../“ Et küsimus ongi nüüd selles, et kes nüüd

hindab seda? Et milline see ta tase nüüd oli kuritöö toimepanemise ajal? Kas ta nüüd ikkagi sai aru ja kuidas ta suhtus sellesse teosse? Et kes nagu selle, et kes nagu hinnangut annab sellele? /.../“.

3.2.3. „Küpsuse“ ja mõjutusvahendi hindamisviisid

Noorte täiskasvanute küpsuse hindamiseks ei ole konkreetset hindamisvahendit. „/.../ Ei. Ei täna ei ole mitte midagi, minu teada noh me oleme nii nagu kaugel sellest veel /.../“. Noore täiskasvanu küpsuse hindamisel saab toetuda süüteo asjaoludele „/.../ Ütleme niimoodi, et üks põhiline see toetuspunkt ikkagi peaks olema selle sama konkreetse süüteo, on see siis väärtegu või kuritegu, et selle sündmuse või selle teo asjaolu. Et noh see kui on nii öelda lapsi täis auto, seal 17, 18, 19 aastaseid lapsi täis auto, kus on kuus inimest ja nad sõidavad lihtsalt mööda kuskil külavahetee peal ringi, et noh see ei ole nüüd, ütleme niimoodi, et lihtsalt juba need süüteo asjaolud viitavad ju sellele, et tegemist on pigem sellisest nooruse uljusest ja noh nii öelda lapselikust käitumisest tuleneva sündmusega mitte siis selline, noh mis on täiskasvanute kuritegu, mis on hoopis teistsugused /.../ vähemalt kaaluda seda võimalust väga põhjalikult, et see võib olla nii öelda tuleneda just sellest, et ta ei ole isiksusena veel välja arenenud. Ma arvan, et see on selle süüteo asjaolude pinnalt võimalik tuvastada. /.../“.

Hindamisinstrumendid, mida täna kasutatakse ei ole teaduspõhised „/.../eraldi nagu riske ja ressursse me tegelikult nagu teaduspõhisel tõenduspõhisel moel ei suuda täna veel tõesti nagu hinnata /.../“. Tuntakse vajadust hindamisvahendi järgi, mis leiaks sobiva sekkumismeetme. Välja on toodud mõjutusvahendite valimise metoodika puudust. Samas kriminaalhooldajatel on olemas sobiva mõjutusvahendi valimiseks programmide manuaalid. Puudust tuntakse mõjutusvahendite ühtsest andmebaasist, kuhu on kokku koondatud info erinevatest võimalustest ja kus oleks ka võimalus kohe registreeruda.

Kogenud menetleja ei vaja hindamisvahendit „/.../ tõenditele tuginedes sa pead hindama tegelikult ka muudes kriminaal ka täiskasvanute puhul hindama ära selle ohu ja uue kuriteooriski, nii öelda hindamise ka täiskasvanute puhul /.../ ja see, et kas ma nüüd täidan ta tõesti tabelina ära, ristikesed löön siis kokku, või ma teen seda mõttes, sisuliselt oma peas nagu ära, nähes ära siis, mis on need ohukohad /.../“.

Samas on hindamisinstrumente peetud ka vajalikuks „/.../ Et kuidas me nagu selles rägastikus üldse nagu midagi aru saame või mingisuguse struktuuri enda jaoks loome, et kui neid olemas ei ole. Iseasi, millisena nad täpselt olema peaksid, see on nagu teine asi. Et aga päris ilma ilmselt ei oleks võimalik hakkama saada. Vähemasti ma hetkel ei näe nagu mingisugust alternatiivi sellele. Et me peame kuidagi hindama ja me peame kuidagi mingisuguse seisukoha saavutama, et meil on ju vaja midagi selle jaoks. /.../“ ja lähenetakse ka loominguliselt „/.../ Praeguseks pigem ma olen leidnud enda jaoks selle, et ma kaardistan küll need vajadused riskid kõik asjad ära, aga ma teen seda mingisugusel omal moel /.../ ega me ei hakka ju ühtegi asja lahendama sellises olukorras kus me ei mõista tausta, kus me ei mõista perekonda, seda noort, tema olukorda. /.../, et ma hakkasin visualiseerima paberi peal erinevaid, mitte juhtumeid vaid noori. Et keskel on nimi ja ma kaardistangi ära riskid, ohu kohad, tema tugevused, tema motivatsioonid, näiteks kui kuskilt lastekaitse tekstist tuleb välja, mõnikord on isegi tulnud natukene sellise negatiivse varjundiga, et mõjutatav ja soovib eakaaslaste tunnustust näiteks, et siis ma panen selle kirja, sest et see on üks selle noore motivatsioonidest. Et sellised riskihindamised mis jäävad hästi paindlikuks, need nagu siin töötavad. /.../“

Otsuste langetamist mõjutab, see kui tegu on korduvrikkujaga „/.../ vähemalt meie praegune teadmine on see, et kui ei ole ta ekstra sellesse nüüd nii-öelda oma arengult ka täisealisena lahterdatav sinna alaealistega samasse gruppi, siis ega me täisealisele ikka eri, midagi nii-öelda enam asendada ei saa. Nii et, et siis ta pääseb ja, ja ma olen politseiga arutanud seda, et kui seal on juba pool aastat nii-öelda täiskasvanuks saamiseni, siis oleks võib-olla ikkagi mõttekas sügavalt läbi mõelda, kas see mõjutusvahendiga asja kohtusse saatmine tasub ära või mitte. Eriti, kui on korduv toimepanija, et noh, siis on näha, et ta ei ole sellest õppinud midagi /.../“. Otsuse kujundamisel tuginetakse noore varasemale eluloole „/.../ kus need probleemid hakkasid või noorsootöötaja on näiteks tegelenud, et kuidas, millises seltskonnas ta on ette sattunud üldse. Et sealt hakkab niimoodi välja joonistuma mingisugune info minu jaoks siis. /.../“. Otsuste tegemist mõjutab kogemus, sisetunne ja see, milliseid mõjutusvahendeid on üldse võimalik kasutada „/.../ hästi palju on sellist sisetundel kogemusel põhinevat tööd, et ütleme igasugused dokumendid, soovitusel on vähemtähtsad kui see, et millised need konkreetsed võimalused siis kohalikus omavalitsuses on ja kuidas teie varasem kogemus sarnastes asjades on teile tulemusi toonud. /.../“.

Kohtueelne ettekanne on täna praktikas kohtueelse hindamise instrument „/.../ Tähendab kriminaalhooldus või noh meie süsteemis siis see kohtueelne hindamine see ongi põhimõtteliselt ja see instrument ongi välja töötatud alaealiste peal, mida nüüd kasutatakse ka seksuaalkurjategijatel, kellel on seadusest tulenev kohustus ja korduvatel joobes juhtidel. Et noh selles mõttes ongi, et sama instrumenti kasutatakse, mis kunagi sai loodud alaealiste peale kasutamiseks, siis nüüd kasutatakse kõikjal. /.../ noh tegelikult see hindamisinstrument on nii öelda struktureeritud ankeet. /.../“. Samas selgus, et noorte täiskasvanute kohta ei koostata kohtueelseid ettekandeid „/.../ Noorte täiskasvanutega on väga lihtne lugu. Et kui isik ei ole enam alaealine, siis on kohtueelses, nüüd ma räägin kitsalt jälle kohtueelse ettekande tegemise kohustusest kahel juhul. Siis kui tegemist on korduva joobes juhiga. Ja siis kui on tegemist seksuaalkurjategijaga. Reaalsus on see, et kohtueelseid ettekandeid tellitakse sõltumata vanusest, et noh siin ei ole vahet, kas me räägime 18 21, et tellitakse ainult siis kui seadus kohustab. Kui seadus ei kohusta siis kohtueelseid ettekandeid prokuratuur ei telli. /.../“.

Kohtueelse ettekande vormi on peetud sobivaks „/.../ Kriminaalmenetluses minu arvates on täielikult piisav, et see on aastate pikku väljatöötatud rada, seda mööda käiakse, infot on aasta-aastalt järjest rohkem, kriminaalhooldajad ja prokuratuur näevad selles suunas vaeva, et seda infot oleks kohtule piisavalt. Aga nendes uutes asjades, mis meile nüüd tulevad politseist ehk siis vääртеoasjad, siis seal ei ole kohtul tegelikult mingit taustainfot. /.../ Et seal ma sooviks või tahaksime, et seda infot oleks ka veidikene rohkem. /.../“. Kohtueelse ettekande otstarbes ja sobivuses ka kaheldakse „/.../ Et aga see kohtueelne on juba tegelikult olnud ju väga pikki aastaid, ma isegi, ma praegu ei oska algusaastaid isegi öelda, ja ma ei tea, et selle ajaga oleks mitte midagi muudetu, ma ei kujuta ette kui palju on kasu sellest nagu teisele poolele kuhu see läheb. /.../“. Kohtueelse ettekande koostamisel tuleks teha rohkem koostööd „/.../ muuseas me oleme partnerid /.../ panustame koos/“. Kohtueelses ettekandes tehtud ettepanekuid on peetud sobimatuteks. On välja toodud, et kohtueelsetes ettekannetes on rõhk sellel, mis on halvasti. Arvati, et kriminaalhooldajalt võiks kohtueelse ettekande tellida sel juhul kui õigusrikkuja jääb eeldatavalt kriminaalhooldusele.

Hindamise algatamiseks tuleks lähtuda kindlatest indikaatoritest „/.../ lihtsalt et siin, noh mulle tundub, et see kuni 21, peabki vaatama hästi individuaalselt, mitte et kõik lapsed nüüd automaatselt, me võtame nende eest selle vastutuse, vaid et nende laste puhul kellel me teame,

et on traumeeritud kogemus, kelle aju areng on teatud etappidel, ma ei tea, peatunud tänu sellele, et teda on väärkoheldud, või ta on midagi õudset kogenud ja süsteemid ei ole ka osanud talle õigel ajal või ei olnud suutelised talle appi tulema, et siis nende sellist teovõimet ja riigi kaitse all olekut me peaksime suurendama kui me näeme, et tulevikus, noh selle kahe kolme aastaga me suudame teda veel jõustada, ja ta on toimetulev ja ta suudab turvaliselt oma elu elada, sest et nii paljud lapsed ju muidu on tulevikus erihoolekande kliendid, või satuvad vanglasse või surevad /.../“.

Hindamisvahend ei tohiks olla liiga universaalne „/.../ üldine hindamisvahend noh jääbki üldiseks. Et selleks, et midagi edasi otsustada, ehk et hindamisvahendil peab ju olema ka mingi nagu konkreetne nagu noh eesmärk /.../“. Samas erialaspetsialistidele välja töötatud vahendite kasutamine, kus on vaja sisulisi hinnanguid anda ei ole jõukohane õiguskaitsetöötajatele ja kriminaalhooldajatele. Usaldusväärseks hindamisvahendiks on peetud ekspertiisi, samas aga ekspertiisivajadust ei tunnetata ja küpsuse hindamiseks ei peeta seda ka sobivaks, lisab ainult menetluskulu juurde, „/.../ aga jah, kui seadusandja tahe on nagu see, et käsitleda veel noort sellise vaheetapina, siis peaks jah selle sotsiaalse küpsuse hindamine olema kuidagi teiste meetoditega. Aga noh prokurör saab ka kasutada muid variante selles mõttes, et lükata ta seal teise paragrahvi alla ära ja kannab kohustused. Eks me ise ka hindame ja kaalume seda, et mis on ikkagi selle noore huvides. /.../“; „/.../ mina seda ekspertiisivajadust ausalt öeldes ei alaealise ega ka isegi noore täiskasvanu puhul niivõrd ei näe, selles mõttes, et mina inimesena ja kohtunikuna pigem eeldan, et 18, 19 aastane võib olla veel vaimselt nii öelda ebaküps /.../“. Ekspertiise ei peeta sobivaks ka seetõttu, et need võtavad kaua aega, arvati, et usaldama peaks spetsialiseerunud menetlejaid.

Hindamise üheks eesmärgiks peetakse probleemi tekkepõhjuse tuvastamist ja välja tuleks selgitada, ka see põhjus, miks noort tuleb eriliselt kohelda. Välja töötamisel on teenusteülene riskihindamine, mis sobib kasutamiseks ka prokuratuuris ja kriminaalhoolduses. Arengutaseme hindamine on vajalik, kuna kohus on noore täiskasvanu arengutaset käsitlenud tõendamisesemena „/.../ Ringkonnakohus nendib, et vastavalt KarS § 56 lg 1 teisest lausest tulenevalt peab karistuse mõistmisel võtma arvesse ka süüdistatava isikut, seega ka noore täiskasvanu arengutaset. See, et XX tegelik areng ei vasta tema vanusele, on aga faktiline asjaolu, mis vajab KrMS § 62 p 4 kohaselt tõendamist. /.../“.

3.2.4. Noore täiskasvanu arengulise „küpsuse“ sisustamine

Kohus on küpseks täiskasvanuks pidanud tavakoolis käinud isikut „/.../ noh põhjus oli seal nagu selles, et kohus nägi, et on tegelikult normkooli siis nii öelda arenguga laps, ja ei nähtu toimikust siis neid vaimse- ja sotsiaalse arengu siis mahajäämust, mille tõttu siis peaks seda alaealise mõjutusvahendit kohaldama. /.../. Oluliseks on peetud ka noore elukogemust „/.../ kui me vaatame kasvõi oma noori, kes meie vaatevälja jõuavad, siis tegelikult ju nende elukogemus on muutnud nad selliseks, et nad ei saagi võib-olla kõigest nii aru nagu teised nende eakaaslased. /.../; „/.../ ongi see, et tuletada meelde, et meie lapsed on kogenud väga palju traumasid, ja see käitumine tuleb sellest /.../. Kohus on küpsuse teemal arutledes käsitlenud õiguseid, mis tekivad alles 21-aastaselt näiteks õiguse kandideerida Riigikokku omandab noor inimene 21-aastaselt, hasartmänge võib mängida 21. eluaastast alates. Küpsust sisustatakse ka lapseliku käitumisega ja arenguruumi olemasoluga „/.../ Kohtuistungil selgitusi andes ja küsimustele vastates reageeris ja käitus X [autori muudatus] pigem lapselikult kui täiskasvanu moel. Kohtu hinnangul on tegemist ebaküpse noorukiga, kellel on arenguruumi. Kohtu ja õiguskaitseasutuste valikud tema kohtlemisel ja tema rikkumistele reageerimisel võivad tema edasist elusaatust – sh toimetulekut ühiskonnas ja õiguskuulekust – määrata enam kui mõne tõeliselt täiskasvanud inimese puhul. /.../ X [autori muudatus] lubas istungil veidi liiga lapsiku valmisolekuga, mille usutavuses tekkis teatav kahtlus, et nüüdsest teeb ta vaid üldkasulikke tööd ja muud ei tee üldse /.../“.

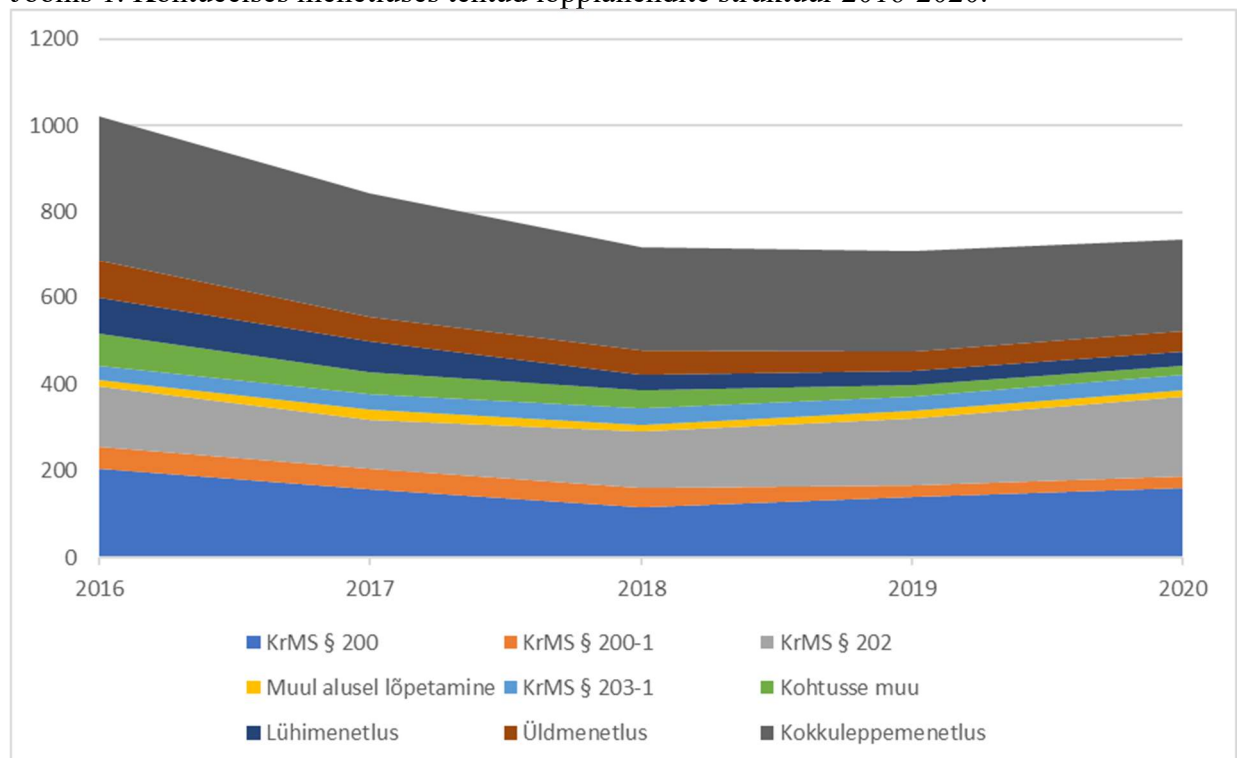
Kaitsja on toonud välja üldised arengut käsitlevad asjaolud, nt arengut mõjutab sotsiaalne ja kultuuriline taust emotsioonide kontrollimise, probleemide lahendamise, enda tegude tagajärge mõistmise, planeerimise ja kriitilise mõtlemise võimekuse jt. Tingimisi enne tähtaega vangistusest vabastamise otsustamisel on kohus välja toonud, et noor isiksus võib muutuda täiskasvanust märksa suurema tõenäosusega „/.../ Vanglasse sattudes oli X [autori muudatus] saanud just 22-aastaseks ehk ületanud napilt ea, mille puhul on praegu võimalik reageerida isiku õigusrikkumisele mitte klassikalise karistuse, vaid noorte mõjutusvahendiga: vt KarS § 87 lg 7. Noorte erikohtlemise mõte on paljuski seotud sellega, et noore inimese isiksus ei ole veel välja kujunenud ja see võib muutuda täiskasvanust märksa suurema tõenäosusega. Seega võib loota, et noorest peast vanglasse sattunud X [autori muudatus] on vanglas oleku kestel oma käitumist revideerinud. /.../“.

Noore täiskasvanu küpsust saab sisustada lähtudes konkreetse 18-20-aastase noore mõttemaailmast ja käitumisest „/.../ et nad enamasti pigem noh just selles vanusevahes nad siiski pigem mõtleavad nagu lapsed, mitte kui täiskasvanud. Et see kuidas, et see lähtubki sellest konkreetselt sellest inimesest, et missugune ta enda mõttemaailmalt ja käitumiselt on, /.../ muidugi see on väga tunnetuslik, aga ma arvan, et see käib ikkagi, noh see ju saabki olla selle pinnalt missugune ta enda mõtlemise poolest on. /.../“.

3.3. Arutelu ja järeldused

Noorte täiskasvanute süüteomenetlus kui protsess vajab innovatsiooni ehk probleemide uudet ja loomingulist lahendamist. Kõik uuendusprotsessid algavad probleemi teadvustamisest. Joonisel 1 on välja toodud 18–20-aastaste suhtes kohtueelses menetluses tehtud lõpplahendite struktuur aastatel 2016-2020. Alates 2018. aastast mõjutusvahendite kohaldamise võimaluse loomine ei ole seda struktuuri muutnud.

Joonis 1. Kohtueelses menetluses tehtud lõpplahendite struktuur 2016-2020.

Allikas: autori koostatud.

Noorte täiskasvanute erikohtlemise menetluspraktika ja kohtupraktika ei ole veel välja kujunenud. Selle kujunemist takistab üksjagu põhjuseid. Kvalitatiivuuringu tulemused kinnitavad magistritöös tõstatatud probleemi olemasolu. Menetlejate jaoks on arusaamatu noorte täiskasvanute erikohtlemise eesmärk, kuna seadusandja mõte on jäänud neile segaseks. Ei mõisteta KarS § 87 kohaldamise eesmärki. Noori täiskasvanuid puudutavates otsustes on vaja märkida noore vanus teo toimepanemise ajal, kohtulahendites noore nime ja isikukoodi ei tohiks avaldada, tegu on mõjutusvahendiga, mida ei kanta karistusregistrisse. Vastupidine praktika ei ole kooskõlas mõjutusvahendi kui mittekaristusliku meetme eesmärgiga. Ei teadvustata veel piisavalt, et tegu on alternatiiviga, mida tuleks kasutada just seetõttu, et see ei ole karistus. Noort saab mõjutada ilma kriminaalkaristuse stigmatiseeriva ja varasema karistuse efektita. Kui reaalse vangistuse määramine ei ole asjakohane, just see ongi see koht, kus tuleb hoolikalt kaaluda mõjutusvahendi kohaldamist. Siina aga on takistuseks menetlejatel puuduv ülevaade selle kohta, milliseid sotsiaalprogramme on riiklikul tasandil ja kohaliku omavalitsuse tasandil võimalik noorte täiskasvanute puhul rakendada.

Kui Sotsiaalkindlustusametil on rehabilitatsiooni programm „Ringist välja“, siis mõjutusvahendi kohaldamisega saab ennetada sinna ringi sattumist. Muutumine on aeganõudev protsess ja kui tekib tagasilööke, siis saame reageerida muude mõjutusvahenditega, mitte hakata juba varasema karistuse pinnalt mõistma raskemaid karistusi. Mõjutusvahendiga saab hoida ära n.ö kriminaalkaristuste ringi sattumise. Saab vältida korduvrikkuja staatust. Uuringu tulemused näitasid selgelt, et varem karistatute puhul ei soosita mõjutusvahendi kasutamist. Täna puuduvad hindamisvahendid sekkumismeetme sobivuse hindamiseks, mis omakorda soodustab karistuse mõistmist, sest puudub võimalus toetuda analüüsile, mis näitaks, et ka korduvrikkujat on võimalik mõjutusvahendiga õiguskuulekale teele suunata.

Mõjutusvahendite valik on lai, kuid tänane menetlejate teadlikkus ei toeta nende võimaluste kasutamist. Aktiivset pealehakkamist ja erikohtlemise tuumani jõudmist pärsib ka noorte täiskasvanute erikohtlemist reguleeriv seadusandlus. Noorte täiskasvanute erikohtlemise mõte ei ole lähtudes seadusandlusest arusaadav ja mõistetav. Noore täiskasvanu erikohtlemise võimalust seostatakse tihti alaealistega, kes hakkavad saama 18-aastaseks. Probleemkoht seisneb sellest, et millistest sätetest siis tuleb lähtuda. Nt kui noor on pigem alaealisele sarnaneva arengutasemega, kas siis rakendada alaealiste spetsiaalseid sätteid või ikkagi

konkreetselt noorte täiskasvanute sätteid. Kui viimane variant, siis meil täna ongi ainult üks konkreetne säte ehk KarS 87 lg 7. Kui alaealiste puhul muudeti ka üldisi sätteid, viidi sisse konkreetseid sätteid erinevatesse seadustesse siis noorte täiskasvanute puhul täna seda tehtud ei ole. Taoline lähenemine ei toeta tõhusat erikohtlemise praktikat. Väärteomenetluse seadustiku ja kriminaalmenetluse seadustiku sätetes tuleb teha täpsustused noorte täiskasvanute erikohtlemiseks.

Noorte täiskasvanute erikohtlemise eesmärgi selgusetust menetlejate seas näitab ka see, kuna arvatakse, et ainult vaimse tervise probleemidega noored lähevad selle kohtlemise alla, mis kindlasti ei ole olnud seadusandja eesmärk. Vaimse tervise probleemidega õigusrikkujad on meie kriminaaljustiitsüsteemis eraldi sihtrühm, kelle probleemidega sekkumismeetmete valikul tuleb arvestada. Menetlejatele on jäänud arusaamatuks, kes siis on see sihtrühm, keda tuleb erikohelda ja millisel määral erikohelda. Kas analoogselt alaealisega, s.t, et vanuses 18-20, kus noor veel otsib n.ö oma teed tuleks põhilise meetmena kasutada mõjutusvahendit. Seda toetab ka tänane kriminaalpoliitiline vaade. Menetleja peab suutma mõista just laiemat pilti. Teine võimalus on lähtuda konkreetsest küpsuse astmest, kui noore arengutase on mahajäänud. Noorte täiskasvanute vaimse ja sotsiaalse taseme hindamine on teisejärguline, seda ei tehta. Pigem keskendutakse riskide hindamisele, kui sedagi, sest noortele kohtueelseid ettekandeid ei tellita. Sotsiaalse ja vaimse arengu taseme hindamiseks ei ole teaduspõhist hindamisvahendit. Samas aga peab konkreetse isiku küpsuse hindamisel tõendada asjaolud, mis tema arengutaset kinnitavad või ümberlukkavad, arengutase on tõendamiseseme asjaolu. Kujunenud olukord on vastuoluline.

Tegelikult avaldub siin süüteomenetlussüsteemi kitsaskoht, kus menetlejad teevad otsuseid lähtudes oma teadlikkusest või sellest teadlikkusest, mis temale on otsuse tegemiseks antud tänases hindamisinstrumendis ehk kohtueelses ettekandes. Kui menetlejale ei koguta piisavat informatsiooni, selle kohta, mis noorega ette võtta saaks, siis sinna see otsus takerdub. Seda enam, et noorte täiskasvanutega ei tegele spetsialiseerunud prokurörid ega kohtunikud, kelle eriteadmisi saaks usaldada. Hindamisel puudub süsteemsus. Väärteomenetluses, kriminaalmenetluses ja kohtumenetluses ei ole ühtset lähenemist. Nt menetlejate aktiivsus taastava õiguse praktika kasutamisel on erinev, sõltub menetleja teadlikkusest. Üldine hindamisvahend ei ole pädev, hindamisvahend peaks täitma konkreetset eesmärki. Hindamine

peab tuvastama probleemi. Hindamisega tuleb välja selgitada isiku kaitsetegurid ja tugevused. Seda funktsiooni aga tänane hindamisinstrument ei kanna. Kohtueelse ettekande eesmärgiks peab olema koondada noore täiskasvanu kohta terviklik infopakett, mille alusel menetlejal on võimalik teha järeldusi noore täiskasvanu arengutaseme ja sobiva mõjutusvahendi kohta. Kohtueelsete ettekannete kvaliteet on täna aga ebaühtlane, ega anna lisaväärtust otsuste tegemise toetamisel. Kohtueelne ettekanne ei ole ka sobiv hindamisinstrument küpsuse hindamiseks, sest küpsuse hindamiseks on ikkagi vaja kaaluda just neid aspekte, mis käesoleva töö teoreetilises osas on välja toodud. Kuivõrd need aspektid on kajastatud kohtueelse ettekande isikuomanduste osas uuringus ei selgunud. Välja töötamisel on teenusteülene riskihindamine, kas see aga sobib ka noortele täiskasvanute küpsuse hindamiseks jäi selgusetuks. Kumulatiivsetest eeldustest tulenevalt, siis ainult süüteoasjaoludest ei piisa, alati tuleb hinnata ka küpsust. Kohtueelses ettekandes menetlejale tehtavad ettepanekud peaksid pakkuma erinevaid ja põhjendatud valikuvõimalusi õigusrikkude kohtlemiseks.

Oluline on pöörata tähelepanu sellele, et noorte täiskasvanute vanuselised iseärasused segavad noore täiskasvanu mõiste selgust, meil on täna mitmeid erinevaid vanusegrupe, kus siis noorel täiskasvanul on mingi osa nt noor, abivajav noor, noor, kes on alaealisena pannud toime kuriteo. Kuna vanus on üks konkreetne fakt kogu muu, võibolla natuke abstraktse teadmise kõrval, siis just vanus peab olema selgepiirilise lähenemise toetaja. Juriidiline fakt on, et mõjutusvahendeid saab kohaldada vanuses 18–20 eluaastat ja alaealistele. Täna praktikas aga kohtama erinevaid fakti moonutusi nt peaaegu 18-aastaseks saav laps, 17 ja paar kuud, varsti-varsti täisealiseks saamas, noored, kelle alaealisus lõpeb, noor kriminaalhoolduses on 20 ja pool aastat. Noore vanus teo toimepanemise hetkel on see, millest tuleb lähtuda. Huvitaval kombel kiputakse vanusepiiri, mis on menetluslike õiguste aluseks just kitsendada. Samas aga noorte täiskasvanute erikohtlemise vajadust toetatakse. Kriminaalmenetluse ja väärteomenetluse protsess kulgeb erinevalt, milliseid materjale kogutakse ja kohtumenetluses esitatakse võib mõjutada otsuse kvaliteeti ja otsuse usaldusväärsust, seetõttu tuleks läheneda ühtsete põhimõtete alusel. Politseinikud ja prokurörid teevad alaealistega ära tugeva töö, neid jõuab kohtusse vähe. Siis noorte täiskasvanute puhul ehk olekski kohtunikel roll olla n.ö eesliinitöötaja, kes noore arengut hindab, tellib teatavatele kriteeriumitele vastava taustauuringu, oskab näha, milliseid aspekte on vaja tõendada ja küsib just selle info taustauuringu tegijalt, kes struktuurse võrgustikutööna selle tulemi kokku paneb. Noore

täiskasvanu põhjaliku taustauuringu kokkupanemiseks peab infot koguma erinevatelt spetsialistidelt, sest küpsust ei saa hinnata ainult mingite kindlate näitajate alusel, seda tuleb teha tervikpildi analüüsiga. Noorte täiskasvanute hindamisse on vaja kaasata noorsootöötajad ja Sotsiaalkindlustusametis spetsialistid. Sobiva ja individuaalse mõjutusvahendi leidmiseks sobib kasutada MARAC juhtumikorralduse mudelit, mis annab selge tegevusraamistiku ja on suunatud noore probleemi lahendamisele.

Mõjutusvahendit ei saa n.ö täitmisele pöörata, tegu ei ole karistusega. Kohtulahendites kasutatakse tihti mõjutusvahendi kohaldamisel karistusest vabastamise klauslit, mis näitab vanadest harjumustest lähtumist. Mõjutusvahend on kasvatuslik sekkumisviis, menetleja peab kasutama eriteadmisi ja oskusi noore motiveerimiseks. Kui motivatsiooniga on probleeme, siis tuleb jällegi koostöös teiste spetsialistidega leida mõjutusvahend, mis töötab. Täna ei ole noortele täiskasvanutele seda kõige piiravamat mõjutusvahendit. Kas ja millist asutust, kuhu noori suunata, vaja on, peakski näitama praktika. Noorte täiskasvanute erikohtlemine ehk siis mõjutusvahendite kohaldamine on täna veel väga tagasihoidlik. Me tegelikult ei tea, kuidas see toimib. Mida siis veel lisavõimalusena vaja on, kas kinnise lasteasutuse teenust, toetavat noorte asutust, kus uusi hoiakuid õppida muutumist suunavas õhkkonnas, seda kõike võib olla võimalik korraldada olemasolevaid võimalusi loomingulisemalt ära kasutades.

Praktilise innovatsiooni leidmisel on abi kindlasti koosloome meetoditest. Koosloome on kindla eesmärgiga loov ja dialoogil põhinev protsess, milles erinevad osapooled teevad koostööd, et saada teadlikumaks ning ehitada konsensust nende vahel, kel võivad olla erinevad huvid ja vaated. Koosloome on järjest enam vajalik, sest enamik ühiskondlikke probleeme on põimunud, seotud sotsiaalsete võrgustikega. Selliste probleemide lahendamine ei ole võimalik ühe organisatsiooni piires, vaid eeldab erinevate osapoolte tarka koostööd, koos katsetamist.¹⁹⁴ Koosloome või nt ka kosisiooni rakendamine süüteomenetluse kui protsessi parendamiseks on hea võimalus jagada huvitavaid ja häid praktikaid. Oluline on vahetada mõtteid küpsuse sisustamise osas, kuna siin on tegu vägagi varieeruvate ja mitmepalgeliste tunnustega. Praktika täna on välja kujunemata, neid tunnuseid on äärmiselt vähe võimalik esile tuua. Küpsuse sisuks on praktikas peetud tavakoolis käimist, tavakooli lõpetamist, noore elukogemust ja kogetud

¹⁹⁴ Poliitikakujundamise baaskompetentsid. Kaasamise ja koosloome alused. Kooolitusmaterjal autori valduses. Riigi Tugiteenuste Keskus 2021, lk 4.

traumasid. Lähtuda saaks õigustest, mis tekivad alles 21-aastaselt (nt kandideerida Riigikokku, hasartmängud), millega on põhjendatud nende õiguste andmine 21-aastaselt, mitte varem. Küpsust sisustatakse ka lapseliku käitumisega, noore mõttemaailma ja käitumise avaldumisega ning arenguruumi olemasoluga, noor isiksus võib muutuda täiskasvanust märksa suurema tõenäosusega.

Probleemkohaks protsessis on ka sotsiaalprogrammide kättesaadavus, mis on piirkonniti väga erinev. Puudub ühtne andmebaas, kuhu on kokku koondatud kõik võimalused noore õigusrikkuja teole reageerimiseks. Sotsiaalprogrammid on üldised võiks olla rohkem eriotstarbelisi ehk sihitud just teatud noore pädevuse tõstmisele. Mõjutusvahendite lahtine loetelu on hea võimalus individualiseeritud lähenemiseks. Menetlejad vajavad noorele kohase mõjutusvahendi valimisel toetavat analüüsivahendit. Kuna, see valik on oluline koht, et noort õiguskulekale teele aidata. Praktika välja kujunemist pidurdavad menetlejate hoiakud ja harjumused, samuti ühiskonna valmisolek kurjategijaid leebemalt kohelda.

Tänane kriminaalpoliitiline eesmärk eeldab, et menetleja on professionaalne otsustaja, kes on kursis erinevate võimalustega. Eestis praktiseeritakse taastavat õigust, millel on noorte puhul kõrge potentsiaal. Erikohtlemise tõhusa rakendamise tingib riikliku sotsiaalsüsteemi tundmine, kohaliku tasandi võimaluste tundmine ja loominguline lähenemine ning koostöös lahenduste otsimine. Spetsialistide koostöös suudetakse tagada õiglane ja õige lahendus. Otsustajad vajavad piisavat informatsiooni erinevate võimaluste kohta, otsustajatele tuleb anda sisend, mis on analüüsinud erinevaid võimalusi. Kui selle sisendi koostab ametnik, kelle teadmised ei ole väga laiad, ja ütleme, et ka otsustaja teadmised ei ole laiad, siis tegelikult on seda noort ju ebaõiglaselt koheldud, talle ei ole tagatud tema õigusi. See on ohukoht, kus individualiseeritud kohtlemine ei ole piisavalt toetatud.

KOKKUVÕTE

Teadlaste hinnangul on emotsioonide kontrollimise, probleemide lahendamise, tagajärgede mõistmise, planeerimise, kriitilise mõtlemise võime arenemisjärgus kuni 25-aastaseks saamiseni. Täna on Eestis võimaldatud noortele täiskasvanutele mõjutusvahendite kohaldamine kriminaalmenetluses. Noore täiskasvanu kui haavatavas olukorras oleva täiskasvanu kaitse, tema arengutasemest tulenevad menetluslikud õigused tuleb tagada süsteemselt terves süüteomenetlusprotsessis. Noore täiskasvanu erikohtlemine on tänases praktikas süsteemselt struktureerimata. Õiglase otsuseni jõudmiseks on vaja lähtuda noore õigusrikkuja vajadustest, tema potentsiaalset ning leida need sotsiaalsed ja isiksuslikud toimetuleku mehhanismid, mida arendada. Selleks tuleb hinnata noore täiskasvanu arengutaseme võimekust. Tänane kriminaalpoliitika sedastab, et igale noorele õigusrikkujale tuleb karistust määrates läheneda individuaalselt, tema arengut ja vajadusi arvestades.

Käesoleva töö eesmärgiks on leida probleemkohad noortele täiskasvanutele mõjutusvahendite kohaldamise protsessis ja välja tuua võimalused, mis toetavad 18–20-aastase süüteo toimepannud noore täiskasvanu erikohtlemist, lähtudes noore inimese arengutasemest. Magistriöös saadud põhijäreldused on kokkuvõtvalt järgnevad. Noorte täiskasvanute erikohtlemise kohtupraktika ja menetluspraktika on Eesti süüteomenetlussüsteemis tagasihoidlik ja välja kujunemata. Sotsiaalse ja vaimse arengu taseme hindamiseks ei ole teaduspõhist hindamisvahendit. Menetlejad ei ole vanusegrupile (18-20-aastased) spetsialiseerunud. Noorte täiskasvanute süüteoasju menetletakse üldises korras. Noorte täiskasvanute erikohtlemise tõhustamiseks on vaja menetlejate hoiakute ideoloogilist paradigmuuutust. Menetlejate teadlikkust tuleb tõsta. Mõjutusvahendi kohaldamine aitab ennetada korduvrikkuja staatuse kujunemist. Mõjutusvahendite kohaldamisel puudub süsteemsus. Kohtueelset ettekannet kui hindamisinstrumenti tuleb täiustada ja seadusandlust konkretiseerida.

Hindamise õiguslikud alused täna ei ole konkreetsed. Otsene nõue noore täiskasvanu individuaalseks hindamiseks tuleneb KrMS § 34 lg 1¹ p 3. Selles on aga tegu kitsa rühmaga noorte täiskasvanute hulgas. Noore täiskasvanu haavatavust võib hinnata menetleja ise ja võib kaasata ka spetsialiste. Vastavalt KrHS § 24 lg-le 1 peab see ettekanne sisaldama kokkuvõtet

kahtlustatava või süüdistatava isikuomadustest ja sotsiaalsest olukorrast. Õiguslik alus noortele täiskasvanutele väärteomenetluses hindamiseks ja mõjutusvahendite kohaldamiseks puudub, sellega aga pole tagatud terviklik lähenemine noorte täiskasvanute puhul. Ainult kriminaalmenetluses erikohtlemise võimaldamine on poolik lahendus, mida ei saa süsteemist lähtuvalt lugeda tõhusaks. Kohtueelses menetluses on vajalik erikohtlemise konkreetsuse suurendamine, kuna kvalitatiivuurings ilmneb tegelikult hästi noorte täiskasvanute erikohtlemise süsteemi õiguslike aluste selgusetuse probleem. Nimelt kui noore areng ei ole eakohane, siis kas kohaldama peaks alaealistele mõeldud sätteid või üldsätteid, kuna konkreetselt noortele täiskasvanutele rakendatavaid sätteid ei ole väärteomenetluse seadustikus ja kriminaalmenetluse seadustikus välja toodud. Menetluslike normide abstraktsus ei toeta individuaalset lähenemist. Tuginedes analoogia korras alaealiste erikohtlemise süsteemis tehtud muudatustel ja lähtudes materiaaõigusest tuleks formaalsed eeldused menetluslikes normides konkretiseerida. KrMS § 202 ja 203¹ alusel kriminaalmenetluse lõpetamine peab olema noore täiskasvanu puhul prokuratuuri peamine meede õigusrikkumisi toime pannud noorte täiskasvanute mõjutamisel, mistõttu võib erikohtlemine olla juhuslik või seotud prokuröri hoiakutega. Olukorda pingestab karistusõigusdogmaatika ja kriminaalpoliitika vastuolu ehk kehtiva õiguse ja õiguse arenguks vajalikuks peetavate arusaamade vastuolu.

Noorte täiskasvanutega tegelemisel võiks sarnaselt alaealistega kujundada peamiseks meetmeks kriminaalmenetluse lõpetamise, kuna kriminaalmenetluse lõpetamisel kohaldab prokurör individualiseeritud mõjutusvahendeid ja oportuuniteedi korras lõpetatud kriminaalmenetluste kohta karistusregistrisse märget ei jää. Nii on võimalik prokuröril tõhusalt ja otseselt täita erikohtlemise ning kriminaalpoliitilist eesmärki. Võib juhtuda, et noore täiskasvanu puhul siiski ei piisa prokuröri määratud kohustustest, seetõttu tuleks tagada noore täiskasvanu erikohtlemine, kui arenguküpsus ei ole eakohane, käsitledes tema iga (18–20 eluaastat) üldise karistust kergendava asjaoluna. Nii ei jää noore haavatavusest tulenev eripära märkamata ka kohtumenetluses ja karistuse mõistmisel. KarS § 56 lg-t 1 ei tohi tõlgendada ülemäära kitsalt. Igasugune mõjustamine toimub läbi isiksuse, tema hoiakute muutmise kaudu. Seetõttu iga konkreetse juhtumi korral, mis seotud noorega vanuses 18–20 eluaastat, tuleks hinnata isiku arenguküpsust, sest lisaks teole mõjutab süü suurust ka isik. Nii saab tagada sanktsioneerimise individualiseerituse ja õiglase otsuse. Oluline on kaalumisprotsessi tulemuseni jõudmine kindlate ja kontrollitavate asjaolude hindamise kaudu. Noorte

täiskasvanute puhul on teo ja isikulised asjaolud tihedalt seotud või lausa lahutamatult seotud. Tegu on paljuski õigusväliste asjaoludega, mistõttu mingeid juriidilisi piire tõmmata on keeruline. Oluline on noore arengule antav hinnang tervikuna. See aitab menetlejal otsuseid paremini läbi mõelda ja tõstab otsuste usaldusväärsust. Noorte täiskasvanute erikohtlemisel, neile karistuse või mõjutusvahendi valimisel, tekivad dilemmad, mis on omased ka kogu sanktsioonisüsteemile tervikuna. Subjektiivsusel on oluline osa. Oma arusaamises maailma asjadest on inimene paratamatult piiratud iseendaga – tema arusaam on seega vältimatult subjektist lähtuv ehk subjektiivne. Erikohtlemist takistava probleemina, nähtub kaalutusõigusega seoses seadusandliku ja kohtufunktsiooni vahelisel piirialal tegutsemine. Selleks et langetada kaalutletud otsustust, on oluline noore huvide ja vajaduste väljaselgitamine, milleks tuleb koguda fakte ja hinnata asjaolusid. Menetlejad peavad noore täiskasvanu puhul tegelikult kaaluma ka noore probleemi lahendamiseks eri võimalusi ja nende mõjusid.

Prokurör vajab seaduse alusel ja veendumuse järgi otsustamiseks pädevat ja teaduspõhist küpsuse hinnangut. Et kohtunikul oleks võimalik noore erikohtlemiseks olulist informatsiooni objektiivselt ja ratsionaalselt arvesse võtta, vajavad kohtunikud oskuslikku ja õigetest aspektidest lähtuvat arenguküpsuse hinnangut. Noore hindamisel tuleb jõuda tervikliku arusaamiseni inimese oskuste ja võimete tugevatest ja parendamist vajavatest külgedest. Noore hindamisel tuleb lähtuda arengu ja keskkonna seotusest ning konkreetsetest teguritest, mis kindlas seoses esinedes põhjustasid süüteo. Sotsiaalseid ja intellektuaalseid oskusi peab hindama globaalselt, mitte tuginema ainult mõne üksiku psüühikavaldkonna või oskuse taseme hinnangule, kuna sotsiaalsel ja vaimsel arengul ei ole mingit kindlat ühest tunnust. Hinnata on vaja noore täiskasvanu agentsust ehk toimevõimekust.

Käesolevas magistritöös on koostatud loetelu küpsuse aspektidest, mida noore täiskasvanu sotsiaalse ja vaimse võimekuse hindamisel tuleb arvestada. Noorte täiskasvanute vaimse ja sotsiaalse arengutaseme hindamiseks kinnipeetavate riskihindamine ei sobi, kuna selle raames tehtav kliiniline hindamine on sobilik vaimse tervise probleemide väljaselgitamiseks ning statistiline riskihindamine ohtlikkuse väljaselgitamiseks. Kohtueelses ettekandes tuleb anda noore täiskasvanu kohta hinnang, mis analüüsib isiku õigusest arusaamise taset; õigusnormidest tulenevate nõuete täitmise vajaduse tunnetamist. Samas peab kohtueelne ettekanne andma menetlejale selge sõnumi noorele täiskasvanule sobiva individuaalsetest vajadustest lähtuva

resotsialiseerumist ja õigusteadvust võimestava mõjutusvahendi kohaldamiseks, mille tulemusel noor võtab omaks ühiskondlikult aktsepteeritud normid, lõhub sidemeid eelnevate sotsiaalsete faasidega mõtlemise, käitumise ja väärtushinnangute osas. Erikohtlemine eeldab tegelikult kahte erinevat hinnangut. Mõjutusvahendi kohaldamise eelduseks KarS § 87 lg-st 7 lähtudes on noore „küpsuse“ ning kuriteo toimepanemise asjaolude hindamine. Hinnang sobiva mõjutusvahendi kohaldamiseks on juba samm edasi. Mõjutusvahendi kui õigusrikkumisi ärahoidva sanktsiooni kohaldamisel peab põimuma sotsiaälvõrgustiku ja kriminaalsüsteemi spetsialistide tõhus koostöö. Mõjutusvahendi kohaldamise eelduseks on sotsialiseerimist ja kaitsetegureid võimestav hindamine, millele toetudes menetlejad saavad teha usaldusväärseid otsuseid mõjutusvahendite valikul.

Noorte täiskasvanute erikohtlemise süsteemi tõhustamiseks ja põhjendatud otsuste langetamiseks on kindlasti vajalik kriminaalstatistika, kus tuleks kajastada 18–20-aastaste vanusegruppi eraldiseisvana teistest täiskasvanutest. Kaalutletud ja õiglane otsus põhineb noore täiskasvanu arenguküpsuse hindamisel. Sealjuures on oluline rakendada kohaseid meetmeid menetlejate suhtes, tagamaks nende täieliku arusaamise elluviidavatest poliitikatest. Tuleb leida viise, kuidas langetada otsuseid, mis peegeldavad uusi väärtusi ja kasutada taastavat õigust.

Assessment of the Level of Social and Mental Development of Young Adult in the Application of Sanctions

ABSTRACT

In Estonia, it is allowed to treat young adult offenders in criminal proceedings in a comparable way to juvenile offenders. This, however, presupposes the verification of certain legal prerequisites, awareness of criminal policy objectives, understanding and recognition of the objectives of the special treatment of young adults, cooperation and agreement between the prosecutors in the implementation of operational processes at different stages of the procedure. Juveniles and young adults are closely linked in Estonian criminal law, but for some reason the young adult has remained in the shadow of the juvenile offender and forgotten to gather dust in the statute book. However, in the dynamic development of society, the law must keep pace with the development of society and ensure that the needs of society are met.

This Master's thesis examines the legal nuances and problem areas of the special treatment of young adults in the Estonian system of criminal proceedings. Section § 87 of the Penal Code deals with sanctions applicable to minors and young adults. According to subsection (7) of the section, taking into account the level of mental and social development of the adult person who committed the offence when he or she was under the age of 21 and the circumstances of the commission of the offence, the court may apply to the young adult the same sanctions as those imposed on a minor. Thus, in order to influence or punish a young adult, it is necessary to assess his or her maturity. In Estonia, the instrument of individual assessment is the pre-trial report. This means that the pre-trial report must specifically and reasonably indicate whether the young adult is more comparable to an adult or a minor in terms of his or her level of development and maturity.

The research problem of the thesis is: The Estonian criminal procedure as a process does not support the practice of the principles of special treatment of young adults due to the lack of a coherent, comprehensive and systemic approach to the presumptions of § 87(7) of the Penal Code. Only a thorough and critical analysis of the interaction between these presumptions and the important points of contact of the provision can lead to a fair decision. A just decision means

that a just decision is based on the needs of the young offender, on his or her potential, on the social and personal coping mechanisms that need to be identified and developed, and that the appropriate sanction is applied accordingly. The tasks and activities of the Estonian criminal justice system in the special treatment of young adults must form a structured set, which in a state governed by the rule of law must also be based on a legal foundation, as indeterminacy only creates a legal illusion and does not guarantee the young adult his right to an effective and fair procedure.

The aim of the thesis is to identify the problem areas in the process of applying sanctions to young adults and to identify options for supporting the special treatment of young adults aged 18-20 who have committed an offence, taking into account the developmental stage of the young person. The thesis consists of three chapters. The first chapter describes and analyses the starting points and the legal framework for the assessment of the developmental level of young adults and provides an analytical overview of the procedural process of special treatment of young adults and the role of processors in Estonia. The second chapter focuses on developmental maturity. The theoretical study is structured around four points of contact: the young adult, the person's level of mental and social development, the circumstances in which the offence was committed and the discretion of the prosecutor. A concrete opening up and understanding of these points of reference is necessary in order to understand the legal conditions that form the basis for the special treatment of young adults in criminal proceedings. It is important to note the links between these points of contact in the system and the process. These aspects are also linked to the third chapter of the thesis, which examines how these points of contact are put into practice by practitioners and what correlations they create in practice.

In order to achieve the research objectives and to answer the research questions, the thesis uses a combination of methods. A data collection method will be used to investigate theory and procedural practice by collecting the raw data needed for the thesis, and an interpretation method will be used to decipher the results of the research. The theoretical study of the thesis uses the legal-analytical method for its content. A qualitative method has been used to analyse procedural practice. A quantitative research method has also been used to complement the qualitative analysis statistically. Document analysis, focus group interviews have been used for data collection in the qualitative study. The sample of the quantitative study consisted of young

offenders aged 18-20 at the time of committing the offence, who committed a misdemeanour or a felony between 01.01.2016-31.12.2020. The data was accessed within the framework of the Ministry of Justice project “Youth Offender Survey”.

The results are summarised below. Firstly, the concept of young adult is linguistically inconsistent at the level of national legislation, and age differences in the different laws add to the confusion over treatment. Secondly, the necessary and appropriate specific treatment of young adults is possible if account is taken of their level of social and mental development, their vulnerability, their maturity and vulnerability, their age-related mental and physical condition. It is important to understand, recognise and assess the young adult's capacities in these categories, as young people do not always have the same level of developmental maturity, and because of this variability, it is necessary to determine whether the young person's level of mental and social development is appropriate to his or her age, or whether it is more appropriate to the level of development of a minor. It can also be concluded that the process of misdemeanour proceedings is legally confusing. The measures guaranteed for minors in the criminal procedure are also available for young adults, but this is not specifically guaranteed in law. It would be reasonable to provide for special treatment for young adults in criminal proceedings. Providing only for special treatment in criminal proceedings is a half-hearted solution which cannot be considered effective from the point of view of the system.

In pre-trial proceedings, in theory, young adults are subject to similar principles as minors. The prosecutor's possibilities for special treatment of young adults are agreed and legally supported. The decision to make use of these possibilities is a matter of the prosecutor's own judgement. It has not been established that the termination of criminal proceedings under § 202 and § 2031 of the Code of Criminal Procedure is the prosecution's main means of dealing with young adults who have committed offences. The situation is complicated by the contradiction between criminal law dogmatics and criminal policy, i.e. by the contradiction between the understanding of the law in force and the understanding of what is considered necessary for the development of the law. The public prosecutor is also empowered to exercise discretion in referrals to mediation. The legislator could consider the possibility, in the case of young adults, of not opening criminal proceedings if the suspect or accused person and the victim agree to participate in mediation. As with minors, the main measure for young adults should be the

termination of criminal proceedings, as the prosecutor applies individualised sanctions when criminal proceedings are terminated, and criminal proceedings terminated under the alternative procedure are not recorded in the criminal record. In this way, the prosecutor can effectively and directly fulfil the objective of special treatment and criminal policy.

Furthermore, it can be concluded that in each specific case involving a young person aged 18-20, the maturity of the person should be assessed in the judicial proceedings, as the degree of culpability is influenced not only by the offence but also by the person. In this way, an individualised sanctioning and a fair decision can be ensured. It is important to arrive at the outcome of the consideration process through an assessment of certain and verifiable facts. Where a juvenile is more like a minor than an adult in terms of development, it is justified to apply a specific regulation for minors because of the immaturity of the person. The assessment of the developmental maturity of the young person must always be based on the individual case. In the case of young adults, there is a close or even inextricable link between the offence and the personal circumstances. The circumstances are to a large extent external to the law, which makes it difficult to draw any legal boundaries.

It can be concluded that appropriate measures must be taken with regard to the prosecutors to ensure that they fully understand the policies being implemented. Ways must be found to take decisions that reflect new values and to use restorative justice. For example, the prosecutor can determine the results of the practice of restorative justice as obligations for the young offender at the end of the criminal proceedings. Time has moved on and today's criminal policy objective no longer coincides with the will of the legislator at the time of the adoption of the special regime for young adults. It is the task of the prosecutor to give life to the norm and to use it to achieve the objectives of the law; what matters is the purpose of the norm, the greater good it seeks to achieve and the objective it seeks to promote. Prosecutors prosecuting young adult offenders, based on today's criminal policy principles, need to ensure that young offenders are treated in an age-appropriate manner, which is more likely to require the termination of criminal proceedings by reasoned order in cases that contravene the Prosecutor General's Opportunity Guidelines.

In the analysis of the circumstances under which a crime was committed, the following aspects are relevant if the presumption is fulfilled: the crime is impulsive; the crime is motivated by impulses; the crime is committed by chance; the crime is episodic, random; the crime is the result of a conflict; the crime is committed as an accessory offence; the motive for the offence is group behaviour and spontaneity; the motive for the offence is showing off to others, adventurousness and risk-taking; the young person does not understand the prohibition of the offence; the young person cannot objectively assess the consequences of the offence; the offence is committed for immediate reward. In order to improve the effectiveness of the system of special treatment for young adults and to make better decisions, there is a clear need for criminal statistics which should reflect the 18-20 age group separately from other adults. As with juveniles, the pattern of crime among young adults should be followed. There is no single magic wand to influence young people's well-being and success. Neither does a single negative fateful event automatically lead to a young person's decline. A young person's potential is influenced by a combination of risk, protective factors and life events. It is important to increase positive influences to outweigh negative exposures to vulnerability factors. Thus, one of the legal prerequisites for the application of a sanction to a young adult is an empowering assessment of socialisation and protective factors, on the basis of which practitioners can make sound decisions on the choice of sanctions.

In order to assess the level of mental and social development of young adults, it is necessary to understand the nature of the mental changes that occur in the developing person, the field of mental health, and the educational sciences in order to determine the need for needs-based intervention. The assessment of the young person must be based on the relationship between development and the environment and on the specific factors which, in a particular context, led to the offence. The behaviour of young adults cannot be explained by a single theory. Social and intellectual skills need to be assessed globally, rather than on the basis of an assessment of a single mental domain or skill level, as there is no single, definitive marker of social and intellectual development. It is assessed through a large number of different more or less specific abilities.

Young people have difficulties in decision-making, low goal-setting skills, low self-motivation, low self-esteem, low self-discipline and stress management. It is important to take these

cognitive and behavioural skills into account when assessing young adults. In a broader sense, what is really needed is an assessment of the young adult's agency, that is, the individual's ability to act on his or her own behalf. This is expressed in the ability to manage one's thinking in a purposeful way, to be self-organising and proactive, with self-regulation and reflective skills. As young people are more sensitive to the social context and environment, and the environment influences personal development, the environment that is and was around a person needs to be assessed. In order to give an adequate assessment of the maturity of a young adult, it is necessary to examine what lies behind his or her behaviour. Special treatment of the young adult requires a developmental psychological assessment of social behaviour, which analyses the person's level of understanding of the law; a sense of the need to comply with legal requirements. At the same time, the pre-trial report must give a clear message to the prosecutor, so that the young adult can be given the appropriate individualised means of socialisation and empowerment, which will lead him or her to adopt socially accepted norms and break the links with previous social phases in terms of thinking, behaviour and values.

The main findings from the analysis of the qualitative study are as follows. The provisions of the Code of Misdemeanour Procedure and the Code of Criminal Procedure need to be clarified in order to provide for special treatment of young adults. The purpose of the special treatment of young adults is incomprehensible to the prosecutors, as the legislator's intentions have remained obscure to them. A paradigm shift in the ideology of prosecutors' attitudes is needed in order to make the special treatment of young adults more effective. Judicial and procedural practice in the field of special treatment for young adults is very modest in the Estonian system of criminal proceedings. The possibility of special treatment for young adults is associated with minors who are about to turn 18. Assessment of the mental and social level of young adults is secondary, it will not be done. Rather, the focus is on risk assessment. There is no science-based assessment tool for assessing social and mental development. A general assessment tool is not competent, an assessment tool should serve a specific purpose. Assessment should identify the problem. The assessment should identify the vulnerabilities and strengths of the person. The maturity of a particular person must be assessed by providing evidence of the circumstances that have shaped and influenced his or her level of development. Prosecutors are not specialised in the age group (18-20 years). Young adults are dealt with under the general procedure. In court decisions concerning young adults, the age of the young person at the time of the offence

should be stated, and the name and identity number of the young person should not be published. In order to improve the effectiveness of special treatment, consideration should be given to not imposing a financial penalty on young adults in criminal convictions. Consideration should be given to broadening the age range of young adults placed in a secure children's institution to include young adults. There are no evaluation tools to assess the appropriateness of the intervention. The use of sanctions is not encouraged for repeat offenders. The main problem in court proceedings is how to persuade the young person to comply with the commitments made. A sanction is not a punishment, it cannot be enforced. Sanctions are not applied systematically. There is no common approach to misdemeanor proceedings, criminal proceedings and court proceedings. There is a lack of overview among prosecutors of the social programmes available at national and local level for young adults. Prosecutors activity in restorative justice practices varies, depending on the awareness of the prosecutor. There is a need to involve youth workers and social security specialists in the special treatment of young adults. The MARAC case management model can be used to find an appropriate and individualised intervention, which provides a clear framework for action and is geared towards solving the young person's problem. The aim of the pre-court report is to put together a comprehensive package of information on the young adult, which will enable the case manager to draw conclusions about the young adult's level of development and the appropriate intervention. However, the quality of pre-court reports today is uneven and does not provide added value to support decision-making. The proposals made to the prosecutor in the pre-trial report should offer different and reasoned options for the treatment of the offender.

Keywords: criminal justice, young adult, mental development, social development, assessment.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Aaben, L., Tammik, M., Kallavus, K. Mitmedimensioonilise pereteraapia tõhususe uuring. Uuringu aruanne. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis 2017. – http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2016/05/MDFT-raport_PRAXIS_aprill-2017.pdf (06.03.2021).
2. Alaealistele spetsialiseerunud prokuröride kokkulepe. Kuriteo toime pannud alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses. Narva-Jõesuu 21.02.2018. – <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/sites/default/files/inline-files/Kuriteo%20toime%20pannud%20alaealiste%20erikohtlemine%20kriminaalmenetluses.pdf> (29.11.2020).
3. Atkinson, S. Beyond Components of Wellbeing: The Effects of Relational and Situated Assemblage. *Topoi*: 2013, 32, 2.
4. Averdijk, M., Elffers, H., Ruiter, S. Disentangling Context Effects on Criminal Careers. – *Persisters and Desisters in Crime from Adolescence into Adulthood: Explanation, Prevention and Punishment*. Farnham, Burlington: Ashgate 2012.
5. Bălan, M. Economic and Social Consequences Triggered by the Neet Youth. – *Knowledge Horizons/Orizonturi Ale Cunoasterii*, 8(2), 2016.
6. Consultative Council of European Prosecutors. Opinion No.10 (2015) of the Consultative Council of European Prosecutors to the Committee of Ministers of the Council of Europe on the role of prosecutors in criminal investigations. Strasbourg 20.11.2015. – https://www.procuracassazione.it/procuragenerale-resources/resources/cms/documents/Parere_10_Inglese.pdf (20.11.2020).
7. Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec(2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice. – <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=70063> (24.09.2020).
8. Council of European Committee of Ministers. Recommendation Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures. – [https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropeljrec08\(1\).pdf](https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropeljrec08(1).pdf) (24.09.2020).
9. Dünkel, F., Pruin, I. Better in Europe? European responses to young adult offending. London: Barry Cadbury Trust 2015. – https://www.t2a.org.uk/wpcontent/uploads/2015/02/T2A_Better-in-Europe_Report-online.pdf (03.03.2021).
10. Dünkel, F., Pruin, I. Young Adult Offenders in Juvenile and Criminal Justice Systems in Europe. – *Young Adult Offenders: Lost in transition?* New York: Routledge, 2012.
11. Eelmaa, S. Eesti kasvatab oma vangidest veel suuremad kurjategijad. Arvamus, 06.08.2018. <https://www.err.ee/851839/sim-ne-eelmaa-eesti-kasvatab-oma-vangidest-veel-suuremad-kurjategijad> (23.11.2020).
12. Eesti keele seletav sõnaraamat. – <https://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=kuni&F=M> (02.10.2020).
13. Eesti kohtute väärtused. – <https://www.kohus.ee/et/eesti-kohtud/eesti-kohtute-vaartused> (02.11.2020).

14. Esimese ja teise astme kohtute arengukava 2020-2023. – https://www.kohus.ee/sites/www.kohus.ee/files/elfinder/dokumendid/esimese_ja_teise_astme_kohtute_arengukava.pdf (03.11.2020).
15. Euroopa Komisjoni ettepanek Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv kriminaalmenetluse raames kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslike tagatiste kohta COM/2013/0822 final - 2013/0408 (COD). – Brüssel 27.11.2013.
16. Farrington D. P., Loeber R., Howell. J. C. Young Adult Offenders. The Need for More Effective Legislative Options and Justice Processing. – The American Society of Criminology, Criminology & Public Policy, 2012, vol 11 issue 4. – <http://criminology.fsu.edu/wp-content/uploads/volume-11-issue-4.pdf> (26.02.2021).
17. Fineman, M., A. The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition. – Yale Journal of Law and Feminism, 2008/ 20 (1).
18. Fineman, M., A. Vulnerability and inevitable inequality. – Oslo Law Review, 2017/4.
19. Ginter, J., Sootak, J. Alaealiste karistusõiguse reform Eestis: materiaalõigus, menetlus ja sotsiaaltöö. – Juridica 2019/3.
20. Goodin, R., E. Protecting the Vulnerable: a re-analysis of our social responsibilities. – Chicago: Chicago University Press 1985.
21. Gornischeff, K., Solodov, S. Jätkutugi kõrge riskikäitumisega lastele ja noortele. Jätkutoe lõpuettekanne 27.10.2020., slaid 27. – https://docs.google.com/presentation/d/1R4NxWT3OJJy1LXuXt1qsmWpRhYcfMOBw7LHu_U25gy8/edit#slide=id.g9ea84653d9_1_64 (06.11.2020).
22. Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. Uuri ja kirjuta. Tallinn: Medicina 2005.
23. Hurrelmann, K., Quenzel, G. Lebensphase Jugend – Eine Einführung in die sozialwissenschaftliche Jugendforschung, 12th ed. Weinheim, Basel: Beltz Juventa 2013.
24. Hoeve, M., van der Laan, P. H., Loeber, R. Criminal Career Patterns. – Persisters and Desisters in Crime from Adolescence into Adulthood: Explanation, Prevention and Punishment. Burlington: London 2012.
25. Hoeve, M., van der Laan, P. H., Loeber, R. Disentangling Context Effects on Criminal Careers. – Persisters and Desisters in Crime from Adolescence into Adulthood: Explanation, Prevention and Punishment. Burlington: London 2012.
26. Hülle, W. Anleitung zur Bemessung zeitiger Freiheitsstrafen. – Deutsche Richterzeitung 1951/I.
27. Jescheck, H-H., Weigend, T. Lehrbuch des Strafrechts. AT. 5. Aufl. Berlin: Duncker & Humblot 1996.
28. Iverson, K., Haring, L., Sööt M-L., Tamm, K. Õigusrikkujate vaimse tervise uuring. Justiitsministeerium 2019. https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/pikk_vai mut_uuring.pdf (04.03.2021).
29. Justiitsministeerium. Kuritegevus Eestis 2020. Alaealiste õigusrikkumised. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2020/alaealiste-oigusrikkumised> (24.02.2021).
30. Kadaksoo, L-M. Noorte täiskasvanute erikohtlemine karistusõiguses ja kriminaalmenetluses. Magistritöö. Juhendaja Jaan Ginter. Tartu: Tartu Ülikool 2017.
31. Kangur, A. Kohus ja kohtulahendid: mõtteid ja soovitusi kohtulahendi kirjutajale. Riigikohus: Tartu 2012.

32. Kangur, J. Justiitsministeeriumi projekti „Alaerialiste erikohtlemise süsteemi loomine“ avakonverentsi ettekanne, 01.10.2020. – <https://www.youtube.com/watch?v=t-9EVW5Svm4> (10.02.2021).
33. Karistusseadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse (Euroopa Liidu finantshuvide kaitse direktiivi ja alaealiste menetlusõiguste direktiivi ülevõtmine) eelnõu 50 SE I, lk 15. – <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/f0ca7453-7ec2-4ff9-bf57-453e367182ef> (02.10.2020).
34. Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmise) eelnõu. 453 SE I. – <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/56a447c6-1e2a-4243-a488-4647f80062eb> (25.11.2020).
35. Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmise) eelnõu. 453 SE I. Seletuskirja lisa. Märkuste arvestamise või mitteamarvestamise tabel.
36. Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmise) eelnõu. 453 SE II.
37. Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (ohtlikud kalduvuskurjategijad, välismaalastest kurjategijad) eelnõu. 658 SE I. – <https://m.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/5c71bee4-7ea2-488a-840a-9efe8447111e/Karistusseadustiku%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus> (02.11.2020).
38. Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu. 658 SE II. – <https://m.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/5c71bee4-7ea2-488a-840a-9efe8447111e/Karistusseadustiku%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus> (02.11.2020).
39. Kaugia, S. Õigusteadvuse olemus ja arengudeterminandid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2011.
40. Kawachi, I., Kennedy, B. P., Wilkinson, R. G. Crime: Social Disorganization and Relative Deprivation. – Social Science & Medicine, 1999/48(6).
41. Kelsen, H. Puhas õigusõpetus: sissejuhatus õigusteaduse probleemistikku. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018.
42. Kergandberg, E., Pikamäe, P (koost). Kriminaalmenetluse seadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2012.
43. Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Sanktsiooniõigus, 2. vlj. Tallinn: Juura 2017.
44. Kohtute haldamise nõukoda arutas kohtureformi teemat. Pressiteade 10.09.2020. – <https://www.kohus.ee/et/ajakirjanikule/uudised/kohtute-haldamise-noukoda-arutas-kohtureformi-teemat> (03.11.2020).
45. Kriminaalhoolduse standardid. Vanglateenistus: Jõhvi 2019. – https://www.vangla.ee/sites/www.vangla.ee/files/elfinder/dokumendid/krh_standardid_muudetud_marts_2019.pdf (03.04.2021).
46. Kulbok-Lattik, E., Kaevats, M. Vaimult suureks. Ühiskondliku innovatsiooni alused. – Riigikogu Toimetised 2018/38, lk 73-85. – https://rito.riigikogu.ee/wordpress/wp-content/uploads/2018/12/RiTo-38_www.pdf (19.11.2020).
47. Kunnus, M. Kes süstiks eluaplust? – Postimees 22.02.2021.

48. Kõiv, K., Paabort, H. Raskemates oludes noorte (NEET noorte) jaoks tugiteenuste käivitamine ja rakendamine KOVis. Toetav abimaterjal. Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus 2020, lk 3. – https://ank.ee/wp-content/uploads/2020/06/NEET-noorte-tugiteenuse-juhend-KOVidele_Eesti-ANK26.06.pdf (03.03.2021).
49. Kõve, V., Järvekülg, I., Ots, J., Torga, M. Tsiviilkohtumenetluse seadustik III. Komm vlj. Tallinn: Juura 2018.
50. Käger, M., Õunapuu, T. Noor elu on raputuste suhtes eriti õrn. – Postimees 22.02.2021.
51. Köhler, M. Strafrecht AT. Berlin: Springer 1997.
52. Liba, P. Korrektsiooniline sotsiaaltöö. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2017. – <https://digiriul.sisekaitse.ee/handle/123456789/1964> (27.02.2021).
53. Lõhmus, U. Põhiõigused kriminaalmenetluses. 2. vlj. Tallinn: Juura 2014.
54. Lösel, F., Bottoms, A., Farrington D. P. Young Adult Offenders. Lost in transition? London: Willan 2012.
55. Mark, A. Õiguse legitiimsusest ja poliitilisusest, lk 99-133. Õiguse sotsiaalsest olemusest ja toimest ühiskonnas: artiklite kogumik (toim Kaugia, S). Tartumaa: Avatar Holding 2009.
56. Markina, A e-kiri L. Vasarale, 25.02.2021. – 18-20-aastaste õigusrikkujate menetlusstruktuuri andmed piirkonniti. Justiitsministeeriumi statistika (e-kiri adressaadi valduses).
57. Meos, A., Koolmeister, M., Nool, K. Vaimne tervis – väärtus meie kõigi jaoks. Infokogumik laste vaimse tervise häiretest. Tartu Ülikooli Kliinikumi Lastefond 2014. – https://intra.tai.ee/images/prints/documents/140265728322_Vaimne_tervis_vaartus_meie_jaoks.pdf (20.02.2020).
58. Mezger, E. Kriminologie und Strafrecht. – Zeitschrift der akademie für Deutsches Recht 1944/1.
59. Mitmedimensiooniline pereteraapia MDFT. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/mitmedimensiooniline-pereteraapia-mdft> (03.11.2020).
60. Narusson, D. Personal-recovery and agency-enhancing client work in the field of mental health and social rehabilitation: Perspectives of people with lived experience and specialists. Dissertationes Sociologicae Universitatis Tartuensis. University of Tartu Press, 1-139. – <https://dspace.ut.ee/handle/10062/65258> (04.03.2021).
61. Nõukogu resolutsioon 30.11.2009, teekaardi kohta, mille eesmärk on tugevdada kahtlustatavate või süüdistatavate isikute menetlusõigusi kriminaalmenetluses – ELT C 295, lk 1-3.
62. Ogloff, J. R. P., Davis M. R. Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the Risk–Needs–Responsivity approach. Psychology, Crime and Law 2004, 10(3), 229-242.
63. Peaasjad MTÜ. Mis on isiksusehäired?. – <https://peaasi.ee/mis-on-isiksushaired/#1515098060081-179e6c63-5950> (20.02.2020).
64. Pere, A., Soo, A. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Direktiivid (EL) 2016/800 ja (EL) 2016/1919. Juridica 2019/3.
65. Perling, L. Riigi peaprokuröri juhis. Tallinn: Prokuratuur 20.09.2018. – [https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/untitled%20folder/oportunteedi_juhis_alates_20.09.2018%20\(1\).docx.pdf](https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/untitled%20folder/oportunteedi_juhis_alates_20.09.2018%20(1).docx.pdf) (14.02.2021).

66. Ploom, T. Riigi peaprokuröri juhised kriminaalpoliitika elluviimise vahendina. *Juridica* 2007/10.
67. Poliitikakujundamise baaskompetentsid. Kaasamise ja koosloome alused. Koolitusmaterjal. Riigi Tugiteenuste Keskus 2021.
68. Politsei- ja Piirivalveamet. Alaealiste süütegudele reageerimise ja lahendamise juhised 2018.
69. Politsei- ja Piirivalveameti ennetustöö kontseptsioon. Tallinn 2018. – <https://www.politsei.ee/files/Ennetus/politsei-ja-piirivalveameti-ennetust-kontseptsioon-sept-2018-.pdf?40da87a884> (21.10.2020).
70. Prior, D. jt. *Maturity, Young Adults and Criminal Justice: A Literature Review*. University of Birmingham 2011.
71. Prokuratuur. Nali sotsiaalmeedias 05.10.2020. – <https://www.facebook.com/prokuratuur.ee/videos/336357120964458> (29.11.2020).
72. Prokuratuur. Teenid paarkümmend eurot 07.10.2020. – <https://www.facebook.com/watch/?v=327377715231233> (29.11.2020).
73. Prokuratuur. Veic tõukled 06.10.2020. – <https://www.facebook.com/144518002937217/videos/422346875412503> (29.11.2020).
74. Põder, A. Õigusemõistmise nädal keskendub tänavu noortele. Riigikohus, 04.10.2020. – <https://www.riigikohus.ee/et/uudiste-arhiiv/oigusemoistmise-nadal-keskendub-tanavu-noortele> (23.11.2020).
75. Pärn, M. Alaealiste õigusrikkujate erikohtlemine. Prokuratuuri aastaraamat 2018. – <https://www.prokuratuur.ee/et/alaealiste-oigusrikkujate-erikohtlemine> (30.09.2020).
76. Raska, E. *Õiguse apoloogia: sissejuhatuse regulatsiooni sotsioloogiasse*. Tartu: Fontese Kirjastus 2004.
77. Riigi Teataja kohtulahendite otsing. – <https://www.riigiteataja.ee/kohtulahendid/otsingutulemus.html?aktiivneTab=KOIK&sort=LahendiKuulutamiseAeg&asc=false&kohtuasjaNumber=&lahendiKpvAlgus=&lahendiKpvLopp=&menetluseKpvAlgus=01.01.2018&menetluseKpvLopp=31.12.2020&kohus=&kohtunik=&annotatsiooniSisu=&menetluseLiik=&lahendiLiik=&ekliNumber=&lahendiTekst=%E2%80%9EKarS+%C2%A7+87+lg+7%E2%80%9C> (07.04.2021).
78. Riisalo, S. Kaalutletud otsuse põhimõtte rakendamine lapsega seotud juhtumi lahendamisel. *Sotsiaaltöö* 2004/06.
79. Rogoff, B., Moore, L., Najafi, B. et al. Children's development of cultural repertoires through participation in everyday routines and practices. – Grusec, J. E., Hastings, P. D (ed). *Handbook of Socialization: Theory and Research*. Guilford Press 2008.
80. Rätt, M. Prokuratuuri ja uurimisasutuse rollide jaotus kohtueelses menetluses. *Magistritöö*. Juhendaja Anneli Soo. Tartu: Tartu Ülikool 2016.
81. Ryan, M., Deci, L. Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development and Well-Being. – *American Psychologist* 2000.
82. Schäfer, G. *Praxis der Strafzumessung*. 3. Aufl. München: Beck 2001.
83. Schönke, H., Schröder. *Strafgesetzbuch. Kommentar*. 28. Aufl. München: Beck 2010.
84. Scott, E., Duell, N., Steinberg, L. Brain Development, Social Context and Justice Policy. – *Washington University Journal of Law & Policy*. Vol 57:13, 2018. – https://openscholarship.wustl.edu/law_journal_law_policy/vol57/iss1/8/ (26.02.2021).

85. Settersten Jr, R. A., Ottusch, T. M., Schneider, B. Becoming Adult: Meanings of Markers to Adulthood. – Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource. Hoboken: John Wiley & Sons, 2015.
86. Shaffer, D. R., Kipp, K. Developmental Psychology: Childhood and Adolescence. (8. tr). Belmont, CA: Wadsworth 2010.
87. Siseministeerium. Eesti valdkondadeülese ennetuse kontseptsioon. Tööversioon 21.01.2019. – <https://www.siseministeerium.ee/et/eesmark-tegevused/ennetustegevus/valdkondadeulene-ennetustegevus> (29.11.2020).
88. Soo, A. Legaliteediprintsiibi piiramine menetluse alustamisel 2016. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/legaliteediprintsiibi_piiramine_a_soo.pdf (02.11.2020).
89. Sootak, J. Kriminaalpoliitika. Tallinn: Juura 2015.
90. Sootak, J., Pikamäe, P (koost). Karistusseadustik. Komm vlj. 4. vlj. Tallinn: Juura 2015.
91. Sootak, J. Vanamölder, I (toim). Kuri karjas. Tartu: Ilmamaa 2009.
92. Sreenath, L., Sreenath, M. R. Enhancement of Human Capital through Diversity: „Vive la difference!“ – Tapmi Working Paper Series, 3. Karnataka: T. A. Pai Management Institute 2006.
93. Sternberg, R. J., Williams, W. M. Educational Psychology. (2. tr). Upper Saddle River, NJ: Pearson/Merrill 2010.
94. Surva, L. Justiitsministeeriumi projekti „Alaealiste erikohtlemise süsteemi loomine“ avakonverentsi ettekanne, 01.10.2020. – <https://www.youtube.com/watch?v=t-9EVW5Svm4> (01.10.2020).
95. Zehr, H., Gohar, A. The Little Book of Restorative Justice. Pennsylvania: Good Books, 2003. – <https://www.unicef.org/tdad/littlebookrjpakaf.pdf> (02.11.2020).
96. Taleb, N. N. Oma nahk mängus. Varjatud asümmeetriad igapäevaelus. AS Äripäev: Tallinn 2019.
97. Tall, K. E-kursuse „Psühhosotsiaalne areng läbi elu“ materjalid. Tartu Ülikool 2012. – <https://core.ac.uk/reader/14493489> (24.02.2021).
98. Tamm, G., Markina, A., Strömpl, J., Luhamaa, K., Ginter, J., Puur S. M., Ilves, K., Espenberg, S. Noorte õigusrikkujate uuringu vahearuanne. Tellija Justiitsministeerium. Tartu Ülikooli Sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus: Tartu 2021.
99. Tani-Jürisoo, K (koost). Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitoos. Juhendmaterjal. SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus 2018. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/taastav_oigus_juhendmaterjal_2018.pdf (02.11.2020).
100. Tins, A. Eesti õpilaste haavatavuse aspekte 6. klassi õpilaste fookusgruppide põhjal. Magistritöö. Juhendaja Dagmar Kutsar. Tartu Ülikool: Tartu 2020.
101. Tomberg, H. Alaealise õigused ja kohustused. Ajakiri Märka Last – 16.08.2016.
102. Udras, A. Mittekariistuslike meetmete rakendamine õigusrikkujatest alaealistele väärtemenetluses. Magistritöö. Juhendaja Anneli Soo. Tartu: Tartu Ülikool 2020.
103. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice „The Beijing Rules“ General Assembly resolution 40/33, 29.11.1985. – <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/beijingrules.pdf> (24.09.2020).

104. Vahtra, G. Noored kohtupingis. ETV, Terevisioon 05.10.2020. – <https://etv.err.ee/1143278/noored-kohtupingis> (07.03.2021).
105. Woolard, J. L. Young Adults. How Different Is „Different Enough” for Social Science, Law, and Policy?. – The American Society of Criminology. Criminology & Public Policy. Vol 11 issue 4, 2012, lk 725. – <http://criminology.fsu.edu/wp-content/uploads/volume-11-issue-4.pdf> (26.02.2021).

KASUTATUD ÕIGUSAKTID

106. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/800, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatise. – ELT L 132.
107. Karistusseadustik. – RT I, 10.07.2020, 18.
108. Kriminaalhooldusseadus. – RT I, 20.12.2019, 6.
109. Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 06.05.2020, 14.
110. Kohtute seadus. – RT I, 20.06.2020, 2.
111. Noorsootöö seadus. – RT I, 16.06.2020, 10.
112. Perekonnaseadus. – RT I, 27.10.2020, 15.
113. Prokuratuuriseadus. – RT I, 02.06.2020, 7.
114. Tsiviilkohtumenetluse seadustik. – RT I, 03.03.2021, 6.
115. Tsiviilseadustiku üldosa seadus. – RT I, 23.05.2020, 4.
116. Sotsiaalhoolekande seadus. – RT I, 21.04.2020, 39.
117. Vangistusseadus. – RT I, 06.05.2020, 43.
118. Väärteomenetluse seadustik. – RT I, 06.05.2020, 49.

KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA

119. EIKo 60958/00, S.C. vs. Ühendkuningriik, 10.11.2004.
120. EKo C-68/88, Commission v Greece, ECLI:EU:C:1989:339.
121. RKKKm 1-16-6179/85.
122. RKKKo 3-1-1-22-10.
123. RKKKo 3-1-1-40-04.
124. RKKKo 3-1-1-43-06.
125. RKKKo 3-1-1-59-15.
126. RKKKo 3-1-1-85-04.
127. RKKKo 3-1-1-99-06.
128. RKPJKo 3-4-1-3-16 kohtunik J. Luige eriarvamus.

LISAD

Lisa 1. Kvalitatiivuuringus kasutatud intervjuud

Jrk nr	Asutus või ametikoht	Intervjuu tüüp	Intervjuu toimumise kuupäev	Intervjueerija
1.	Sotsiaalkindlustusamet	Individuaalintervjuu	13.02.2021	Judit Strömpl
2.	Sotsiaalkindlustusamet	Individuaalintervjuu	22.03.2021	Judit Strömpl; Katre Luhamaa; Anna Markina
3.	Põhja Ringkonnaprokuratuur	Individuaalintervjuu	23.03.2021	Anna Markina
4.	Tartu Maakohtu kohtunik	Individuaalintervjuu	23.03.2021	Katre Luhamaa
5.	PPA korrakaitseametnik	Individuaalintervjuu	23.03.2021	Anna Markina
6.	Sotsiaalkindlustusamet	Aruteluseminar	17.12.2020	Anna Markina, Judit Strömpl
7.	Sotsiaalministeerium	Aruteluseminar	17.12.2020	Anna Markina, Judit Strömpl
8.	Sotsiaalkindlustusamet	Aruteluseminar	17.12.2020	Anna Markina, Judit Strömpl
9.	Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakond	Aruteluseminar	17.12.2020	Anna Markina, Judit Strömpl
10.	Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakond	Aruteluseminar	17.12.2020	Anna Markina, Judit Strömpl
11.	PPA Lõunaprefektuur	Fookusgrupi intervjuu	21.12.2020	Anna Markina, Judit Strömpl
12.	PPA Ida prefektuuri vanemkorrakaitseametnik	Fookusgrupi intervjuu	21.12.2020	Anna Markina, Judit Strömpl
13.	PPA Põhja prefektuuri vanemkorrakaitseametnik	Fookusgrupi intervjuu	21.12.2020	Anna Markina, Judit Strömpl
14.	PPA Põhja prefektuur	Fookusgrupi intervjuu	21.12.2020	Anna Markina, Judit Strömpl
15.	PPA Lõuna prefektuuri vanemkorrakaitseametnik	Fookusgrupi intervjuu	21.12.2020	Anna Markina, Judit Strömpl
16.	Viru Ringkonnaprokuratuur	Fookusgrupi intervjuu	4.01.2021	Anna Markina, Judit Strömpl
17.	Põhja Ringkonnaprokuratuur	Fookusgrupi intervjuu	4.01.2021	Anna Markina, Judit Strömpl
18.	Lõuna Ringkonnaprokuratuur	Fookusgrupi intervjuu	4.01.2021	Anna Markina, Judit Strömpl
19.	Lääne Ringkonnaprokuratuur	Fookusgrupi intervjuu	4.01.2021	Anna Markina, Judit Strömpl
20.	Kriminaalhooldusametnik	Individuaalintervjuu	7.04.2021	Anna Markina
21.	Kriminaalhooldusametnik	Individuaalintervjuu	7.04.2021	Anna Markina
22.	Sotsiaalkindlustusamet	Fookusgrupi intervjuu	5.01.2021	Anna Markina, Judit Strömpl

23.	Kohaliku omavalitsuse lastekaitse spetsialist	Fookusgrupi intervjuu	5.01.2021	Anna Markina, Judit Strömpl
24.	Kohaliku omavalitsuse lastekaitse spetsialist	Fookusgrupi intervjuu	5.01.2021	Anna Markina, Judit Strömpl
25.	Kriminaalhooldusametnik	Fookusgrupi intervjuu	5.01.2021	Anna Markina, Judit Strömpl
26.	Viru Ringkonnaprokuratuur	Fookusgrupi intervjuu	5.01.2021	Anna Markina, Judit Strömpl
27.	Harju Maakohtu kohtunik	Fookusgrupi intervjuu	6.01.2021	Anna Markina, Judit Strömpl
28.	Vandeadvokaat	Fookusgrupi intervjuu	6.01.2021	Anna Markina, Judit Strömpl
29.	Lõuna Ringkonnaprokuratuur	Fookusgrupi intervjuu	6.01.2021	Anna Markina, Judit Strömpl
30.	Põhja Ringkonnaprokuratuur	Fookusgrupi intervjuu	6.01.2021	Anna Markina, Judit Strömpl

Lisa 2. KarS § 87 lg 7 kvalitatiivsel analüüsil kasutatud kohtulahendid

Jrk nr	Kohtuasja nr	Kohus	Lahendi kp
1	1-18-536/9	Pärnu Maakohus Kuressaare kohtumaja	01.03.2018
2	1-18-2489/3	Tartu Maakohus Jõgeva kohtumaja	04.04.2018
3	1-18-3187/3	Harju Maakohus Liivalaia kohtumaja	23.04.2018
4	1-18-2859/4	Harju Maakohus Liivalaia kohtumaja	09.05.2018
5	1-18-3989/9	Pärnu Maakohus Rapla kohtumaja	17.05.2018
6	1-18-3719/7	Tartu Maakohus Tartu kohtumaja	18.05.2018
7	1-18-5443/9	Tartu Maakohus Tartu kohtumaja	14.08.2018
8	1-18-4924/18	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	14.08.2018
9	1-18-5288/10	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	23.08.2018
10	1-18-6121/8	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	05.09.2018
11	1-18-5828/6	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	11.09.2018
12	1-18-5894/17	Tartu Maakohus Jõgeva kohtumaja	19.09.2018
13	1-18-818/42	Viru Maakohus Narva kohtumaja	19.09.2018
14	1-18-6343/7	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	25.09.2018
15	1-18-7566/12	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	02.10.2018
16	1-17-8407/56	Tartu Maakohus Tartu kohtumaja	13.11.2018
17	1-18-7963/18	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	20.11.2018
18	1-18-9250/4	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	30.11.2018
19	1-18-8003/11	Tallinna Ringkonnakohtu kriminaalkollegium	19.12.2018
20	1-19-1133/5	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	19.02.2019
21	1-19-1595/5	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	08.03.2019
22	1-16-6246/56	Tartu Maakohus Võru kohtumaja Võrus	11.03.2019
23	1-19-2979/7	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	29.04.2019
24	1-19-3251/11	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	07.05.2019
25	1-19-2958/6	Tartu Maakohus Viljandi kohtumaja	13.05.2019
26	1-19-3006/14	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	20.05.2019
27	1-19-3404/14	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	21.05.2019
28	1-19-4872/9	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	20.06.2019
29	1-19-3491/29	Pärnu Maakohus Kuressaare kohtumaja	21.06.2019
30	1-19-5545/15	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	13.09.2019
31	1-19-6117/9	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	16.09.2019
32	1-19-6333/11	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	23.09.2019
33	1-19-9823/4	Harju Maakohus Tallinna kohtumaja	06.01.2020
34	1-19-9854/7	Tartu Maakohus Tartu kohtumaja	07.01.2020
35	1-20-4098/6	Tartu Maakohus Jõgeva kohtumaja	31.07.2020
36	1-20-1449/12	Tartu Maakohus Viljandi kohtumaja	15.09.2020
37	1-20-7042/5	Tartu Maakohus Tartu kohtumaja	19.10.2020
38	1-20-7942/6	Viru Maakohus Narva kohtumaja	11.11.2020

Allikas: Riigi Teataja